

Василь
Стефаник

КАМІННИЙ
хрест

В. Стефаник

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Василь
Стефаник*

КАМІННИЙ
хрест

Харків
«Фоліо»
2013

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»
заснована у 2010 році

Текст друкується за виданнями:

Стефаник В. С. Вибране. — Ужгород: Карпати, 1979;

Стефаник В. С. Повне зібрання творів. У 3 т. Т. 3. —

К.: Вид-во АН УРСР, 1954

Післямова і коментарі

Р. В. Піхманця

Художник-оформлювач

О. Д. Кононученко

Схвалено для використання

у загальноосвітніх навчальних закладах

(лист МОНмолодьспорт України № 14.1/10-69 від 13.01.12)

План-проспект серії затверджено

Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Громадська Рада серії

В. С. Бакіров, О. Ю. Вілкул, Г. М. Герман, В. М. Голенко,

В. М. Горбаль, М. М. Добкін, І. Ф. Драч, В. Г. Кремінь,

О. С. Онищенко, М. В. Попович, Д. В. Табачник (голова),

О. А. Удод, Я. С. Яцків

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр.

та світ. літ-ри)

ISBN 978-966-03-6193-5

© Р. В. Піхманець, післямова
і коментарі, 2010

© О. Д. Кононученко, художнє
оформлення, 2013

© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2010

СИНЯ КНИЖЕЧКА

* * *

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав — та й авус! Не моє — та й решта! Не мо-о-є! Ей, коби дід мій та підвівси із гроба! Моспане, штири воли як слимузи, двацять штири морги поля, хати на ціле село! Все мав. А онука, аді!

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, ніхто до того рихту не має. А він мені каже: мой, ґрунт прісцев-ес! Печетку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів.

— Аби тобі так умирати легко, як мені гезди легко!

— Йду я з хати, геть цалком вже віходжу, та й поцілував-сми поріг, та й іду. Не моє — та й решта! Бий, як пса від чужої хати! Можна — проши. Було моє, а тепер чуже. Віходжу надвір, а ліс шумить, словами говорить: верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, туск такий прішов, що раз туск! Входжу назад до хати. Посидів, посидів, та й віходжу — не моє, що маю казати, коли не моє...

— Аби так моїм ворогам конати, як мені було із свої хати віступати!

— Віходжу я надвір та й ні, таки обмарило. Дзелений мох на хаті, треба би її пошивати. Камінь вода — не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь — аби камінь, та й розпук би си із желю!

Антін по цім слові гатить руками у землю, як у камінь.

— Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А мені жель, не жель, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

— Аді, отам коло воріт та піп прощі казав. Увес мир плакав. Поредна, каже, жона була, працювата...

— Перевертайтеси в гробі, небожета, б-м лайдак. Пропив-єм усе що до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносявати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але вітиха — добра жінка. Вінесла ми хліб на дорогу, аби віт не видів. Най пан Бог твоїм дітем годить, де си поступ'ють. Най вам Бог усім дає ліпше, як мені...

— На який гатунок я маю на чужі приспі сидіти? Іду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала.

— Обтер-єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й відступив-єм цалком.

— Ой легко, як каміння гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юси, з ними пустю. Най знають, як із села-м віходив.

— Аді, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по всекі вірі!

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися проміні сонця.

На подвір'ї стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каменя, — тверде і стале. З хорім іще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем, впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Йду, мамо.

— А ти ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнамо.

— Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на ті, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та повела до хати.

Мир подався д воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду як крейда.

— Синку, — питався тато, — а мені хто, небоже, кукурудзки вісапає?

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист.

— Гай, ходім.

Мама не пускала.

— Миколайку, та не йди-бо! Та заки ти оберенешси, то пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже, і, відай, сам не прийдеш.

Ймила сина за ноги.

— Воліла бих ті на лаву лагодити!

Пішли.

Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс.

Листя встелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, аби з водою осінньою поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощати з селом:

— Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте, але благословіть у далеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

— Повертайси здоровий назад та не забавлейси.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

— Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці та й тебе здогоню.

— Люди добрі, озміть-ко жінку, бо руки собі поло-мить.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Миколаю! — кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ї стара мама та захриплим голосом заводила:

— Відки тебе візирати, де тебе шукати?!

Доньки, як зазулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім залізнім тоці.

СТРАТИВСЯ

Коля летіла у світи. У кутику на лавці сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали, як дощ. Як раптовий, падали, що нараз пуститься, та й незабавки уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу як молотом.

— Та ще снів ми си недавно. Десь я беру воду з керниці, а він десь на самім споді у такі подерті кожушині, що Господи! Тут-тут утопиться. «Миколайку, синку, — десь я ему кажу, — а ти ж тут що дієш?» А він мені вповідає: «Ой дєдю, не годен я у воську вібути». Кажу я ему: «Терпи, та навуки бериси, та чисто коло себе ходи. Та й, аді, вже навчивси...»

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

— Їду до него, та знаю, що вже го не застану. Але ци буде до кого вернутиси? Бігла за мнов полем, кєрвавими сльозами просила, аби ї взєти. Ноги ї посиніли від снігу, верещила як несповна розуму. Але-м нагнав коні та й прі-мкнув. Може, де там серед поля вже домерзає... Було стару взєти. А нам же тепер чого треба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошіє, та підемо просючи межи люди у то місто, що Миколаєва могила у нім буде.

Притулив лице до шибки, та й сльози по вікні спливали.

— Ой стара, тото-м діждалиси на сивий волос вінка! Тото, небого, десь б'єш головов у стіни, тото до Бога ридаєш!

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і коля відкидали сивую головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взєв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

— Набезпешно вже ї не застану. Коби ще мене спрєтали разом з Миколов у могилу. Най би-м гнили разом, як

вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най бих укупі були! Де ж він сам буде в чужі чужиниці!

Коля бігла світами.

— А шкода, що-с був уріс, як дуб. Бувало, що озме в руки, та й горить му у тих руках. Було одну втети ще малому...

Коля добігала до великого міста.

Виходив із людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а між мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пільмі потопало, дрожало. Ось-ось впаде, і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння у пільму і не падали.

— Ой Миколайку, кобих ті хоть умерлого видів. Вже і мені, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавалися один д одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою, як веселка. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулився та й взявся молити:

— Матінко Христова, усім добрим людем стаєш на поратунок. Николаю светий... — та й бився в груди.

Поліцай надійшов та й справив до касарні.

— Пане вояк, а то тутечка умер Миколай Чорний?

— Він повісився у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Йдіть тією вулицею вдолину, а там хтось вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на вулиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов вулицею вдалину. Ноги делькотіли, як підвіяні, і шпоталися.

— Синку, синку, та й ти стративси!.. Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Нащо ти душу стратив?! Ой привезу я розрабочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. Гарне волосся плавало у крові. Вершок голови відпав, як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

й іду. То не далека україна, та й приходжу до лугівського ксьондза.

— А щось мені вже дорогов на душі потенькувало. Приходжу, поцулував ксьондза в руку, а він мені каже, що так і так, у нашім селі треба нову церкву класти. Ми, — каже, — не погодилися з тим гуцулом, що кладе церкви, а чули-м, що ти добрий майстер, та й порадили-м си, аби ти нам клав церкву.

— Як я, знаєте, це вчув, та й на мене піт збив, як коли на слабу худобину. Аді, сьогодні ще не помнетаю, що я на то сказав ксьондзові, як я із хати вішов? Щось ні обмарило...

— Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонить. А в голові — як коли би цигани клевцями гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Десь я собі думаю: мой, таже це не стодола, таже тут, бре, тисічі дають на свої руки, таже церкву люди виде ізо всіх селів. Такий я страх дістав, що най Бог боронить! Отак як би ні хто сокиров зарубав у голову...

— Приходжу я додому, та й ані жінка, ані діти мені не милі. Нічо я нікому не кажу — мну в собі.

— Ліг я спати. Сплю як камінь, спю — не вісиплюси. А мені сниться, що я десь у вишневім саду лежу та на сопівку граю. Вишні зацвіли, аж молоко капає, а я лежу та на сопівку граю. Але десь коло того саду вчиниласи церква, я її десь вже поклав, а вона коло саду вчиниласи. Як нараз десь не заgrimить, як коли би гора завалиласи! А то церква розлетіласи на порох. Тот дзвінок, що на самі горі стоїть, десь так дзвонить, але так желісливо, що аж! Сам дзвонить. Десь я хочу підвестиси, а то мене церква геть привалила. Десь вода велика вчиниласи, десь по воді ворін, ворін таких пливає, що вода черніська. А дзвінок на горі форт дзвонить, і церкви нема, а дзвінок на горі все дзвонить...

— Десь я кричу ратунку, та й мене збудили та трохи спамнетали.

— Дальше нічо не тем'ю. Доста того, що-м вілежев три місіці, та й потім нічо з мене не зробилоси...

давай, бо мій кременал, а твоя смерть! Не гиндлюй зо мною, але сип тої браги... — казав Проць та й бив кулаком у стіл.

Жид сміявся, наливаючи горівку. Газди стали пити. Нахиливалися до себе і відхиливалися, як би дві галузці, що ними легенький вітер колише.

— Та гадаєш, — казав Іван, — що бих чекав на шандрів, аби ні брали? Лиш бих руки обрубав, та й сардак на себе, та й на мелдунок. Встид за встид, але би-м сказав панам, що ні жінка була, а я руки обтєв. Може би-м, яку днину посидів, а може бих, і годину не пацив...

По цім слові пили горівку. Так гірко пили, як кров, кров свою — так кривилися.

— Процю, брате... видиш, п'ємо горівку, ти мене чєстуєш, але п'ємо свою працу, свою кервавицу. Кров свою п'ємо, жидам бєнькарти годуємо. Але радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протєгає. Мой, таже ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдов маєш бути?! Я би таку жінку дзубєлав, та в ступу бих запрєгав, та канчук дротений з клинка бих до неї стєгав!

Іван виймив гроші і хотів заплатити горівки, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився.

— Іванку, чьо мене, брє, порєш без ножа? Я маю охоту тебе зачєстувати, бо ти мене, як якийсь казав, як мама рідна на добре радиш. Не тич мені гроший, але пий.

Та й знов пили.

— Або говори з нев по добру! Як прийдєш додому, та й кажи жінці так: «Мой, жінко, де ти мені прицєгала? Ци на смітю, ци в церкові? Ци рабін нас вїнчєв, ци ксьондз слюб давав? Ти до мене руки протєгаєш, а я ручки втну. Аді, внеси столець та й сокиру, та й мємо рахуватиси...» Так ти її заповідай, та, може, напудиш...

— Іванку! Ти, небоже, мої жінки не знаєш. Таже вона така тверда на серце, що би ката не збояласи. Я чєсом хочу ї дати огрозу, але вона, що має під руками, та як ні впорє! Аби ї дохторі так по смерті пороли! «Ти марнотратє, — каже, — ти що видиш та до коршми тєгнєш, та ще мене

хоч збиткувати?!» Але кажу ти, що я такий від неї битий, такий парений, що прийде ми си від хати йти. Але кажу, може, ї Бог руки без мене усушить, може, я допросюси цього у Бога...

— Чекай на Бога, чекай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати. О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду!

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав оба кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю коршму.

— А суда ж, арендарю. Мой, жиде, ти вчена голова та тому з нас шкіру лупиш; скажи мені, ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка била? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках, аж скаправів-єс, то десь там воно повинно найтиси. Як цісар такий паруграф написав, най я знаю. Бо як цісар таке право відав, то най моя також мене б'є. Руки складу навхрест, а вона най бучкує. Як право цісарське, то має бути цісарське.

Жид казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен йти додому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очі й довго дивився на жида. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави.

Ідучи додому, горланив на ціле село:

— Коли ж бо не боїтьси, що синє за ніхтем, не боїтьси...

— Але я руки обітну, єк вербу підчімхаю! А це ж куда? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: «Де, де-е, та де тому край?..»

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротях геть затих.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг до жида і все обзирався.

— Ого, вже біжить з бахурами, бодай же сте голови поломили! Коби забічи до коршми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою коршмою хапнула за мішок.

— Ой не тікай, ой не біжи, не розноси мою працю з-межи дітей!

— А ти, мерзó, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-с мала!

— Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем ті бити, буду ті бити з дітьми насеред села! Най буде покаяніє на увесь світ! Давай!

— Ти, стара лерво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібець по жидах не розносить! Так бийте, аби-сте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав, може, десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку. Уваліть му ноги, як псові, аби тегав за собов!

І плювала кров'ю, і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися, і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З коршми вибігло кілька людей.

— Мой, та же цего ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ють, ще цицка коло рота не обісхла. Покаяніє на увесь мир!

Хлопці били як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закамєнілі, покервавлені і не рушались з місця.

— Мой-ня, хлопці, таже ви пірветеси коло деді...

— Було брати довші буки, аби-сте ліпше доцегали...

— Бийте по голові дедю, у розум, у тімне...

Отак викрикував якийсь п'яний з-перед коршми.

Лесь кинув мішок на землю і став як дурний. Він тако-го нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ляг на землю і скинув киптар.

— Андрійку, та й ти, Іванку, йдіть тепер бийте, я ані кинуси. Ви ще малі, та вам тяжко підбігати. Гай, бийте...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляєш, аби били, аді-м ліг — бийте! Лесиха заревіла на все село.

— Що я, люди, винна? Я б'юси по ланах з дітьми на сухім хлібці, та що я уторгаю, то він все до коршми віносить. Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Таже він лишив нас без драночки у хаті. Що залямить та й до жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти, і на жидів. Най си діє, що хоче, але я вже не годна...

— Та ж бийте, і пальцем не кину!

— Най тебе, чоловіче, Бог піб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас тільки набивси, що ми ніколи з синців не виходимо, як воли з ярма. Таже я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібиваєш. А кілько я з дітьми ночувала на морозі, а кілько ти лишень вікон набивси? Нічо ти не кажу, най ті Бог скарає за мене та й за діти! Ото-м собі долю в Бога вімолила... Люди, люди, не дивуйтеси, бо не знаєте.

Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушився.

— Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вістрою, що земля здригнесь!

І лежав, і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Лесья,

що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожною хом. Сама чипіла над ними у сердачині.

— Діти, діти, що мемо робити? Тото-м вам постелила сьогодні на увесь вік! І пімрете, та слави не збудетеси! Не годна я цього за вас відмолити...

І плакала, і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дрожало разом зі звіздами. Одна впала з неба. Лесиха перехрестилася.

МАМИН СИНОК

В суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінким голосом:

— Ба, не знав, де бахур подівси? Десь воно ландає, десь воно нишпорить по дворі, як курка. Ану, ци би ти его вдержела у хаті? Зчесала бих бахура, та й нема.

За хвилю пішла до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура.

— Ото, в тебе також розум?! Не наженеш хлопця до хати, але коло себе тримаєш на студені. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, що аж!

— Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чесати, та й гулить тебе, — сказав і зареготався Михайло.

— Цес чоловік, бігме, вістарів розум! Таже дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, деді, бо дедя дурний, але ходи до хати, а я тебе зчешу та й дам булку та й яблуко. Ая!

— Коли ви не дасте.

— Ходи, ходи, бігме, дам.

Та й взяла за руку та й повела до хати.

— Я тебе файно вімию, вічешу, а завтра підеш зо мнов до церкви. Мама таку файну сорочечку і поясок дасть. Всі будуть дивитиси та й муть казати: аді, який Андрійко красний!

— А яблуко дасте, ма?

— Дам, дам, богато.

- А булку?
- Та й булку...
- А до церкви озмете?
- Озму, озму...
- То чешіть.

І мама взяла мити голову Андрійкові. Цятки води спадали поза ковнір, і Андрійко ледви витримував, аби не плакати.

— Тихонько, тихонько, мама так файно віміє, віміє! Личко буде, як папірчек, а волосє таке, як лен. Над усі хлопці будеш найкращий!

— Коли-бо кусає...

— Мама геть вічеше, нічо не буде кусати. Так легонько буде, що ей, де!

— А як вічешете та й дасте булку та й яблуко, то пустите надвір?

— А що ж, уберу тебе, та й підеш геть далеко, геть, геть...

— Добре, я піду до вуйниного Івана.

Мама Андрійка вимила, та й взяла на коліна, та й чесала.

— Ма, а коло деді є кіт, та й таких миший ловить та й душить.

— Бо миші зерно трубять та шкоду робля...

— Нащо шкоду?

— А би не було що молотити та й молоти.

— А що ж вони їде?

— Таже зерно...

— Як?

— Е, з тобов не договорив би си... Треба, аби ті дедя увечір підстриг, бо, аді, яке патлате волосє.

— По-парубоцьки, ма?

— Аякже, таже ти у мене парубок.

— Та й видиш, що вже, а ти не хочеш ніколи давати чесатиси. Ану-ко подивиси в дзеркало, як файно?

Андрійко виглядав як скупаний, волосся спадало маленькими білими нивками на чоло і шию. Очі були сині,

а губи червоні. Мама дала йому яблуко і булку, він сховав у пазуху.

— Я хочу до вуйни.

— Уперед з'їж яблуко, та потім підеш, бо хлопці відоймуть.

— Я не покажу. Хочу до вуйни.

— То йди про мене.

Вбрала його в чобітки, в свою кожушинку, в татів капелюх та й пустила надвір.

— А дивиси, аби-с упав, а то буду бити...

Сіла в хаті шити.

— Не біси, такий мудрий, як старий. Не мав би си в кого вдати! Вікапаний Михайло. А зараз упоминаєси заплати за чесане.

І мама всміхнулася і шила далі.

— Коби здоров ріс та чемний. Має три роки та й геть оченашу береси. Такий старогрецький, а такий пустек, що хату догори ногами здоймає. Так не раз допече, що мус бити. Якби не бив, то нічо би з него не було.

Підняла голову, глянула у вікно.

— Це вже вполудне, а Михайло ще не входить полуднувати. А бахура нема. Десь, певне, чипить на снігу та й ме кашляти...

Вечором сидів Михайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед печею та варила вечерю.

— Ти зійшов, старигане, на діточий розум, та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом. Йди, Андрійку, до мами.

— Коли я не хочу.

— А ти чий, дедів чи мамин? — питав Михайло.

— Дедів...

— А кого меш бити?

— Маму.

— А ти, підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти меш мене бити!

— Дедя тобі купить багато яблук, бо ти дедів.

— Ой, ци ни цес дедя тобі купить? Ти би ніколи не видів нічо.

— Ану-ко покажи, як ти меш їхати у воську на коні? Хлопець сів на поривач і брикав по хаті.

— Доста, доста, Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай.

Андрій опинився коло печі і збирав пінку.

— Мо, Андрі, а ти що купиш мамі?

— Червоні чоботи.

— А дєдиві?

— Дєдиві нічо не хочу.

— Файний синок мамин.

Михайло взяв його знов на коліна.

— Ти як називаєшси?

— Андрій Косминка.

— А хто ти є?

— Луский радикал.

— Добре. А куди ти поїдеш?

— До Канади.

— На чім поїдеш?

— На такі шіфі, як хата, великі, таким морем широким, широким, геть, геть...

— А дєдю озмеш з собов?

— Озму дєдю, та й маму, та й Івана вуйного, та й геть поїдемо...

— Йди, йди не зіціруй хлопця та не бери на акзамент, бо ще всне без вечері.

— Але поміркуй, який бахур мудрий, геть все знає!

МАЙСТЕР

То як часом майстер напився в саму міру: ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя. Всі, що були у коршмі, слухали його з увагою, навіть і жид слухав.

— Та я вам, мой-ня, не буду ні цеї, ні тої городити. Був-єм майстер, був-єм газда — ціле село прикаже. Тепер я лайдак, най і це село прикаже... марного слова не скажу. Не скажу, бо що правда, то не гріх. Але як то воно на мене впало? За оце ви питаєте...

— Прийду до газди, обдивлюси по матріяні, по пляцові, проб'ю торг, могорич віп'ємо — та й до роботи! Плюну у жмені, сокиру в руки, та й дивиси, а будинок, як дзигарок, віріс на подвір'ю. З котрого хоч боку заходить — дзигарок.

— Віду в неділю з церкви, йду додому та й нютую собі в голові, що най лиш поживу з десіть років, та й село геть перебудую. Так перебудую, що не жель буде у него зайти...

— Дома пообідаю та й йду в поле на жито подивитиси. На биті горі обернуси, глипну на село, а мої, моспане, будинки, як та птаха легка, що ледве землі доторкаєси. Як стану, як глипну, то так мені весело, як мамі, що дивиться на свої діти. А так мені легко, що сто миль перелетів бих...

— А так мені Бог годив, що що загадаю, та й маю. Я собі нивку купив одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. Годило, у руки йшло, як з води йшло.

— А мама, бувало, припадають коло мене та приповідують:

«Ой, синку, тото ті Бог файний талан дав у руки, нема такої днини і години, аби-м Богові світому не декувала за тебе». Кажуть: «Старий, старий, а встань-ко та подивиси на нашого Івана, який він газда?» А жінка слухає тото та, як скрипочка, увихаєси по хаті...

На цьому місці Іван випростовувався, лице його пашіло великою радістю. Ті, що його слухали, дивилися на нього якось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою. Робив із коршми церкву.

— Але потім, братя, пішло все коміть головою. Якби взев на долоню пір'є та й подув, то так пішло все. Не лишилося нічо навкруг пальця обвити...

— Прийшов одної неділі чоловік з Луговиськ та й каже: так і так, ксьондз наш закликає вас до себе. Зібрав я си та

й іду. То не далека країна, та й приходжу до лугівського ксьондза.

— А щось мені вже дорогов на душі потенькувало. Приходжу, поцулував ксьондза в руку, а він мені каже, що так і так, у нашім селі треба нову церкву класти. Ми, — каже, — не погодилися з тим гуцулом, що кладе церкви, а чули-м, що ти добрий майстер, та й порадили-м си, аби ти нам клав церкву.

— Як я, знаєте, це вчув, та й на мене піт збив, як коли на слабу худобину. Аді, сьогодні ще не помнетаю, що я на то сказав ксьондзові, як я із хати вішов? Щось ні обмарило...

— Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонить. А в голові — як коли би цигани клевцями гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Десь я собі думаю: мой, таже це не стодола, таже тут, брє, тисічі дають на свої руки, таже церкву люди виде ізо всіх селів. Такий я страх дістав, що най Бог боронить! Отак як би ні хто сокиров зарубав у голову...

— Приходжу я додому, та й ані жінка, ані діти мені не милі. Нічо я нікому не кажу — мну в собі.

— Ліг я спати. Сплю як камінь, спю — не вісипліюси. А мені сниться, що я десь у вишневім саду лежу та на сопівку граю. Вишні зацвіли, аж молоко капає, а я лежу та на сопівку граю. Але десь коло того саду вчиниласи церква, я її десь вже поклав, а вона коло саду вчиниласи. Як нараз десь не заgrimить, як коли би гора завалиласи! А то церква розлетіласи на порох. Тот дзвінок, що на самі горі стоїть, десь так дзвонить, але так желісливо, що аж! Сам дзвонить. Десь я хочу підвестиси, а то мене церква геть привалила. Десь вода велика вчиниласи, десь по воді ворін, ворін таких пливає, що вода черніська. А дзвінок на горі форт дзвонить, і церкви нема, а дзвінок на горі все дзвонить...

— Десь я кричу ратунку, та й мене збудили та трохи спамнетали.

— Дальше нічо не тем'ю. Доста того, що-м вілежев три місіці, та й потім нічо з мене не зробилоси...

— Гуцул поклав-таки церкву в Луговиськах, а мене світа збавив, збавив навіки...

Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім сталося.

Врешті і не міг розповідати, бо, дійшовши до цього місця в оповіданні, клав наперед себе пляшку горівки і пив понад міру. Зате ті, що дотепер слухали його і мовчки сиділи, розбалакувалися і жалували майстра.

— То видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то все Божа міць. У Бога нема, що цес файний, а цес старий, а цес бідний, у Бога всі однакі; що має Бог дати, то дасть і найбіднішому і найбогатшому...

— Та вже воно правда, що від Божої моці ніхто не сховаєси, але бо десь такі люди є, що чоловіка збавляють. Аді, гуцул поробив му якусь біду, ци підсипав, ци розум зав'єзав, та й що з чоловіка зробилоси? Ніц, болото зробилоси. Та оце є, що чоловік чоловіка так зупсеує...

— Та то гуцульська віра, бодай го шлях трафив! Аді, тенди паршек лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула. Бо він озме гроші, маєток зарбує, але розуму не відбере. А гуцул поробить таке, що чоловік о світі си забуває. Гуцула гони від хати, як пса!..

— Правду кажете, ой, бігме, правду. Таже Іван потім вдурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив де що є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, що лечно до неї увіти. Аді, не за довгий час піде відци додому, та й віб'є вікна, та й леже на піч та ме співати. Та ніби він тепер має добрий розум? Таже розумний не бив би вікна у свої хаті та не купував би їх щомісяця два рази. То лиш так здаєси, що він добре говорить, але єму в голові рівно хіба...

— Пустив го, невіра, марне. Так го зсукав, що до смерті ніхто го не розсуче. Зломив му волю, его ні работа не береси, ні нічо, а що заробить трошки, то й все посідає в коршмі...

— Най пан Біг хоронить кожного доброго чоловіка...

ПОБОЖНА

Семен та Семениха прийшли з церкви та й обідали — мачали студену кулешу в сметану. Чоловік їв, аж очі вилазили, а жінка поchtиво їла. Раз по раз втиралася рукавом, бо чоловік кидав на неї цяточками слини. Таку мав натуру, що цьмакав і пускав слиною, як піском, в очі.

— Не можеш ту башту трохи приперти, не мож хліба з'їсти...

Семен їв і не припірав башти. Трохи його жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски.

— Чмакає, як штири свині. Боже, Боже, таку маєш гямбу нехарапутну, як у старої конини.

Семен іще мовчав. Трохи був і винен, а по-друге, хотів добре попоїсти. Врешті встав і перехрестився. Вийшов надвір, дав свиням пити і вернувся, аби лягати.

— Аді, насадивси та й лігає, як колода, ану-ко, ци він вікаже де носа? Гниє отак кожного света та й неділі.

— Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш? Як я тобі зав'єжу гудз, то ти його не роз'єжиш, я тобі дам гудза!

— Я би тебе щонеділі живого кусала.

— Коби-то свиня мала роги...

— Стоїть у церкві як баран недорізаний. Інші газди як газди; а він такий зателепаний, як колера. Мені аж лице лупаєси за такого газду.

— Ото, бідна головко, та й втратю царство небесне! Нагаруйси цілий тиждень, та ще у церкві гаптах стій! Стій уже ти за мене, а я і так Божого слова віслухаю.

— Ой, вже ти слухаєш слова Божого. Одного лумера не знаєш, що ксьондз казав на казаню. Станеш насеред церкви, як сновида. Дивиси, а очі вже пішли у стовбір, дивиси, а рот вже розхиливси, як ворота, дивиси, а слина тече вже з рота. А я дивлюси, та й земля підо мнов горить зі встиду!

— Уступиси від мене ти, побожна, най я трохи очі прижмурую. Тобі однако молоти, а я ледви тлінний.

— Бо не стій у церкві, як слуп. Лиш ксьондз стане з книжки читати, а ти вже очі віпулиш, як цибулі. Та й маха-

еш головов як конина на сонце, та й пускаєш нитки слини, як павук, такі тоненькі, — лиш що не захаркотиш у церкві. А моя мама казали, що то нечисте закрадаєси та чоловіка на сон ломить, аби Божого слова не слухав. А коло тебе нема Бога, ой, бігме нема!

— Агій на тебе, таже най твої голови дідько причепитсьи, не мої! Ото побожна?! Мой, та ти написаласи в якесь архиризмське браство та гадаєш, що-с вже света? Та я тобі так шкіру спишу, як у книжці, такими синіми редами... Зійшлиси газдині у браство! Ніхто такого не чув та й не видів. Одна мала дитину дівков, друга одовов, трета найшла собі без чоловіка — самі поредні газдині зійшлиси. Та якби вас тоті черці знали, що ви за чилєдинка, та вони би вас буком з церкви! Аді, які мені побожні, лиш фоста на заді хибує! Книжки читають, образи купують, таки живі до раю!

Семениха аж заплакала, аж затремтіла.

— То було ні не брати, як мала-м дитину! Ото-м собі долю напирала. Таже за тебе була би й сука не пішла, за такого вола невмиваного! Ще молиси Богу, що-м собі світ з тобов зав'езала, бо був би-с ходив отак до гробної дошки.

— Бо-м був дурний, злакомивси на поле, та й відьму взев до хати. Я би тепер і свого додав, коби си відчепити!

— Ой не відчепишси! Я знаю, ти би хотів ще другу взєти з полем, але, не біси, мене не доїш і не діб'єш. Я таки буду жити, таки мусиш на ні дивитися — та й решта!

— Та жий, поки світа та сонца...

— Та й до браства буду ходити, та й що ми зробиш!

— О, вже ти в тім брастві не будеш, хіба би мене не було! Я ті книжки пошпурею, а тебе прив'єжу. Вже ти мені не будеш приносити розуму від черців...

— Ой буду, буду — та й вже!

— А відчеписи від мене, бо як озму яке лихо та й перевалю!

— Мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, тото-с ми світ зав'езала! Аді, в неділю береси бити!

— Аді, аді, мой, а то ж я розчинав сварку? Та міркуйте собі, що це за побожна? Ей, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Таже через цу побожну треба би хату покидати! Спи біда, але буду бити!

Семениха втікала надвір, але чоловік імив у сінях і бив. Мусив бити.

КАТРУСЯ

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила:

— Катрусе, доки ти, небого, меш слабувати? Гроші минулиси, других заробити не заробиш, хоть би-с і підвеласи. А я повідносявала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користі. Правда, ворожка угадала за все, як дома дієси, яка тобі біль, але коріне нічо не помагає. Відай, тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухонькою рукою по тварі. Сині нігті були, як її сині очі, і здавалося, що по лиці вандрує багато синіх очей, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову.

— Ой нема, бідний світе, нема. А дедя геть зжурился. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на ті подівиться, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, геть з усе-го вішли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зламаного грейціра нема. Якби-с умерла, та й би-м стали як серед води. Коби ті Бог хоть до осені додержев... Ей, дівко, дівко, того-с себе та й нас зневолила!

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно гориш та так кашляєш, що най Бог сохраниць! Ані дранку натегнути на тебе, ані розчесати, ані вмити. Боже, Боже, як ми гіренько мучимоси. Просю Бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситиси.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся і пропадали, як вода у піску.

— Що то з тебе зробилося? Така-с була годна, така робітниця, що на все село! Аж нам си душа радувала, гадали-м, що нам легше стане із-за тебе, а то, аді, яке легше! Коби хоть що їстки доброго, а то ми зав'єваємо на барабулі, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже-м си кілька находила, що тепер нема як лиця вказувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нащо я квіток тобі накупувала? Увалила-м два леви, як у болото. Вже, відай, я тебе у ті квітки на смерть уберу...

Заплакали.

— Ану-ко, дайте, я подивлюси на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице її слабо усміхалося, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай суда борзенько, аді, дедя йде та скаже, що тобі ще у голові дівоцтво.

* * *

Катрусю поклали на віз, аби везти до лікаря. Мама, плачучи, підклала їй подушку під голову.

— Бодай я вже не дочекав вас дохторувати! Коби-сте поздыхали, то би-м раз поховав та й збувси!

Держав віжки від однокінки і аж чупер собі микав зі злості.

— А ти, розпаднице, памнєтай, що як я гроші задурно по дохторах розсію, та й ти амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохтор. А відки ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! Та мій мозиль не годен цему вітримати, ой не годен. Наймив-єм фіру, та ліпше вже відвезти на могилу, та вівернути, та й збутиси. Боже, Боже, що це мене найшло цеї днини! Ну, ганциго, кіпай тими безклубими боками!

Потяг конину батогом та й виїхав за ворота.

На вулиці Катруся цікаво розглядалася. Від осені багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Миколай пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлювалася на всі боки.

По полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ними співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла і все собі гадала:

«Маю в Бозі надію, що підведуси, що ще весни не стратю. Зараз-таки найду собі роботу... Боже, Боже, найди мені лік!»

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів напереді і довго мовчав. Врешті почав говорити.

— Аді, днинка, як золото, а ти ходи по дохторах!

Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти мені, дівко, що я маю з тобов робити? Лежиш та лежиш, та й ні житя, ні смерті. Я гроший набираю та набираю, та й все задурно! Коби-м знав, де тобі лік, то би-м шукав, а так що я знаю? Коби-с вже або суда, або туда! І тобі ліпше, і нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема що плакати, лиш таки, що правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, нібито не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке жите, то ліпше вмерти та не капарати цілий вік по чужім полі! Вже-м гроший набрав, та ще наберу на похорон, та й на старість жиди з хати віженуть. Ех, коби-м знав, що не буде тобі ліку, та й бих зараз завертавси додому. Добро що то лишило би си на погріб.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко та й якомсь несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків.

— Не плач, небого, я тобі не воріг. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити та й аби тобі не помогло. Таже ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я би тобі мізинного пальця врубав та й би-м не жалував. Я за тебе маю у людий честь як за хлопця, бо-с робітница на все село. Синку, я на тебе дув як на пінку та й виджу, що вмреш. То видко очима, що тобі нема віходу.

Ой небого, небого, тото мемо бідити без тебе... Ой, будем та будем...

Старий замовк.

— Ой, умру, умру, вже виджу, що мені нема виходу, — шепотіла Катруся.

В'їзджали в місто.

* * *

Вертали додому. Сусід Микола також з ними.

— Він мені таке напіяв, що де, де, де-е-е! Мужикові до дохторів не здало ходити. Коби, каже, багато молока пила та мнеса якогось легкого аби поїдала, аби трунок собі вілагодила, аби хліба білого — де що на світі є, то загадав. Може, воно у панстві помогло би, але у нашім стані то не поможе. Доста того, що як він зачєв почітувати, то я таки не дослухував до кінца. Ніби було би що з того, що я би віслухав? Най умирає так, як є. Най віп'є тоті медицини, що-м узєв з аптиці, та най або віхоруєси, або як сама хоче...

— А ви ж гадаєте, — почав сусід, — що дохторі дають мужикові такий лік, як панові або жидові? Бодай так здорові! Мужикові що вткне, вткне, та й спасайси. Ніби єму хочєси мужикові доброго ліку пошукати? З паном що день, то добрий день, а з мужиком що?

— Коби то, уважєєте, кому порадити, а то наше яке? Поцулував у руку та й чекай, аж скажуть гроші дати...

— Найліпше було візнати у старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до дохторя, та й як він зачєв її шукати, то вона єму навправці: «Ой, — каже, — пані дохтор, дайте мені послідний лік. Я, — каже, — бідна баба, не маю із-за кого дохторуватиси, та дайте мені послідний лік». Дохтор, бачу, відиввси на бабу та й каже: «А ти відки знаєш?» — «Ой, — каже баба, — відки знаю, то знаю, але дайте мені таку риципку на послідний лік». Як зачєла, як зачєла, та й дав, і до сегодні ходить...

— Коби ж бо не стало розуму запитатиси. Ви гадаєте, що то з паном так говорити, як вам си здає? Кажи раз, два, та й забирайси, шуруй!

— Пішла баба з тов риципков до аптиці. Дала аптика-реві, а сама, не біси, мудра, дивиться, як він ме тот лік вілагоджувати. То вповідала, що як собі капнув того ліку на долоню, та й наскрізь руку перейшов. Але то лиш десь сотому удасться такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здалний, що або суда, або тудя!

— Ей, бідний світе, що я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити! А так і гроші загубив, і нічо не поможе... Тото-м гидно зробив.

— Та, відай, нема ваші дівці віходу. Адіт, як вона горить? Нема з неї так нічо, як з отого листка, що відчімхнув-си від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коби-м був хоть Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптикар має свою аптику, та вмирає...

АНГЕЛ

Стара Тимчиха грілася на приспі проти сонця. Поперед ворота проходили люди, і ніхто з бабою слова не заговорив. «Славайсу» — «Навіки слава», — лиш тільки бесіди і розмови.

— Старого лиш озми та закопай! Шкода тої ложки страви, що з'їсть, та того кута печі, що залежить. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорить, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити — та й решта!

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка.

— То, стара, так є, що моя голова напереді, а твоя зараз за моєв. А як мої не стане, то твоя ніц не вартує. Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти, як у комірне, у свої хаті...

— Ей, старий, старий, тото-с ні лишив, як коли би-с утік від слюбу. Був-єс плохий, куда-м ті потрутила, тудя подавав-єс си, але все я із-за твої голови була газдиня. Була-м та й була-м.

Смутно бабі Тимчисі було, хоч сонце, як рідна мама, розгрівало старі кості.

— Та ти гадаєш, старий, що хтось за тебе нагадує? Якби мене не було, та й би ніхто і не гавкнув за тобов. Ой, сьогодні діти, такі діти, що аж у п'єтах постиває! Але-с дурний, бігме-с, дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити по-панцьки. А то запобігали-м, обоє, яєчка желували на яєшницю, а сьогодні і обіду за тебе ніхто не зробить.

Баба Тимчиха закрила лице долонями та й шепотіла до старого Тимка:

— Коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідець був. А як не зможеш підвестиси, то здихай на барабулі! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би-с їла!

Встала з приспи та пішла подивитися до курей.

— То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. Таке-м понаплітала, що встид перед сонцем світим! Вони, сараки, мають свої діти та мусі за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Недурно якись вігадав, що в старого дитинячий розум...

З оцим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одєжу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

— Все ще нашого стараня, нитки діточої нема. Все-го-м собі налагодила д смерті. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди, та було і для людей. Вже-м ті, старий, поховала, як газду! Ніхто не писнув, аби-м чогось жілувала.

Виймала червоні чоботи.

— Лиш раз убувані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку та й купив. На, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як ті діти муть шінувати? Все ліпше мати своє. Аби-с мала поредний чобіт на нозі, бо то Бог знає, ци я вперед умру, ци ти!

Баба заплакала.

— Не журітьси, дітоньки, я вам кошту не нароблю ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один Бог знає, але таки не вмер без свічки.

На споді скрині найшла баба вузлик із грішми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

— Ой діти, діти, тото-м си вас набавила та напістувала! Бувало, біжу з міста на́-голову, а все мені на гадці, що вони там діють самі у хаті? Добігаю до ліса, а вони йдуть протів мене, ледве землев котеси. Підо мнов аж ноги дрозуть, аби борше додому, а вони зіпруть, та й мус сідати та роздавати дарунки. Понабирають — та й далі! Лиш небіжка Доця зо мнов ішла, а бахурі полетіли, як вітер...

Обличчя бабине подобріло і прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі.

— Ой, ти, голаку, все ще смієши з старої баби. А як, баба постаріласи, а ти все молоденький, все бабі хату звеселеєш. Ой, дитинко Божа, минув вік, як у батіг траснув!

Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи.

— Ще Юрчика, відай, на світі не було, як я єго купила. Якись панок поначіплював на підсіню таких образів, що на фіру не забрав би. Людий таких обзираю богато, як на ярмарку. Якась там була така люта звір змальована, що в казці би не склав. А якісь царі такі страшні, московські та турецькі, та всекого дива. Межи ними був ангелик, та й я єго купила. То так він приязно дививси та так ружі кождому наставлев, лиш бери. Де, де, то вже вік минув відтогда...

— Бувало, зимовими вечорами то понароблею з паперю голубів. Головки позолотю, крильця посріблю, та як приберу єго у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси.

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала.

— Ой, розумремоси, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, що жила...

САМА-САМІСЬКА

У тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою. Діти, як ішли на роботу, та лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі добирати. А сидіти коло слабої у горячий час, то, Бог видів, не було як.

У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали в збаня та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відгонити.

Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у таким освітленні. Мухи зумкотіли, ріжнобарві світла волочилися разом із мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закліту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як уже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати.

— Аді, аді, ого!

Баба тихонько стала. Лиш рукою відганяла мари.

З-під печі виліз чорт із довгим хвостом та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від нього. Чорт сів знов наперед баби. Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем або як турма ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. У зелених кабатах, із люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася, а баба в розколібину сточувалася і падала удолину. Летіла все у спід та у спід. Десь у споді чорт ймив її, завдав на себе та й почав летіти з нею, як вітер. Баба рвонулася та й головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перекили коло ніжки від стола і широкими, мертвими очима дивилася зукоса на хату. Чорти перестали гарцювати, лише мухи з розкошею лизали кров. Позакервавлювали собі крильця, і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під печею та на миски на миснику, що на них були змальовані їздці у зелених кабатах, із люльками у зубах. Всюди розносили бабину кров.

ОСІНЬ

Митро латав жіночі чоботи. Не латав, а зчіплював до купи. Гріх би було давати таке дрантя до шевця, та й за грейцір скупю. А жінка боса-босіська, води внести до хати не було в чім. Тому Митро вже від ранку взявся до чобіт. Сидів коло лави проти вікна, обклався старим шкураттям, воскував нитки на дратву і бісився, як пес.

— Бігме, кину в піч, шпурну у вогонь та й збудуси! Шкіра здривіла, нитки не прімкнеш, бо прірвеси — вікинь на гній та й плюнь — та й вже!

Приговорюючи до чобіт, Митро все-таки з великою старанністю їх латав. Що провів нитку крізь шкіру, то все неспокійно оглядав, чи не прірвалася. Через те робота йшла пиняво, і Митро сердився.

— Залізо не шкіра, та й зшуровуєси, що то говорити? Вже штири роки як куплені, бо штири вже цієї осені, та вже їм час. Але ще цю зиму мусі служити, хоть би там не знати що.

І латав, і бісився, і сто разів хотів кидати у піч або на гній.

Митриха сиділа на припічку і латала дранки.

— Порозпадалиси на січку. Колопеньок не посієш, бо треба їсти, полотенца не купиш, бо грейціря нема, — прийде до такого, що мемо голі ходити. Залатай в однім місці, то просічеси в другім. Якби ще не прав, то, може би, не так дерлиси. Вже я їх і не перу як варт, але павутина все павутинов! Бог знає, як їх латати, з котрого боку братиси до них?

З отакими гадками сиділа Митриха над купою дрантя. Мізерне її лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів із війни. А вона, як бідна милосердна сестра, з сумом і резигнацією хоч чим-тим хотіла допомогти нещасливим раненим.

— Та ще зиму якомсь переходимо, але літо, то вже Бог знає.

І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірим життям своїм.

На печі лежала Митрова мама. Дрібка жінки — завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

— Божечку, Божечку, найди мені смерті, най я так гіренько не валеюси! Вже-м, відай, спокутувала усі гріхи, що-м нагрішила... Десь умирають такі, що лиш би їм бути, покидають добро і маєтки, а я як отот твердий камінь, що

го ніхто не годен роздавити. Боже, Боже, ба за що ні так тежко караєш?

І розпукáлася від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходилася від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу та говорили: «Аді, аді, баба вже умирають». А як баба відкашлялася, то все говорила до них: «Де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене».

Але Митрові вже остогидло борикатися із здривілими чобітьми. Шпурнув під лаву та й почав сваритися.

— Коби-м вам на смерть лагодив, то би ми легше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати — таки нічо не мож настарчити. Ходіть-ко трохи босі, та, може, вас борше повіхаплює.

Сів коло стола.

— Та, може би-с, дала ми що їсти, газдине моя. Таже знаєш, що-м ще сьогодні нічо у роті не мав.

Митриха встала з припічка і подала йому бараболю. Була застрашена, як вівця.

Митро лупив бараболю, мачав у сіль і гриз хліб.

— Вже ти мене годуєш... Але я тебе так нагодую, що здохнеш, так я тебе нагодую. Коби якого борщику, або бевки, або дідька рогатого абощо... Тицьне тобі бараболю — та й дависи! Я вже не годен ноги за собов волочити!

— А що ж вона тобі, синку, зварить? Олію нема, муки нема, та що вона тобі зварить?

— Ваше, мамо, говорене скінчилось. Сидіть собі на печі та кашляйте. Маєтків від вас не посів-єм, волів і коров не забрав-єм, та й сидіть собі тихонько. Або ліпше собі погадайте, чим я вас буду ховати? Чекаєте тої смерті, як каня дощу, все: «Божечку, Божечку, найди мені смерть», — а то все на мою голову...

Баба хотіла заплакати, але закашлялася.

— Бігме, оглухну, — казав Митро.

— Мой, ти, шибенику, чоґо ти чіпаєшси гредок, хочеш горшки побити? Та коби-с вже зачепивси навіки...

І почав бити хлопця.

Діти заверещали, баба не переставала кашляти.

— Та на цу хату птах би не сів, — говорив Митро.

— Але чого ти до дітей прискіпавси, а вони що винні, що чоботи здривіли?

— Ти, суко, поналіплювала-с їх та поначинювала, та ще гавкаєш за ними? Я вас усіх поріжу...

Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті затагнув на себе кожушину та й виходив із хати.

— Аби я не діждав вертатиси до цієї хати, — сказав уже на порозі.

— Йди, йди, слухай за Канаду; гадаєш, що я піду з дітьми десь на край світа?.. — навздогін сказала йому жінка.

* * *

Митриха топила в печі. Диму напхалося повна хата, і вона все втирала сльози. Дим очі виїдав.

Баба на печі стогнала.

— Коби-то літо. Порозходили би си по роботі та й би не гризлиси закупі. Сонечко би порозводило геть по полю. А так пекло у хаті. Боже, Боже, не тримай ні білше на світі, бо видиш, що нема як жити...

Діти бігали по хаті. Але як хто здубонів у сінях, то вони тікали на піч д бабі. Тоді тварі їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, аби гирцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми то вони покидають зерно і, перепуджені, злітають під небо.

ШКОДА

У Романихи заслабла корова. Лежала на солomé і сумно дивилася великими сивими очима. Ніздрі дрожали, шкіра морщилася — дрожала ціла у горячці. Пахло від неї слабкі-

стю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитися.

— То очі виде, що вона не буде. Може би, й поміг що, якби то кров, а то хтось кинув оком на ню, бодай му повілізали, та й тепер нема ради. Здайтеся на Бога — може, вас потішить...

Так казав Ілаш, що знав до худоби.

— Ой Ілашку, видно, що не буде, але як її не буде, та й мене не треба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатися. Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я крірвала та робила і ніч і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини преду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один Бог знає, як я тот грейцір гірко претала, заки напратала...

— То, видите, бідному то все так, а хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде! Уже так є, та й що діяти? Треба якось так жити...

— Та й не знати, що свої голові робити та й що діяти, та й хто би мені раду дав?

— Ще кличтеси на яку днинку, аби-сте службу наймили та й обідець зробили. Або дайтеся на відпуст Івана Сучавського; кажуть, що багато помагає.

— Ой, вже я си покликкала і на днинку, і на Зарваницьку Матір Божу і кличуси на Івана Сучавського.

— Може, кажу, Бог вам поможе, як здастеси на него. Най вам Бог дасть якнайліпше.

І Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови і пильнувала її, аби не згибла. Давала їй, що мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю їй завдавала.

— Маленька, маленька, що тебе болить? Не лишей стару бабу без лижки молока. Потіш ні хоть трошки.

І гладила корову по чолі і попід горло і голосила над нею.

— Де, де я годна стегнутиси на другу?! Ані пушок зложити, ані гли примкнути вже-м не годна; де мені на старість за корову дбати?

Корова дрожала, а Романиха її накрила своїм кожухом і чипіла над нею, розгорнена, на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

— А може, це за гріхи так мене Бог карає? Бо не раз я через тебе, небого, нагрішила! Десь межі трошки підпасла, десь гарбузик урвала, десь пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не желувала. Десь дитина занеможе, десь жінка у злогах, а я йду з горнетком та й несу молочка. Та й сирця я роздавала людям до кулешки. Господи, не карай ні тежко — бідну одову. Нічо вже чужого не порунтаю, лиш даруй ми корову!

Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила її свяченою водою, але ніщо не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаєнку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічого не могла вдіяти.

Місяць освічував стаєнку через двері, і баба виділа кожний рух корови. Вона врешті піднялася. Ледво держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, як би прощалася з кожним кутом.

Потім упала на соломку і розтяглася, як струнва. Романиха прилякла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею діється. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося горячо, жовто в очах, і закервавлена впала. Корова била ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі боролися зі смертю.

НОВИНА

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби-то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам із дрібними дітьми. Ні-

хто за нього не знав, як він жиє, що діє, хіба найближчі сусіди. Оповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер усе село про нього заговорило.

То прийшов він вечором додому та й застав дівчата на печі.

— Дедю, ми хочемо їсти, — сказала старша, Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Аді, є хліб, та й начинейтеси!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай і земля вікінула! А чума десь ходить, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щодни-ни і щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лише четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би з вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них із лави і погадав: «Мерці», — і напудився так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «Мерці!»

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, і очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й ви-

йшов із ними. Йшов довго лугами та став на горі. У місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще тяжчий. Задихався і ледви міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць стреговав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легше, і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради: ані їсти що, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц! Я си карі приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницу!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дедику, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мені однако пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам та й знов меш бідити. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть!..

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вертайси до села, а я йду мелдуватиси. Аді, оцев стежечков йди, геть, геть аж угору, а там прийдеш до першої хати, та й увійди, та й кажи, що так і так, дедя хотіли мене утопити, але я си віпросила та й прийшла, абисте мене переночували. А завтра, кажи, може би, ви мене не наймили до дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надигає, та й роздере, а з бучком май безпешніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць заковчував штани, аби перейти ріку, бо туди була дорога до міста. Вступив уже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнеоца і сина і світого духа амінь. Очинаш іжи єс на небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

ПОРТРЕТ

Як коли би голуб над його головою білі крила розхилив, як коли би з-поза білих крил синє небо прозирало...

Великий фотель тулив у собі старого пана. Голова його хиталася, як галузка від вітру, — раз по раз без упину. Губи все щось жували. Руки дрожали — не хотіли нічого держатися.

— Моці нема ні жодної... загіртку ніякого, студінь у кістках. Час вже, ой, ча-ас! Тіло землев пахне, до землі важить...

Загасла люлька. Всі сили зібрав докупи, аби наново запалити. Відхилювалася, як жива, виминала пальці, тікала, як би дрочилася. Розкинула попіл по всій одежі. Вже курила і успокоїлась. Та цибух розігрався — все вимикався з губів.

Як осінній листок на рвучій воді.

Один фотель стояв твердо, як молодий дужий птах, що тримав старого на крилах.

— Вічна пам'ять, Господи помилуй, та й ямка, та й гур, гур! Та й по всім...

Червоні промені сонця вбігли через вікно, як на ратунки, аби зв'язати всі сили докупи.

Портрет і фортеп'ян зачервонілися. Глянув на них і цілий заделькотів, як у лихорадці. Фотель скрипів, ледве видержував.

— Далеко, далеко... Одна-однісінька... Вже не побачу, ой, ні. Коби хоть раз на мінутку... Яка пещена була...

Старече знесилення термосило ним, як би конче хотіло викинути з фотелю, аби панувати безгранично.

Ймився за поруччя і не давався, як той, що топиться, та хвилям не дається.

Дивився на чорний, довгий фортеп'ян.

— Я, татку, буду на нім грати, як з львом бавитися. Доведу його до встеклості, і люди будуть умирати зі страху. Зимний піт їм на чолі виступить. Або погладжу його по голові, і він ляже мені під ноги, як вірний пес. А пуб-

ліці, татку, буде здаватися, що вона свого льва під ноги взяла...

— А на кінець заграю їм пісеньку. Буде їм здаватися, що походжають по різнобарвних квітах і по шовковім зілю. Аж спотикатися будуть. Та й будуть видіти, як дівчина рве барвінок, як злотить його і сріблом пострібляє, і почують її пісню. Така то буде пісня, що всі стануть добрі і веселі. Ой татку, татку, як я буду грати, грати!

— Отак казала, а я, Україна, нарід, Міклошич... Пещена була... Та й далеко... Коби хоть на мінутку побачити... Пробував знов люльку запалити.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

* * *

КАМІННИЙ ХРЕСТ

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однаково їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле цільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лише йшов із правого боку і тримав дишель якби під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм траплялося сходити з горба, то бігли. Бігли вдолину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван іспересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк даліше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не біси, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю чесу з тобов панькатиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грєну, та й по нитці розлетишси, який же-с тежий!

Але, відай, ніколи не grimнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добивси на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіть же, як мене за мінуту в попереці зачело ножами шпикати — гадав-сми, минуси!

Від цієї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і вес-

няні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов удолину тручєє!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тїнь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велетня, схилоного в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбові:

— Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носе, то мус родити хлїб!

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з войська, робили сини і жінки. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на Великдень, і що курей з і ц і р у в а в. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хїба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у воську, та я стола не знав, та й коло стола мені їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою.

II

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Декую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою зі сталевих ниток, і договорював:

— Та дякую вам красно, та най вам Бог дасть, що собі в него жедаєте. Дай вам Боже здоров'є, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію, і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі, та най Господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволив... Газди, а проше, а доцегніть же... Гадав-сми, що вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилоси. То вже таке настало, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господа воля! А законтентуйте ж си, газди, та й вібачайте за решту.

Взяв порцію горівки та й підійшов д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напитиси. Дивюси на вас, та й ми, як якись казав, молоді літа нагадуютьси. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами не одну нічку збавив, то-сте в данці ходили, як сновавка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте та й вібачейте, що-м на старість данець нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і виймив із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чесу, ще так си наплачеш, що очі ти витечуть.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Щось би-м сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброду на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти си-ві кіски зараз обмичу, та й підеш у ту Гамерику, як жидівка.

— Куме Іване, а лишіть же ви собі жінку, таке вона вам не воріг, та й дітем своїм не воріг, та її банно за родом та й за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріть анідзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Озміть та вгатіть ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч пукне, бо не вітримаю! Люди, такий туск, такий туск, що не памнетаю, що си зо мнов робить!

III

— А проше, газди, а озміть же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеси, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважєете, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу, та як підійшли під стару, та й пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні муть отут на старість гризти, як не піду, та й єм продав щодо крішки. Сини не хоте бути наймитами післі мої голови та й кажуть: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, та й не буде з чим киватиси». Най їм Бог помагав їсти тот

хліб, а мені однако гинути. Але, газди, де мені, переломаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біді вітримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають: що-с платив лева, то тепер п'єть, що-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой, золили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати. Але колись на ці землі буде покаянїє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!..

— Декую вам за це слово, але єго не приймаю. Певне, що нарід поріжеси. А тож Бог не гніваєси на таких, що землю на гиндель пускають? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаєрмани, що за землев не згоріли. А дивіть-ко си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини пальцем, та й маком седе! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От, перевернеси десь у окіп та й пси розтегнуть, а нас поженуть далі і подивитися не дадуть! Відки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, що ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де ті покладу в могилу? Ци риба ті має з'їсти? Та тут поредні рибі нема що на один зуб узети. Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Кудя цему, газди, йти з печі? Була-с поредна газдиня, тежко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібраласи. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полі. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми

віпрошитися. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрошитися з тобов на смерть. Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не меш видіти, та прости ми, стара, що-м ти не раз догорив, що-м, може, ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то ті, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пильнуй, аби кожду своє дійшло, та напийси раз, аби-м ті на віку видів п'єну.

— А вас, газди, я ще маю на два ґатунки просити. Десь, може, сини пусте в село на пошту, що нас із старов уже нема. Та би-м просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте си так, як сьогодні, зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може, пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та и слухний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Мені самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що би-м гріх мав, якби-м цего вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м поклав. Такий тежкий, що горб го не скине, мусить го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілька памнетки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взев з собов у світ. Банно ми за

найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілья під сонцем дροжить.

— Оцеї ночі лежу в stodолі, та думаю, та думаю: господи милосердний, ба що-м так глібоко зогрішив, що женеш ні за світові води? Я ціле жите лиш роб, та й роб, та й роб! Не раз, як днинка кінчиласи, а я впаду на ниву та й ревню молюси до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, що-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качев-ем си по соломі, як худобина. Та й нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як, і коли вчинив-ем си під грушков з воловодом. За малу філю був би-м си затег. Але Господь милосердний знає, що робить. Нагадав-ем собі за свій хрест та й мене геть відійшло. Їй, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько — та й ялось ми легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав — та й на нім забув-ем, силу-м мав — та й на нім лишив-ем.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас просю, газди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжить та най покропить хрест свіченув водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові его волю.

Як коли би хотів рядом простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіть же ви туск на боці, геть его відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-

сте поредний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренця-сте не порунтали. Ой, ні! Муть вас люди нагадувати та й хреста вашого на світу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидить, той буде також.

Почалася пиятика, та пиятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжі, що заступила ціле подвір'я.

— Мой, маєте так данцювати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бєсїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусили сказати, хоч би на вітер.

— Як-єм го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунку, цїсар міг сїдати! Але-м гроший мав, ой, мав, мав!

— Коби-м учинивси серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Аби-м ходив, як дика звір, лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називалоси, що-м пан! А ца земля най западаєси, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрегали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти... Е, коби-то так по-мому...

— Ще не находивси такий секвертант, аби що з него стег за податок, ой, ні! Був чех, був німець, був поляк — г..., пробачейте, взели. Але як настав мадзур, та й найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, мадзур бїда, очі печи та й грїху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найріжніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір, і зойки, і в жалісну веселість скрипки врізувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожному ярочку і дрижить подертими берегами, як перед смертю.

Іван та й Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахильовалися до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: «Ой Іванку, брате!», «Ой Міхайле, приятелю!»

VI

— Дедю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад, та й поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір — інц, цвай, драй! Ходи, уберемося по-панцьки та й підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось ізгори не впало і її на місці не розда-

вило. А Михайло ймив Івана за барки, і шалено термосив ними, і верещав як стеклий.

— Мой, як-єс газда, то фурни тото катранє з себе, бо ті віполічкую як курву!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панцьки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обох із хати.

На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Івана обчепилася руками порога і приповідала:

— Ото-сми ті віходила, ото-сми ті вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроводжували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав і показував старій хрест:

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не біси, є і моє, і твоє...

ЗАСІДАННЯ

Радні поволі стягалися до канцелярії. Кожний, заки входив до хати, висікався у сінях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кожний ішов між люди. «Славайсу» — «Навіки слава» — та й сідав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина, старші сиділи ближче до стола, а молодші трохи подальше. В куті коло печі стояли

сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то вїт кликав до себе поліціяна Тому:

— Вже, небоже, мусиш завтра прихарити канцелярію, бо, аді, прийшло письмо, що дохтор приїде. Обшуруеш трохи підлогу, посиплеш піском, розкладеш сінники по підлозі, понакриваєш їх лантухами, поналиваєш тої смердячої води з баньки по кутах — та й очі заткаємо. Є припіс, що шпиталь має бути на холеру, та й мус бути!

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь. А як радні потім сходилися на раду, то всі пчихали і казали: «Але-бо паскудно смердить!» Ті, що були у війську, говорили, що, певно, лікар робив «реперацію» і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзіньо то вже добре мався. Він усе дрімав на раді. То як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мнєгкий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спить. Треба дохторові сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронився, лише глядів перестрашеними очима на радних, а лице його ставало ще чорніше, як було. Його поміркували в раді «намість дурного» — та й всі з нього сміялися.

Тепер радні сиділи на лаві та й балакали — поволі, ліниво. Кожний сидів, як йому було ліпше і як навик. Іван Павлюк, що сидів коло самого стола і був найстарший, схилився на черево, склав руки, як до молитви, всунув їх між коліна, та й плював, покурюючи люльку. Долоні, ніс і коліна сусідували з собою. Отак він сидів та вповідав за ярмарок!

— Дайте ми покій з такими ярмарками, як теперішні! Жиди з панами цілий світ займили. Хто продає — жид, а хто купує — пан! А люди десь-не-десь що грубшу яку штуку продають. Телетко, коровку — то ще, ще, але волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кожний собі гадає: куплю телетко, прикохаю, десь трохи полови запарю, гарбузів кину, та й, уважієте, щось приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, що тісні. Десь давно то, бувало, ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите, нарід і не п'є, і не гайнує, а грейціря рівно не видить. Геть нарід приперси, а на Великдень таки рідко котрий солонину має. Так тежко, вам кажу, як з каменя, за той грейцір!

— Всьо перевекслювалоси. Таже давно і цеї худоби не було видко. Тепер худоба сама періста — тиролська, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний газда, а по жінці взев-єм такі білі воли, як сніг, а роги мали такі, що в ворота не влізалиси. То, бувало, так бігли, як коні. А як їхав-єм до міста, то-м дзумбелав. Казали, що то була венгерська худоба, як ніби за цу кажуть, що тиролська. Та й тогди була тана худоба, де-де-де-е!

— Тано продавалоси та й тано куповалоси, але ліпше було. Аді, таже то не лиш худоба інакша настала, а свині ж давно такі були? Були, видите, усіякої масті, і шерсть по них довга, і драганисті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як станеш на свинцькі торговиці, то так ними усіяно, як білим цвітом. Лиш мазурі помежи них з черевами походжають.

— То є, відай, усякий ґатунок. А ніби люди всі однакі? Якось був-єм у Коломиї та й дивлюси — йде якесь таке, як дідько, Господи мні прости! Чорне лице геть цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби де став уночі на мості, та й би кождому треба воду освітити. Та бо бігме! Якийсь жидок казав, що то такі люди є під сонцем.

— Та вже певне, що є усякий ґатунок. Мій Василь, як був у Відні при воську, то казав, що видів такі свині, що ані вух, ані рийки, ані ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є всього на світі, а біди найбільше...

Бесіда станула, бо війт надійшов.

— Та що, май, чувати в місті, віте?

— Коби гроші, то в місті би добре... Виджу, пани лиш зайдуть на ресторацію та й п'ють та поїдають що найліпше і гроші мають. Коби хоть на тиждень перекинутиси в пана! — говорив війт.

— Як у якого пана. Бо є такі, що на соломі сплють, а зубами обіскаються. Зверхи камазелька, а сорочки нема. Лиш притулить на груди трошки полотенця — та й убравси! А не один такий голоден, що би макух їв, — казав Проць, що давно у дворі служив.

— Та ще був-єм у секретаря із-за тої толоки. Щось він мені там белендів та й каже, що коби, каже, у вашім селі менше люди тих казетів на пошті спроваджували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, є щось дуже багато. То як лиш двацїта пайка дасть по левові за казету, та й си зробля тисічі тисіченні гроший задурно, запусто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустить, замастить, загладить, а мужики дурні, каже, читають та аж облизуютьси, що панцьке поле на люди перейде.

— А ви, певне, стояли та потакували? — питає молодий радний Петро Антонів.

— Ні, брав-єм си з ним за барки за якогось там латюгу, що туманить людей! Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід даєси на підмову всяким кримінальникам, а потім, каже, прийде що до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидить по арештах. А то ж мало попосочили та покалічили?! Я лиш не люблю, як мені хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаюси у вібір? Вібираєте, кого хочете, а я стою на боці.

— Ви би си пхали, але ми кличимо: ацю! Ви би ще й дітем ковбаси принесли додому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав війт, — мовч, бо ті скажу закувати, ти, шмаркачу! Та дивітьси, газди, ци я з ним свині пас?

— Ви мені носа не обтирали, а на мою бесіду можете так потакувати, як секретареві.

Сварка починала вже ставати бійкою, і старий Іван вмішався в діло:

— Ти, небоже Петре, не будь угурний, таже знаєш, що молодий мусить старшому змовчєти. Один чоловік такий, що не боїтьси нічо, а другий та й боїтьси. Я сам, газди, все за громадів стояв-єм і стою, але, бігме, на ваш збір не пішов бих. Якось я з осені був у місті. Надибає мене злісний

та й каже: ходіть на збір та хоть на старість подивитеси, як мужики до купи єднаються. Кажу я єму: бігме, бих не пішов! Воно добре, що єднаються, бо як то приповідують, що громада великий чоловік, але я не піду. Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криминалі години не сидів. А тепер треба мені на старість нечесті? Таже здаєси ми, що би кожда маленька дитина в селі показувала: аді, вуйко Іван та в арешті сиділи! Не піду та й не піду! Мій Никола ходить, але я не піду.

Якось старий Іван цим та не тим та й улагодив сварку. Лиш гнів лишився однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чого ви нас поскликали? — питався Іван, аби сварка не обернулася.

— Вже я вас не буду скликати, коби-м добув своє та й плюю на уряд та най вам шмаркачі вітують.

— Але, але, ви гадаєте, що віта не найдемо, ми би з села на цілу околицю вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та щось старший брат має на раді казати, — говорив вїйт.

Старший брат церковний, Василь, почав говорити:

— От не знаю, ци то в четвер, ци в п'єтницу та прибіг до мене писарчин парубок. «Ой, — каже, — вуйку, я видів, як стара Романиха з-під церкви дошку несла». Пішов я на другий день під церкову та й якурат нема одної дошки. То ще з тих, що від дзвіниці лишилиси. Воно правда, що то вже здрихлавіли ті дошки, але як то з-під церкви рунтати? Та й, видите, така стара жінка та й киває тото, що не до неї. Пішов я до ксьондза та уповідаю, а ксьондз кажуть, що маєси на раду дати знати, бо, кажуть, як то церкову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церковне, та треба його боронити, — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто то надіявся би, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за неї чутки, аби вона крада.

За хвилину ввійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей та й почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, таки-м украла, аби-сте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! Я сиджу на печі та й замерзаю. Цілому селові шию та преду, та й пальці ми деревіють. Очі ми вже скаправили. Та ще кілько я зашию, аби душу погодувати — нема грейціря на топливце. Та я свому синові всю свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивиться. Аби увійшов та: бісе ци чорте, що ти дієш? Ні та й ні!

— Але з-під церкви красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі, та пам'ятайте і на тот бік, аби-сте що принесли. Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати, ані бити, лишень дасте лева на церкову та й йдіть собі з Богом, а більше аби я не чув за ніяку крадіжку, — судив війт.

Романиха кинулася як опарена:

— Ой віточку, та я вмру, та не буду лева мати! Де мені лева, де, де, де?!

— Мус! — була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, та й ще з-під церкви! Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, по шістці, по дві, як почав говорити Петро Антонів:

— Я би, люди, казав, аби таку бідну одову не карати. Церкова, відай, си не загіє одовиним левом. Десь то вповідають, що давно церкви западалиси і робилоси на тім місці озеро безконешне. Якби таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церковну, та й, відай, би жадна церкова не стримала сліз одовиних. Це, відай, би було не по правді. Та замість аби церкова бабі дала, то ще ме від неї брати того студеного лева? Я якось був у баби за предивом. Входжу, а в хаті студеніше, як у газдівські стайні. На опецьку горить каганець такий, як зеренце пшениці, та й тільки всего вогню у хаті. Баба сидить та мне пальці, як дерев'єні. Я би казав, газди, аби ви не казали їй платити того лева.

Війт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця впав. Всі одним голосом заговорили, що не

треба бабиного лева. І старий Іван сказав: а най Бог сохрaнити! Ще казали прикликати сина бабиного, і старий Іван взяв його картати.

— Мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, таже вона тебе обпирала, і облатувала, і плакала, як ти до бранки йшов, а ти ї віхтика соломи не кинеш? Ей, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

З МІСТА ЙДУЧИ

Перший:

— Лишень самого полотна зо п'ятдесят звоїв по смерті лишилися. Такого богатиря пошукати. Хліб стояв від десять років немолочений — там були маетки! А кілька сума? Таже небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маетки? Та й не знати, хто тими грішми загрівси? — Прийшла смерть, та й мус усе покидати!

Бувало, прийдемо до него колідувати. Віколідуює що виколідуює, а він виходить із хати та й: проше, братя, до хати, най вам файно подекую за коледку. Входимо до хати, пообсаджує за стіл та й каже: прийматимете як є, бо якби я не одинокий, то жінка би якомсь прилагодила, а так най жінка з Богом спочиває на могилі, а ви вибачейте. Та й сам нас приймав. Бувало, понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така, як долоня, завгрубшки. Такої сьогодні і в різничок не видко. Горівки вже кілька було, щоби вужі мали доста. То, бувало, п'ємо та їмо, а він просить як на весілю: пийте, братя, як не стане, то ще принесу, напийтеси у старого! То п'ємо та колідуюємо старому:

...Будь же нам здоров, пане Максиме, в неділю,
В неділю рано дзелене вино саджене.
Вінчуєм тебе щестем, здоров'єм в неділю,
В неділю рано дзелене вино саджене,
Чесний, велишний, а в Бога вдешний, в неділю...

— То як вже віколідуємо, а він п'є порцію до нас та й сльози обтирає. Як стара моя, каже, жила, то ви і її в коледку колідували, а тепер нема кому заколідувати та й старому сорочки віпрати. Я, каже, не знаю, у котрий кут головов ударити, де си притулити? То, знаєте, аж нам сльози стануть в очах, як він зачне за свою самотність уповідати. Так ми сиділи не раз добрих три години у Максима. Бувало, вже зберемси, а він не пускає. Є, каже, в мене і їсти, і пити, як якийсь казав: і хліб і до хліба, — та ще забавтеси, бо безпешно, як умру, то в ці хаті не мете напиватиси. Лиш мене, каже, припорпають, а мій Тимофій все пустить — що до цинтля. Я, каже, старий, аби брехати, а ви, молоді, мете жити та мете видіти. Та й, аді, так сталоси, як небіщик віщував.

Другий:

— Якось паламариха на сапаню вповідала, що він, небіщик, не любив до коршми заходити. Лиш, каже, раз або два рази в рік вперізував черес, клав у «злодійку» п'єтку та й гайда до коршми! Правда, що не любив ходити до коршми, але вже як пішов, то сороки й ворони пили — пив, хто не хотів! А десь по опівночі вертавси додому вже добре горівчиний. То, каже, усі сусіди знали, що він іде додому. Стане, бувало, на воротях у себе та й кричить: на сироти на бідні запишу, а йому не дам що довкола мізинного пальця обмотати! Та й пішов собі на приспу. Як був п'єний, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо — все на приспі спав. Та й, уповідають, що якесь нечисте присилювалоси до него та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як худобина та й сфатиться з приспи та довкола хати біжить, біжить та кричить: рабівники, злодії, що мою працу розтегаєте?! Та й, бачу, хапав дручок та обгонив ціле господарство, як пес від якихось злодіїв. Дивиси, а він знов на приспі дримає. Ого, вже за мінуту та й верещить, аж крізь вуха промикаєси: паршеку, а ти ж, мой, що корову із колешні виводиш?! Та я тобі амінь зроблю! Та й знов літав як несповна розуму по тоці. То, казала паламариха, що так цілу ніч Божу ним носило та мордувало. Спить на приспі та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцитують, вже б'ють печетки, вже на бубень вікликають! Відай, воно прав-

да, що він ще із замолоду купив собі щезника. Він і до худоби знав, таже корови у него по дійниці молока давали.

Третій:

— Якось незабавки, як Максим умер, та в мене хлопець заслаб. Гадаю собі: таже треба якогось ліку шукати! Умре, бідний світе, та й ховай не знати з чим та й у чім? Та й пішов-сми до нашої брехунки, до Касиянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеві та й, як то знаєте, пошта — сіла та й розповідає. Ходить по селі та все знає, що де дієси. Та й уповідає жінці, що, каже, тижнем перед смертев та був у мене Максим. Слухаю і я. Ще, відай, каже, і на день не займалоси, як прийшов. Вчула я, що хтось дверима рипнув та й сфатила-м си, кажу, певне, до родів. Дивлюси, а то старий Максим. Ти, бабо, десь, каже ї небіщик, ще спиш, а то вже днина. Ей де, каже, днина! Сів він на лаві та й такий обмінений сидить, що аж. Ти, каже небіщик, якась брехунка та дай мені розв'язок на сон. Саме, каже, вопівночі приснилось мені, що десь я виходжу з хати надвір, а то сполудня така чорна хмара, що аж синя краями! Гадаю собі: ото зараз упалить град, бадю, бадю, піде хліб унівець! Та й пішов-єм до хати, виніс кочергу та й лопату та й склав навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлюси, а то з-під вугла вода просікаєси. Став я та й дивуюси. Е, та бо то з-під другого, з-під третього, ба й з-під усіх нори пустили! Десь я збоявси. Глипнув-єм на тік, а там такі нори грають, як на сіножетах. Десь я побіг за рускалем, десь я спускаю ту воду в став, десь та вода снопи підмулює, колешні підмиває. Відкидаю десь снопи та й аж упрів-єм — та й пробудив-єм си. Ти якась, каже, брехунка, та розв'ежи мені цес сон, що воно має бути з тими норами? Та й, каже Касияниха, що я йому сказала, то сказала, але він у тиждень та й умер. Тота відьма помогла таке Максимові, як мому хлопцеві. Але кобих її лице уздрів, та й бих перевалив, як суку! І гроші взяла, і горівку пила, а хлопець до трьох день та й на лаві!

Перший:

— Знак тому, що був віщун, бо все сповнилось, як віщував. На его подвір'ю якурат можуть тепер нори грати! Ані

хліба в оденках, ані худоби, все Тимофій поспродував. Пішло маєство як за водою.

Другий:

— Коли-бо, видите, за життя він не злюбив сина та й слова доброго єму не сказав, а син як дірвавси до маєтку та й таке понаплітував, що ніхто тому кінца не найде. Банки, якісь векслі, жиди і всека нужда. Пропадає на пні. Та й коби-сте знали, що Тимофій і не п'є, лиш так му все з рук паде якось. Бог знає...

Третій:

— Але ци-сте чули, яку Тимофій має патороч із жінков? Та, бачу, вже її добиває. Десь ще з осені з'їхала комісія з банку до него та й каже: або гроші, або пускаєм маєток на вікликанє. Звертівси, звертівси, та й до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпишиси у нотаруша, та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якийсь тот вексіль, вповідають люди, але тепер ї тот вексіль боками лізе.

Перший:

— Ой, правда, що дурна! Друга жінка, та й дітей нема... Та най би чоловікові яка примха сталаси, та й шуруй, бабо, попід чужі плоти. Таже діти від першої зараз би нагнали. Та й шукай, бабо, права не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братові, а тепер приходить речинець платити та й дотискають. Та тепер там у хаті таке покояніє, щоби птаха не сіла на хату. Як дізнавси, що вексіль вже у місті, та як прилетів з міста, то й коні не розпрегав, але влетів до хати та до жінки:

— А вексіль де? — каже.

— Ой, я дала братові.

— То в тебе брат чоловік ци я? — та, бачу, бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, та й розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най рубаю: ти підеш сиру землю їсти, я на шибеницу, а діти жидам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила:

— Ой, — каже, — чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а най же тобі що станеси, та й я піду попід чужі вугли кукати?

— Меш, — каже, — кукати, як глуха зазуля, заки ті у гріб не зажену.

Та й легли отак спати, він з краю, а вона від стіни. Що-години, бачу, вставав та бив. Кажуть, що болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втечи, але ймив та прив'єзав та місив обцасами, як у глину. Най Бог боронить від такого!

Третій:

— Здурів чоловік, та й решта! Таже він рано відв'єзав її та й казав, аби файно вбраласи, бо підуть на храм. Та й поволочив, кальвін, таку збиту на друге село. Але, вповідали люди, що на храму вона скинула кіптар, а сорочка кервавіська! Обступили її жінки та питали, що то ї таке? А вона, бідна, в плач! Всі храмові іззираються як на чудо. А Тимофій, бачу, встав із-за стола та й: жінко, каже, марш додому! Та так вони похрамували. Як вертали додому, то лиш один Бог знає!

Перший:

— Геть люди падуть удолину так, якби їх хто трутив у бульбону.

Другий:

— Таки небіщик Максим щось знав до себе. Аді, нори знорили і єго маєство, і невістці нори по плечах просікають...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли усі господарства? Лиш Максимове? Аді, ваш тато ще мав ґрунт і води, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай? Де, де, де-е?

— От якось ми добилиси до села. Рот ба сеї, ба тої — балу та балу, а ноги, сараки, йдуть. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора!

Другий:

— А я до того паршивого Срулика, бодай єго шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза.

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Синя як пуп сиділа на печі посеред купи дрантя і без упину біла головою в стіну. На припічку сидів син бабин.

— А хоть би-м продавси, то топлива нівідки вам не дістану, а хоть би-м украв, та й імуть. Сидіть на печі, обулюйтеся в лахмітя, як можете, та й тепла чекайте. У мене малі діти та в'єнуть, сарачета, на морозі. Аді, приніс-сми вам хліб, та й горівки крішку, та й білу дранку, та обійдіть собі света по-божому. А може, ще люди вам що внесуть. Та й головов у стіни не бийте, бо нічо з них не віб'єте.

— Коли ж бо я, сину, кількому морозові і такі студені не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стіну б'ю, бо би-м на місці задеревіла, якби-м не біла.

— А ноги ніц не стухають?

— Ноги, синку, як коновки, набриніли: ані їх пігнути, ані їх зібгати.

Показала ноги сині і блискучі, як скляні бервена.

— Я не годна ночі зночувати, такі ночі довгі, довгі, як коли б десіть на одну склав. Всі очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини, та й дня діждатиси не можу. Та й так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі.

— Та коби хоть Бог змилувавси та муки вам довгої не дав та й лежі гнилої, аби вас борзо спретава.

— Ой синку, я так тої смерті, як мами рідної, чекаю. Вночі то в кождий кут пролуплюю очі, ци де з кута не привидиться, бо як привидиться, та й незабавки таки приходить. Але не привиджуєси.

— Та смерть прийде, але коли. А коні стоя; гай, скиньте непранку та най на вас сорочку натягну.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, що-м цу на собі загріла, та й, як якись казав, своїм нендзі рада, що-м заплодила, бо все вкусить, то от як тепліше в шкіру.

— Ви вже розум вістаріли, — таже не мете на Різдво у такі нендзі сидіти!

Натягав на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кості, як мечі, із шкіри вілазе, — коби борше.

— Та й я тото, синку, кажу, коби борше.

— Та светкуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панцька служба.

Дрожала на печі зі студені і головою в стіну біла.

— Тото добру дитину маю, тото ходить коло мене та й не забуває. Ніколи не встидавси, що мама з торбов ходить. Благослов'ю ті, синку, на все добре.

І рукою благословила.

Легонечно ковтала головою в стіну, як би з радості, що сина доброго має.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Я вам, бабо, солодкої пшениці та й тіста принесла, аби-сте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости Біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Хрестилася синіми руками.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіть.

— Бо да прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотіла молитви.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібийте. В людий свето, а в нас, як би тіло ще на лаві лежело, так плачемо. Ще того свет-вечора вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, віб'ю поклони за вашу маму.

Дівчина, плачучи, вийшла, а баба продувала порох із печі та цілувала землю і поклони біла.

Дуже багато мисочок люди поназносили.

Вечір ловив за очі, і баби вже не було видно, лише її молитви розходилися з печі по хаті.

Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки зделенькотіли.

— Колілуй мені, грушечко, колілуй, бо ніхто мені цього вечора не заколізує, такого великого вечора, лиш ти бабі колілуєш.

В руках держала плящину з горівкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти мені файну коледочку колілуй та й мому синові, бо свої мами не скидаєси.

Пиля.

— Якби не він, та й би ні аж на весні найшли, якби сопуха з печі аж на дорогу вдарила.

Пиля.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцької, що каже:

Нова радість стала, яка не бувала:

Над вертепом звізда ясна світу засіяла...

Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увесь мир, увесь рід колілує і веселиться, а я собі з грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрові:

Вінчую тебе щестем, здоров'єм, повій,

Повіяв вітер, похилив явір стихенька.

Верещала, як би з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колілувати. Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю, та гуляю, та й колілує. Твоя грушечка зо мнов колілує. Ой, я вже з тобов ні, ой, ні! Я не твоя вже газдиня...

Пиля.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошила та й межи люди пішла. Як-єм з тобов за твій поріг переступила, та й я вже не твоя газдиня, нема рихту.

Пиля.

— Але як-сми вішла, Міхайлику, перший раз з тобов на дорогу та й чула-м, що-с у гробі перевернувси, а мені

від сонечка светого сором стало, та й вернула-м си до хати. Молитви старецькі говорила-сми у твої хаті. Отаку-с газдиню лишив післі себе.

Пи́ла.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Але-м тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натєгне, він мами не скидаєси. За него, старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в Бога не вступиш.

Напи́лася.

— Але-м, старий, п'яна, але-м помийнице! Коби-с ні тепер уздрів, та й душа би ти си вradувала. Але би-с парив, але би-с бив! Лиш за кіски та голову межі коліна — та й в'єзи надвоє. Бий жебрачку, та вона твою памнеть з торбов світами рознесла! Бий, як суку, бий, най вона тобі д хаті ді-дівських куснів не волочить!

Випи́ла решту.

— А припри ж собі, мой, газдиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу...

Га́тила головою в стіну, як скажена.

— Лиш таки отак, най креперує торба громацька.

ДІТИ

Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гонів заголосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома вкажуси, та й зараз дідові роботу найдуть. Таки невістка, коби здорова, круть, верть та зараз запіворить: «Табо ви не сидіть...»

— А то Господь, що над нами, видить, що я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згребло, а вже-м місяць не голений, а до церкви вже-м дорогу загубив. У чім піду, коли все з плечей забрали?

По межі, по межі та й дідів голос цілим полем вандрував, та й усі оберталися в сторону за дідом. А він скаржився, не переставав.

— Ой, сьогодні такі діти. Але мене ще, Богу декувати, з памнеті не вікинуло, я ще знаю, яку бесіду у нотаря мали-м. Сухенький був панок, з борідков, та й він так роз'єзував синові. Дідові, каже, допоки єго живота, то має єму бути єго постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонця. А вже як, каже, єго на лаву покладете та землев припорпаєте, то ти тогди з лави на дідову постіль перебирайси. А бабі, каже, має бути бабина піч, вона най си вігриває, най си Богу молить, а як вже ї обмиєте та й руки навхрест складете, та тогди най невістка вже лізе на піч, бо вона її.

Осінній вітер грався сивим волосям дідовим.

— Але коби нотар десь вечером подививси до хати. Син на постелі, невістка на печі, а я з старов на землі, на солімці валеемоси. А це ж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема Бога у молодих людей.

— Здыхайте, старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поїдають, сирець поїдають, а ми як щенета на них дивимоси. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають, та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогонув, та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, бігме, чобота на ногу не покладуть...

Громада бузьків упала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й Різдво не забавиться...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Єму зле, і воно собі шукає ліпшого. Взимі нема жеби та й студінь. А воно знає наперед. Не так, як чоловік, що мус свої три дні на місці коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі та пустився додому. Ще кілька разів обертався за бузьками. Та й станув.

— Ба, хто би мені, добрий, сказав, чи я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернутись? Відай, вже котресь із нас бриздне, відай, уже бузьків не будемо видіти...

ПІДПИС

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лише чути було мляскання губів, як газди мочели луфко в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подивиси, як воно вигледає?

— Ще чепірнате таке, як нечисане повісмо, ще пишть.

І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

— Ану ж ко глипни на моє, бо я вже его чешу другий вечір, аж ні груди боле. Ану читай, що я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Так воно там стоїть, що кождий пізнаєть?

— Хто вчений, та й кождий.

І Павло почервонів із утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

— Ану ж ко я ще раз его віпишу.

І нахилився і слинив олівце.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі газдів, її мама дивилася з печі і утихомиряла хлопців, аби не верещали, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві години глядів із найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, газди, та лишіть трохи на завтра, таже груди вам потріскають.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вішукав-єм вам добро, та й маєте мені подекувати, а Доці маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке нараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Викслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Та вже всі знаєте, що-м на горівку не в'їзав землю по банках, бо би ні Бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви, мой, і молоді, і вчїтєси, виджу, письма, та й нічо не знаєте. Уходить з комори та й каже: мой, старий, та же муки нема, лиш зо дві мисчині в міху. А я подумав, подумав та й гай до міста писатиси на сотку до заволічкового банку.

Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, що так і так: не стало хліба межі діти та й прошу, пане, вашої ласки та й Божої позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сьогодні ніхто не дасть.

— А стоїть на тобі?

— На мені.

— Табула чиста?

— Геть все чисто.

— Довги маєш?

— Та десь межі жидами є не такий-то довг, лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину, і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат та й підеш на посідзенє.

— Та коли прийти на то посідзенє?

— Говори до мужика, тебе на посідзенє не треба, лиш паперів.

— Вібачейте мені, пане, бо я не порозумів, а папері аді гезди. — Та й вітег з пахузи, та й подав. — Там, — кажу, — десь є все, бо я то докупки все складаю, всі письма. Я, видите, тому не розумію нічо та все тото разом тримаю. —

Перебрав він, найшов, що до него, та й каже: за тиждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже нарешті, що є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де, пане! У школі мене не вчили, у ваську не був-єм та й сми цалком сліпий.

— То мусиш підписуватиси у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіть...

— Не можна, — каже, — на векслех хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як озмуть упіс, як процент наперед відберуть, як нотареві заплатю, та й того капітану¹ мало що мені лишиться.

Звертів я си по місті за ручителями та й надибаю шевца, отого злодюгу Ляпчінцького. Воно, біда, все никає по місті. Став я та й розказую за свою біду.

— Хлоп, — каже, — все дурний, гниє цілу зиму та й би не навчивси навіть своє порекло на письмі покласти.

«А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш», — погадав-єм собі та й побіг далі.

— Привів ручителів, підписали-м си у нотаря, але з сотки тринацять левів обірвали.

— Несу я ті гроші додому, а тот швець мені з голови не вілазить. Злодій-то злодій, але слухні слова говорить. Аді, рвуть шкіру, здоймають як з вола. Сотку ніби-с узев, а додому що несеш?

На цім місці все Яків плював і тепер плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а то бо вже так стало тісно, що раз тісно.

— Поклав-сми гроші у скриню, а сам до Доці: «Ти, Доцько, діда навчи підписати намено, най дід панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волію тобі плахтиночку купити...»

— Та й навчила, та й сте по селі перечули, та й сте з діда насміхалиси. Але прийшло до крутого, треба викслі

¹ Капіталу.

підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, що вже не мете гроші утратети.

— Та вже не мемо, — відповідали газди, — та маємо вам подекувати та й Доці, наші навчительці.

— Але маєте всі ї по дарункові принести.

— Таже певне...

Доцька сиділа на печі і дуже тішилася, і мама її усміхалася.

ЛАН

Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потапає. Людські ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нім. Під корчем мала дитина. І хліб іще, і огірок та й мисчина. Чорний сверщок дотулився ніжки та й утік. Зелений коваль держиться подалеки. Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Та й звернулося і впало. Впало ротом до корча. Б'є ніжками, дуже пручається і поволеньки синіє.

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана, ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям до чорної землі, як камінь.

Сонце радо би цілу міць свою на її лиці покласти. Не може її підвести та й за хмару заходить.

Чорний ворон знявся, облітає, облітає та й кранче.

Врешті зірвалася. Наслухає, наслухає.

— Ото, я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває.

— Добре, що спить. Така мука, така мука ему та й мені з ним. А заробити треба, бо взимі ніхто не дасть.

Нагнулася та й копає, борзо, хутко. А той корч обминає. Стільки спокою, доки спить...

Політичним арештантам мужикам на Святий вечір

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулювся.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззю лишало всі свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кожніський палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді, що ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцячко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеси, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

«Боже, Боже, як народові тісно стало жити, а як света надійдуть та й нарід таки веселиться», — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідуть до нас із Николов Сименовим, із тим, що в школах він си вчить.

— Тікай із землі, біжи д бабі на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печі Різдво? Вінчую вас счестем, здоров'ем, аби-сте ще прожили межи нами, — віншував син мамі та й цілував у руку.

— Ой синку, мені Різдво не в голові. Я, дитинко, всі дні оплакую і свето, і будень, — казала баба, та й сльози в очах показалися.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчєра на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитає.

— Та що приписує, дужий він ци слабує?

Василь витягнув лист із череса, подав школяреві, а цей взяв читати:

«Коханий мій брате Василю і ви, мамо!

Клонеюси до вас на Різдво і вінчую вас на ці света. Заколідував би-м вам коледку з кременалу, але боюси, що вітер мою коледу у лісі стратить та й під ваші вікна не привіє».

Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав.

«Тут арештанти як заколідують, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведуть голосом, то аж дозорці наслухують. А така коледа в неволі сумна та страшна! А собі то я вночі геть-чисто нагадав за коледу. Як ще я хлопцем ходив колідувати, як ви, мамо, мене у тата здоволєли, аби пустили у коледу, а потім як ми парубками вже ходили із скрипков колідувати. Бувало, станемо, як ліс, під вікном. Колідуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще дужче, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми її не могли переколідувати. Аді, отепер чую, як та скрипка плакала, таки гезди плаче...»

— Ой, сину, сину, тото-с діти осиротив, — шептала баба.

«Але годинами, мамо, та так мені у цих мурах страшно, що не годен я сам на лужку лежети та й іду до другого, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю та й мені діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серця капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюси, як вони котре більші та менші за собов проваде. І почітую собі на велику, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нев, а це Іванко, а це Василько...»

— Ой синку, не бери ти собі такий великий туск до голови, — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї, а не писав.

«Та й все ми си привиджує похорон Настин. Йдете ви, ідуть діти за деревищем, ідуть люди. А хоругвами вітер носить та й питає: «А чоловік цієї жінки де подівси?» А подерта хорогва єму все каже: «В Станіславі, в кременалі!»

— Ой, замурували ті, сину, у неволі, — так зітхала баба.

«Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вірвали, жінку вбили та й діти лишили на волю

Божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла. А найдужче, аби ви, мамо, на найменшу, Марійку, позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці си вжирає. Знаєте, що як сирота плаче, то всі ангели плачуть...»

— Обчісую я твої діти щосуботи, та й сорочки їм перу щотижня, та й пускаю старі слези за водою, — відповіла баба.

«А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх нарозум, як би й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...»

— Ой Федоре, не пустю я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх, як рідні, — вже Василь казав.

«А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна. Та й робить так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, що відси я вже не годе вийти. Та й припишіть до мене геть за все, що си дома діє.

Клонєюси до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітий моїх.

Федір».

Баба ревно плакала, а обоє діти за нею.

— На-ко тобі грейцір, на-ко, але не плач. Аді, чуєш, що дедя каже, аби-с баби слухав, аби-с не пустував.

Казав оце Василь до Іванка та й дав йому новенький грейцар.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Не міг сісти, так його щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатня і кути замазувалися і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше.

— Отсе така хвиля, коли малі діти вибігають із хати на толоку і граються дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хочуть гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться, — і співають, аби голос стелився. А взимі то мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, як би банували за молодим віком. Діти сходяться разом докупи і шепочуть на печі та й засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути у голові, аби не повилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре пам'ятаю, як ми раз сиділи у нього в садку. Відай, тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, із золотими берегами сунеться по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — та й за годину нема ні хмарки, ні лілій. Лиш голубе небо морщиться, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини.

— От, вже я забув кінець. Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще донедавна тямив. Зараз. Я займив із Марійкою вівці в поле, у сіножаті. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала начервоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусив завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця, та така влазлива, що жадній сіянці не дарувала. Та й я скинув окрайку, і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби, та свистав, та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хліб і сир із листка...

Вже сидів на м'якім кріслі, і хлоп'ячі спомини гонили його, як сон, на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Верталися з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Маріїні рукави. Та й наказували Марійці, аби ніколи не

брала три нитці, лише дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мені казали, аби не качатися з гори, бо сорочку підру або собі черево покалічу. «Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте». А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: «Ти не годен ані годинки тихо посидіти?» Та й тоді злетів бузьок на млаку таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна та й почали співати:

Ой не коси, бузьку, сіна,
бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
що набакир шапку носитьь.

Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати решту співанки, і не міг. Очі посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли додому, а я бігав до вечора за бузьком та приспівував: «Ой не коси, бузьку, сіна...»

Розбігався, як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром усе стримується. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг нагадати. Зітхнув, і чорний обвід коло очей ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвалася! Вона вже тоді рвалася, як мені мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всі ми тоді плакали, бо мене пускали у світ на науку. І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотні гордих очей.

Махнув рукою, як би хотів відігнати ті горді очі.

— По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена, стара, з костуром у руках, сиділа на приспі та грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привітала. «Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби-с не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, що ти над'їдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Та й умерла».

Отак рвалася та нитка...

Несвідомо говорив мамину співанку. «Ой не коси, бузьку, сіна...»

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добилися. «Аді, синку, отсе Маріїн гріб. Я вже насадила і рути, і барвінку, і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посаджу». Сіли ми коло гробу, і мама оповідали мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі, як ми з Марійкою вівці пасли...

Гарячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Маріїного. Цвіт із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів між тими гробами, і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой не коси, бузьку, сіна,
бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
що набакир шапку носить.

ДИВОСВІТ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

У Русові вважали, що Стефаники мають чорта. Миршавенького чорного чоловічка з гачкуватим носом, козлиними ногами й розжареними вуглинами очей. Василь змалечку чув від наймитів багато історій про нього. «Ти лишень прикинься, — казали вони, — що спиш, і дивися, як мати вночі виноситиме їм несолену їжу...» Вдячний давав наймитам сірники, тютюн, сало і — чекав. А оскільки ніколи не міг досидіти, поки мати попорає господарство і візьметься годувати хованців, то жили вони лише в його зворушеній свідомості. У спілці з дияволом, на одностайне переконання сельчан, були всі Стефаники. Точніше — та їх вітка, яку називали Басарабами. Це *він* давав їм у руки морги поля, та багатства, та статки... Відтак одного за одним провадив у петлю.

«Тома Басараб з “Басарабів”, — зізнавався В. Стефанік у нотатках «Під вражінням вистави “Землі”, — це один з багатьох Басарабів, які поповнили самовбивство. Як моя мама не заходила коло всіх них, аби не вішалися, то ані одного не врятувала. Їх чотири поповнили самовбивство»¹. Або в іншому місці: «Мій нарис “Басараби” — то є правдива історія фамілійна. Дотепер поповнили самовбійство за моєї пам’яті 5 з моєї найближчої родини» (с. 276). Либонь, не слід зводити лишень до художньої оздобы й зізнання новеліста В. Дорошенкові: «Ви пишете, що я сиджу на скарбах, то це правда, і *ті скарби є закляті, я їх відконую і попадаю в руки чорта* (курсив мій. — Р. П.)» (с. 472). У кожному разі ця поетична фігура має свою реальну, сказати б, навіть кривну основу. І має цілковиту рацію В. Шевчук, стверджуючи, що без факту «родового прокляття» «не обійтися, коли намагаємося збагнути феномен Василя Стефаніка»².

¹ Стефанік В. Твори. — К., 1964. — С. 327. Далі при покликанні на це видання вказую лише сторінку.

² Шевчук В. Дорога в тисячу років. — К., 1990. — С. 296.

Певна річ, що це не єдиний фактор, який визначив особливості творчого мислення новеліста, навіть якщо брати до уваги лише внутрішньо-суб'єктивні чинники. Усе ж елементи творчої біографії В. Стефаніка й характеру його творчої активності дозволяють бачити в ньому інтравертно-інтуїтивний тип митця, тобто такого, який скеровує душевну енергію насамперед на реалії власного світу.

Кожний художній твір, як відомо, містить у собі не лише прямий, адекватно виражений у слові, а й внутрішній, «прихований» зміст. На позначення явища в науковому обігу з'явилося поняття «підтекст». Та воно не охоплює всіх смислових параметрів явища, а серед науковців немає одностайності ні в тлумаченні терміна, ні стосовно його джерел, сутності та функціональних характеристик. Ми надаємо перевагу визначенню «внутрішня форма» як такому, що має серйозні теоретичні обґрунтування в студіях О. Потєбні, а відтак і в працях сучасних дослідників. Із погляду вивчення основ художнього мислення такий кут зору мав би стати визначальним, оскільки дозволяє простежити, як відбувається «заврунення» естетичної думки. Адже, становлячи самé осердя мистецького явища, внутрішня форма являє собою його головний смисло- і формотворчий фактор, організуючий центр усієї художньої структури. З іншого боку, все модерне письменство, до якого належить і В. Стефанік, є мистецтвом стилю, мистецтвом *форми*. І саме в цьому напрямку новеліст сягнув, фігурально кажучи, верховин піднебесних. Не випадково І. Франко так наполегливо й послідовно проводив думку про нього як «абсолютного пана форми» і рівночасно досить скептично, ба навіть роздратовано, відгукувався про соціальні й громадські підвалини його художнього царства. Він, «може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка», — додавав при цьому¹.

Архетип теж «проявляється лише в твердо оформленому матеріалі в значенні регулюючих принципів його формування», — наголошував К. Г. Юнг². Згідно з його висновками, архетип сягає універсально постійних начал людської природи і є успадкованою з прадавніх часів і закодованою, анатомічно кажучи, в корі й підкірках мозку схильністю до формування всезагальних вели-

¹ Василь Стефанік у критиці і спогадах: Статті, висловлювання, мемуари. — К., 1970. — С. 53.

² Юнг К. Г. Архетип и символ. — М., 1991. — С. 283.

чин. Тобто це не є образи, форми або ідеї, а лише їхні первинні схеми, психологічні передумови; вони становлять ту частину психологічного змісту архаїчно-колективних уявлень, які «ще не пройшли будь-якої свідомої обробки і являють собою ще *тільки* безпосередню психічну даність»¹. Будучи «осадам психічного функціонування багатьох предків, тобто зібрані мільйонами повторень і згущень у типи досвіду органічного буття взагалі», вони завжди і всюди присутні у вигляді головних постулатів фантазії, задаючи певну форму й напрямок усьому життєвому досвіду. Таким чином, вони становлять глибинні основи людської природи і як такі впливають на особливості мисленевих процесів, на характер чуття й фантазії, а також на повсякденні рефлекторні реакції індивіда. Змістові характеристики такі першообрази отримують, проникаючи у свідомість і наповнюючись матеріалом індивідуального досвіду, конкретніше — персоніфікуючись у міфологічні, художні і т. ін. символи. Отож, художні образи новеліста були специфічним вираженням змісту архетипів автоської свідомості.

Основу внутрішньої форми творів В. Стефаніка становить архетипний образ долі. Таку смислово-формальну спрямованість творчого набутку новеліста помітив багато хто з його перших читачів і критиків. Приміром, ще в 1903 році Б. Лепкий так окреслював сутність Стефанікових соціально-психологічних драм: «душа хлопська в боротьбі з судьбою, яка завзялася видерти їй все найдорожче, — та й тільки» (Руслан, 20 травня (2 червня)). Сказано, може, й із перебільшеним натиском стосовно наслідків розгортання конфлікту, та зміст його («душа хлопська в боротьбі з судьбою») означено, як на мене, вдало. А Ю. Морачевський був переконаний, що в художньому світі Стефаніка все діється саме так, а не інакше, бо «він знає, що... нема людської сили проти судьби», бо він «зрозумів, що є справді судьба, є щось, що царює над людською волею, що є сильніше від всього і що проти тої судьби не встоїть ніяка сила — від Едіпа-царя до бідного халупника-палія»². Утім, навіть за радянської доби в стефанікознавчих працях надibuємо чимало міркувань про «фатальну неминучість» і «фатальну приреченість», що переслідують героїв новеліста (С. Єфремов, М. Івченко, Д. Рудик та ін.). Хоча висловлювались вони якось мимохідь, як такі, що фіксують част-

¹ Юнг К. Г. Архетип и символ. — М., 1991. — С. 99.

² Василь Стефанік у критиці і спогадах. — С. 122—123.

ковий нюанс, а не сутнісний аспект всієї творчості. На мій погляд, можемо говорити про глибинне «закорінення» концепту долі у художні структури В. Стефаника. Вона може виступати як безлика («Синя книжечка», «Новина») або «конкретно видима», персоніфікована в образах і обставинах навколишнього життя («Майстер», «Басараби») сила, та здебільшого виражає себе на «підтекстових» рівнях. Спричинена дією індивідуальних (рідше — соціально-психологічних) чинників або ж свавільна, сліпа і невблаганна.

Таку внутрішню тенденцію творчої природи новеліста засвідчує вже перший його друкований твір — «Виводили з села». У критичних рецензіях на нього переважає погляд, нібито письменник порушує тему рекрутчини. Безперечно, що рекрутчина була великим соціальним лихом для галицького селянства. Однак автор акцентує не на соціальних і навіть не на психологічних аспектах цього «лиха давнього і сьогочасного». У цьому легко переконатися, проаналізувавши початок новели: «Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися проміні сонця» (с. 35).

Головне смислове й емоційне навантаження лежить на образі закаменілої червоної хмари, уподібненої до закервавленої голови святого. Весь сенс, власне, у цьому уподібненні, що відразу асоціюється з муками, приреченістю, розп'яттям. Воно скеровує в певне русло не лише цей, конкретний образ, а й істотно впливає на формування всієї художньої структури новели. Із певним застереженням можна сказати, що воно стало тим опертям, на якому вивершується художній «храм» В. Стефаника. Надалі автор скеровує це уподібнення на героя. Не дивно, отож, що попередньо намічений образ, варіюючи і видозмінюючись у своїй плинності, повторюється ще двічі: то у вигляді «твердого і сталого» світла, що б'є, «як від червоного каменя», то, сягаючи апогею, як обстрижена голова молодого парубка, що «буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу». Тобто місток прокладено, асоціативне зчеплення відбулося, причому настільки очевидне, що читачеві важко навіть зрозуміти, чи він присутній на проводах у рекрути, чи на похоронах. Тому-то мамині слова нагадують скоріше фрагменти голосінь, ніж звичайну мову: «А ти ж на кого нас покидаєш?..»; «Я тебе так гірко пістувала, дула-м на ті, як на рану...»; «Відки тебе візирати, де тебе шукати?!»

Материнське серце, очевидно, як ніхто, передчуває біду й небезпеку, що чатують на сина, тому й оклики болю її так вражають. Навіть на прикладі окремих фрагментів маминих голосінь-замовлянь можна бачити, як зростає, посилюється напруга в творі, а заодно й у внутрішній природі реципієнта, щоб сягнути особливого надчуттєвого стану. Цьому сприяє застосований новелістом принцип градації: «Миколайчику, та не йди-бо! Та заки ти обернешся, то пороги в хаті поскривляються,/ то вугли погниють/. Мене не застанеш уже/, і відай сам не прийдеш» (с. 36). Виділені своєрідними цезурами фрази шикуються в ряди за принципом поступового підвищення, наростання значимості. І якщо дві перші з них можна урівняти в смисловому та емоційному планах, то наступні — вивищення, рішучий крок вперед до трагічної розв'язки. А насамкінець найвищий вибух розпачу й душевної муки: «Воліла бих ті на лаву лагодити!».

Суголосне їм і батькове слово: «Синку, — питався тато, — а мені хто, небоже, кукурудзку вісапає?» Доповнюють картину скупі авторські характеристики: люди «як від умерлого — такі смутні віходили»; «Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама біла головою до одвірка»; «Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист». Навіть природа співзвучна думкам і почуванням героїв. Отож «ліс переймав голос мамин, ніс його в поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім *вже не буде* (курсив мій. — Р. П.) орати». Оце «вже не буде» не залишає ніякого сумніву щодо подальшої долі Миколая.

Означені «мовні партії» творять трагічну симфонію болю й розпуки, викликаних пануванням над людським життям могутніх невідворотних ірраціональних стихій, приреченості, фатуму. І річ, певно, не в тому, що письменник знав долю молодого хлопця, який став прототипом головного героя (двоюрідного брата Луки, який покінчив життя самогубством на військовій службі у Львові), а в тому, що в основі Стефаникової художньої світобудови лежать не соціально-психологічні чинники і не світоглядно-засадничі постулати реалізму.

Так само в новелі «Стратився» ніде жодним словом письменник не прохопився про похмуро-гнітючу атмосферу касарні. Якщо не вважати таким одиноку фразу сина із сонної візи батька: «Ой дедю, не годен я у воську вібути» (с. 37). Ця фраза говорить водночас мало і багато, та не з'ясовує, що ж усе-

таки стало причиною самогубства молодого, повного сил та енергії рекрута — нестерпна муштра, ностальгія за землею, музи сумління?.. Можемо робити собі лише припущення. Наче й безпричинно стратився Миколай. У кожному разі в творі вчинок його не мотивовано ні соціальними, ні психологічними чинниками. Зрештою, це й не суть важливе з погляду основ внутрішньої форми Стефаникових творів. Доля в його світі часто діє, про що вже згадувалося, як сліпа, свавільна і безлика сила.

У «Синій книжечці» ця невблаганна сила повсюдно чатує на Антона. І якщо дрібні нещастя він ще с'як-так переборював, то передчасна смерть дружини та дітей скосила його остаточно: «Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати» (с. 33). Та винити в трагедії соціальні умови життя — означає спотворювати і вульгаризувати зміст новели. Тим паче, що Антонові, як можна гадати, дістався чималий спадок: дід його був газдою на все село. А сам він картає себе, що пустив за вітром дідищу. Без сумніву, тут діють фактори вищого, трансцендентного порядку.

Іванові з новели «Майстер», навпаки, до пори до часу все «годило, у руки йшло». Був він славним майстром, косичив добротними будинками село, на радість людям і собі. Біди його почалися, коли погодився будувати церкву в Луговиську. Відтоді «пішло все комить головою» (с. 51). Тут бачимо трохи інший варіант дії тієї надмогутньої сили, якій все підвладне і яка є вершителькою людських доль. Вона вже не безлика, не схована від стороннього ока, а персоніфікована в «гуцула-невіру», який, треба гадати, володів тайнами чорної магії і який майстра «світа збавив, збавив навіки». «Таже Іван потім вдурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив де що є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, що лечно до неї увійти...». Однак — знову ж таки — годі віднайти в соціальних чи економічних обставинах витоки його нещастя. За що страждає майстер та його рідня? у чому його вина?.. — ці та інші, подібні до них питання залишаються без відповіді. «...То все Божа міць», — не випадково, мабуть, зривається з вуст одного із слухачів-співрозмовників. З утвердженням християнства, як відомо, людське життя стало повністю залежати від волі всемогутнього Бога.

Іноді архетип долі переживається письменником, редукуючись у соціально-побутові площини («Лесева фамілія», «У корчмі»). Звісно, що тоді твір втрачає в драматичній напрузі, в експресії; такі художні структури пронизують навіть назагал невластиві Стефаникові іскорки гумору та іронії. Але головне смислове осердя і в них проступає виразно. Не випадково Семениха з новели «Побожна» скаржитися: «Ото-м собі долю напирала». Навіч ніби художня інтерпретація народного прислів'я: судженого конем не об'їдеш. Одруження не принесло героїні сімейної злагоди, лише стало причиною сварок, чвар і незгод. Подібні слова могли б зірватися з вуст і Процихи, і Лесихи... Як поглум долі сприймає шлюб з нелюбою жінкою й Семен. Тому їхні сварки, як правило, закінчувалися однаково: «Семениха втікала надвір, але чоловік імив у сінях і бив. Мусив бити» (с. 56).

У «Катрусі» бачимо вже іншу атмосферу: тут повне «заземлення» у злидні й бідування галицького селянства, про що радянська критика багато писала як про наскрізну тему В. Стефаніка. Та хіба на цих основах тримається смислова конструкція новели? Хіба ними зумовлена нагла хвороба, що впала на сільську дівчину?.. Подібна історія могла трапитися і в родині багачів. «Бо коли йдеться про трагедії душі людини, то немає значення, хто він — титулований датський принц Гамлет, чи звичайний селянин Іван Дідух, що змушений в пошуках щастя полишати рідну землю, аби потім довіку боліти за нею — там, за океаном»¹. Звісно, що в багачькій родині така трагедія мала б свої особливості, та в суті своїй була б незмінною. А суть, як на мене, висловлена в коротких фразах, що їх прорікають мама («Відай, тобі таки нема виходу...»), батько («То видно очима, що тобі нема виходу»), сама героїня («Ой, умру, умру, вже виджу, що мені нема виходу»), сельчани («Та, відай, нема ваші дівці виходу»). Як багато майже дослівних повторів на такий невеличкий за обсягом твір! Станеться таки неминуче, як би цьому не хотілося зарадити. При тому, що була Катруся здорова й робітна на все село, а стала «розпадниця», «ні життя, ні смерті».

Повторення окремих слів, словосполучень чи навіть цілих синтаксичних конструкцій у красному письменстві, певна річ,

¹ Іванишин В. Син землі: Есе про творчість Василя Стефаніка // Наша культура. — 1983. — № 5. — С. 2.

не буває випадковим. Вони можуть сприяти мелодійності фрази, посилювати її звучність або виокремлювати в ній найістотніше, присутнє. Словом, ітеративні фігури є «засобом підвищення ступеня важливості», наголошують дослідники¹. Цілком очевидно, що і в цьому випадку вони безпосередньо задіяні у формуванні смислового осердя художньої структури. Тобто змістовий центр твору становить тема, яку чи не найчастіше осмислює, з деякими модифікаціями й відмінами, новеліст. А бідняцьке середовище «дало» йому лише матеріал, життєву фактуру.

Приклади можна б нанизувати й далі². Я свідомо спинився на перших новелах В. Стефаника зі збірки «Синя книжечка» (1899), щоб показати, що, по суті, кожен твір автора вписується у зазначену схему: основу внутрішньої форми їх становить архетипний образ долі. Як і кожна схема, ця також не охоплює всього багатства конкретних форм і значною мірою спрощує художні явища. Та вона акцентує на головному, визначальному, що становить серцевину художнього світу автора «Кленових листків» і, таким чином, детермінує його (світу) змістово-формальні параметри.

Коли говоримо про архетипний образ долі як основу внутрішньої форми творів В. Стефаника, важливо не збитися на спрощене її трактування. Аналіз показує, що міфологема долі, як змістовий еквівалент відповідного їй архетипа, є складною багатолінійною і полідетермінованою реальністю. Безперечно, що концептуальну основу його становить ідея приреченості, фатальності наперед визначеного. Однак ними не вичерпується зміст уявлень про долю, існують й інші її аспекти та семантичні відтінки. Ще О. Потєбня зазначив близько десяти значень долі «и сродных с нею существ»³, і на кожне з них треба принаймні зважати в процесі аналізу.

¹ *Торсуева И.* Интонация и смысл высказывания. — М., 1979. — С. 38.

² Інтерпретатори хрестоматійної «Новини» чомусь не звернули уваги на цікавий момент з творчої історії цієї новели. Переповідаючи в листі до В. Морачевського свої враження від зустрічей в с. Трійці з Гандзунею, що «випросилася», Стефаник додає: «А з Катрусєю і з татом то так мало бути, бо дівчина не дивується анітрошки» (с. 422). Гадаю, що метод «уважного читання» «Новини», аналіз її глибинних структур дав би і тут цікаві результати.

³ *Потєбня А.* Собрание трудов: Символ и миф в народной культуре. — М., 2000. — С. 357—397.

Та є в доробку письменника новела, яка видимо виявляє відзначену тенденцію його творчої природи (архетипний образ долі як основа внутрішньої форми). Це — «Басараби». Цей твір виступає прямим, найбільш адекватним вираженням такої тенденції.

На богатирський сільський рід віддавна чатує прокляття. Воно всіх «зчепило докупи» і «на однім мотузку провадить» у прірву самогубства. Страта одного з кривняків відразу викликає низку подібних вчинків («зараз другого за собою тягне»). Ця думка розгортається не на рівні голослівної констатації факту, — вона конкретизована, унаочнена в одній із сюжетних ліній. Усю розповідь про особливості дії «кармічних стихій», що напастять Басарабів, подано як соло одного героя — Томи, що став її черговою жертвою. Інші його випитують, дещо уточнюють, заспокоюють і розраджують. Лише один із родаків прохопився: «Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так, — сказав Миколай Басараб» (с. 161). Його відразу зацитькали і ніби заспокоїлися. Але й найменший штрих у художньому світі В. Стефаніка не буває випадковим — він мусить дати проріст. Справді, наприкінці Томиної оповіді запримітили, що Миколай кудись зник. Жажлива здогадка прошибнула всіх.

Фінал письменник залишає відкритим. Читач без особливих зусиль домислить собі наступні події. Заклучна фраза Семенихи: «Тихо, тихо, хто знає ще, не робіть крику...» — трішки послаблює нервові збудження дійових осіб цього драматичного дійства, та не знімає напруги, що пульсує в кожному слові, кожному рядкові твору.

Таким чином, міфологема долі виступає у В. Стефаніка фундаментальним організуючим принципом. Він упорядковує художній матеріал, визначає змістово-формальні параметри як окремих естетичних величин або їх аспектів, так і всієї художньої цілості в її найрізноманітніших виявах (метафізичному, психологічному, соціальному і навіть побутовому), що цілком узгоджується з висновками аналітичної психології.

Відколи К. Г. Юнг запропонував концепцію «колективно-безсвідомого» як певної міфопороджуючої структури, і його самого, й послідовників турбувало питання не лише психологічної природи архетипу, а й взаємозалежності між ним і явищами феноменологічного світу. Найчастіше можна було почути думку про архетипні образи як специфічні продукти фантазії або ширше — людської свідомості. Та водночас вони володіють певною

фізично-матеріальною силою і незалежним існуванням, а отже, чи можуть реально впливати на суспільно-історичні і природні процеси. Це виразно помітно, зокрема, через ідею синхронності як каузального зв'язного принципу в природі, людському суспільстві і космосі.

Подібну фундаментальну роль вони відіграють і в людському житті. Так, зрештою, їх розумів через смислообраз долі, фатуму й В. Стефанік. Збереглося його надзвичайно цікаве свідчення стосовно цієї сили. Зокрема, в листі до О. Гаморак, написаному в лютому 1900 р., новеліст доходить висновку, що все у світі визначає «вищий» закон, необхідність фаталістичної приреченості. Щоденне життя, метушня і «соціальні ролі» лише трохи притлумлюють, до пори до часу замрячують цей могутній голос. Та для кожного настає час, коли, скажімо, неминуче відходять у вічність рідні й дорогі серцю люди, наближається творча криза, розпадаються в тлін бажання й ідеали. «Усі впали, як падає сухий листок з закривленим догори кінчиком у море і пливе, і пливе. Куди, якою дорогою, як далеко? *Одно fatum незмінне, розум усього* (курсив мій. — Р. П.), відай, воно знає, куди і як далеко?» (с. 444).

Це гостро й нестерпно боліло, а близьке, майже фізичне відчуття «пропасті хаотичної» викликало сум, розпач і безнадію. Усе ж трохи далі, наче в стані внутрішнього просвітлення і розуміння глибокої таїни, автор додає: «Таж се вічний трагізм людський: его треба відчути і сказати, але его не треба декламувати».

Отже, витоки Стефанікового «оптимістичного трагізму» треба шукати, поряд із особливою організацією нервово-психічної конституції («вражливий дуже на біду і кривду»), також у розумінні ним сутності тих неблаганних і невідворотних сил, що панують над людиною. Тоді душа ставала перед вічністю, як перед Божим престолом, перед могутнім всевишнім законом, співмірним універсальному ведійському гта́. І це внутрішньо теж оберігало від фальшу та «декламацій», сприяло виробленню свого, далебі, тільки йому властивого розуміння літератури, «її завдань та найважливіших ціх», а також головних етичних та естетичних категорій.

Додам, що суспільно-політична і духовно-культурна атмосфера епохи теж аж кишіла ідеями про неблаганну силу долі й невідворотність ходу історичних подій чи життєвих ситуацій. Логічним отожд виглядає їх насичення своєю енергією художніх

структур різних щодо художнього методу, літературного напрямку і стильової палітри авторів (І. Франка, Л. Толстого, Лесі Українки та ін.). А своєрідним філософським узагальненням їх стала праця О. Шпенглера «Захід Європи». Підсилена особистісними чинниками й суворими реаліями родового прокляття, вона в художньому світі В. Стефаніка стала визначальною силою.

Певна річ, що архетипний образ долі не сам-один визначає засади художнього мислення новеліста і не є єдиним її упорядковувачим принципом. На кожному з її рівнів (трансцендентному, психологічному, соціальному, побутовому) діють свої «найбільш стійкі і всюдисущі “схеми” або “формули” людської уяви» як конкретні вияви «центрального спектра» художнього породжуючого порядку¹. До ідеологеми долі у В. Стефаніка тісно примикає, зокрема, образ смерті. І це закономірно, адже, згідно з висновками Т. Гамкрелідзе та В. Вс. Іванова, аргументованими в студії «Индоевропейский язык и индоевропейцы», поняття «доля» і «смерть» мають спільне походження. На основі аналізу багатого лінгвістичного матеріалу й ритуальної символіки доведено, що прадавні уявлення зводилися до розуміння смерті як «життя після смерті», як «нещастя, що зумовлює життя людини», як «долю». На позначення поняття «смерть» індоєвропейці вживали такі лексеми: «смерть, мор, доля, примус, необхідність, судьба, рок, зникає, вбивство» і т. ін.² А втім, і номінація давньогрецьких мойр засвідчує їхній внутрішній зв'язок зі смертю, адже в основі своїй вони мають індоєвропейське кореневе сполучення **mr*, тобто «смерть». Звідси, до речі, походять й українські *смерть*, *мрець*, *помирати*, *мара*, *морок* тощо. Така спорідненість виникла ще, певно, в епоху владарювання амбівалентних за своєю природою хтонічних божеств. Таких як Іштар, Ісіда, Кібела, Персефона, Церера, наша Золота Баба з веснянок і гаїлок, яка пізніше трансформувалася в казковий образ Баби Яги.

Причому смерть у новеліста виступає не абсолютною кончиною, а лише перехідним містком у новий вимір існування, тобто вона якнайтісніше поєднана з відродженням. Тому стосовно його естетичної свідомості правомірніше говорити про архетип

¹ Литературный энциклопедический словарь. — М., 1976. — С. 254.

² Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. — Тбилиси, 1984. — Т. 2. — С. 822.

смерті/відродження. З іншого боку, розмова про «архетипологію» В. Стефаника буде неповною без осмислення міфологеми землі — також як організуючого принципу.

Тим фактом, що формально-змістове осердя Стефаникового художнього світу становить архетипний образ долі, зумовлені, з одного боку, внутрішні і характер його зовнішніх смислів, а з іншого — максимальна згущеність слова і думки в змістово-емоційному та естетичному планах. Із цим пов'язані трагічне як головна категорія естетики новеліста, домінування в його творах вічних екзистенціальних проблем, як от: життя і смерть, гріх і покута, добро і зло тощо, — а також непомірна драматична напруга думки, тривога, знервованість і архетипний, «згущений» характер різних структурних компонентів. Усе це йшло в поєднанні з тонким естетичним чуттям і властивим, либонь, лише В. Стефаникові художнім тактом.

Рівночасно напрошуються й висновки більш широкого порядку: в основі художньої свідомості письменника лежать структури міфу, а точніше — міфо-ритуального комплексу. Таке припущення напрошується саме собою, адже архетипи, відповідно до тлумачень К. Г. Юнга, виступають міфопороджуючими паттернами. А Н. Фрай дотримується думки про абсолютну тотожність цих одиниць: термін «міф» він вживає стосовно оповіді, «архетип» — стосовно значення, причому в обох випадках йдеться про одну й ту саму величину. Якщо на різних структурних рівнях твору, а тим паче — в основі внутрішньої форми, переважають міфологічні фігури, логічно виглядає теза, що й загальну основу художнього мислення В. Стефаника становлять міфологічні «стихії».

Зазначену думку можна обґрунтувати з різних поглядів. Зупинитися на окремих художніх символах. Характеристика їх під кутом зору міфологічного змісту суттєво збагачує «силове поле» творчого доробку новеліста, а також дозволяє з'ясувати чимало «темних місць» у ньому.

Міфологічними за своєю природою є, зокрема, образи роси, дерева, птахів та ін. Приміром, вишня в художній свідомості слов'ян асоціюється на символічному рівні з ідеєю Світового дерева і моделює універсальну концепцію світу в його вертикальному і горизонтальному вимірах. Причому така модель не стільки структурує світ у його найрізноманітніших відношеннях, скільки виражає самі ці зв'язки та відношення. Власне вони й творять багате смислово-символічне «ложе» образу.

Стефаникова вишня (як і «маленька яблінка») вписується в означену концептуальну схему дещо своєрідно. Неозброєним оком помітна її нерозривна поєднаність із могилами. Найповніше розкрито символічну природу вишні в «Вечірній годині». Герой-оповідач, в якому впізнаємо чимало прикмет самого письменника¹, вертається «зі світа». Мати сповіщає синові невтішну новину: померла його улюблена сестра. Вони відвідують цвинтар. Око героя ловить, як «вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям і що роса з цвіту спадала на мамине лице» (с. 112). Пізніше померла й мати. Залишився зовсім самотнім у жорстокому й згрідному до мужицьких дітей світі. Якоюсь відвідав могилки найрідніших йому людей. «Гріб мамин недалеко від Маріїного. Цвіт із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб. Був я там раз... Посидів я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов...».

У «Моєму слові» вишня персоніфікує ту силу, яка після земного існування має взяти болі й тривоги ліричного героя «на свій цвіт». А «Давнина» починається з трохи незвичного знайомства з героями: «Вони всі троє вже в могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові в їх головах похилилися» (с. 119).

Вишневий цвіт, таким чином, виражає живий взаємозв'язок між підсистемами космосу. «Зростаючись з маминим білим волоссям», він ніби сигналізує про наближення її смертної години. Відтак він є тією живою сув'язю, через яку сполучаються світ живих зі світом усопших. Етнологи справді зафіксували чимало подібних смислових значень образу Дерева життя. «В уявленнях про одвічний перехід від життя до смерті і від смерті до життя... суттєва роль належить ідеї світового дерева», — стверджує Н. Велецкая².

Вертикальна вісь його «маркує» тричленну структуру космосу: земля, небо, підземне царство. Отож, через дерево можна було поєднатися з померлими. Зокрема, в народних казках дерево є посібником на шляху в світ предків: герой вибирається на дуба, а звідти вже рукою подати до неба. Зрештою, сам звичай

¹ На це вказував В. Стефаник у листі до В. Морачевського (с. 398—400), що його слід розглядати як первісний начерк твору.

² *Велецкая Н.* Языческая символика славянских архаических ритуалов. — М., 1978. — С. 57.

садити дерево на могилі красномовно свідчить, що воно є одним із космологічних елементів, котрий дозволяє, поряд з іншими, прилучатися до світу померлих.

І в естетиці В. Стефаніка «з'єднуватися» з вишневим цвітом означає насамперед живу сув'язь між «світами». У «Вечірній годині» важливе не стільки нагадування про матір і сестру, скільки ідея потойбіччя як істотного компонента цілісної картини буття. Вишня ніби нашіптує, що живі відповідальні за спокій усопших, що останнім, врешті-решт, не байдуже, що діється в земному житті. Тобто вона втілює скоріше символічний зв'язок із пам'яттю поколінь, з «мільонами досвідів» людства, а глибше — це живе відчуття своєї причетності до вічного коловороту життя, що й наповнює його вищим смыслом. Як і розуміння того, що людина — не просто тлінна істота, а свідомо своєї космічної місії одиниця. Відтак, це ясна свідомість, що зі смертю не закінчується життя, а лише отримує нову форму.

Для героя твору надірвалися нитки, що в'язали його віддавна з усіма тими реальностями, живе чуття спорідненості він пустив на заник. Тому-то вишневий цвіт ніби благає маминими і сестриними голосами, «аби... не йшов»; вечірньою годиною огортає сум. Тоді «його щось гнало від стіни до стіни», а «чорний обвід коло очей ще більше почорнів». І весь твір — це, по суті, лірично-фрагментарна сповідь про те, як «рвалася нитка». А заодно і про підспудне сподівання героя, всієї його зворушеної істоти, щоби ту нитку знову з'єднати. Ще не все втрачено. Герой ще чує на собі живий докір вишневого цвіту.

Міфологічними за своєю природою є й образи птахів. У такій своїй смисловій і функціональній сутності постають вони, зокрема, в «Синах». Навіть більше — вони, як і вся ця новелістична структура, є своєрідним розгортанням у художній формі прадавньої архетипної моделі, зв'язаної зі зміною модальностей релігійних переживань первісної людини і навіть зі зміною структури космосу й переміни онтологічного стану людини.

Птахам і тваринам належала особлива роль у житті «примітивної» людини. Вважалося, що їм «відомі секрети довголіття й безсмертя» (згадаймо, що і в казках живу воду чи молодильні яблука допомагає роздобути героєві жар-птиця або орел), а спілкування з ними гарантувало «набагато змістовніше від буденного духовне життя»¹. Тому наскельні зображення художників па-

¹ *Еліаде М.* Священное и мирское. — М., 1994. — С. 66.

леоліту аж рясніють людьми в пташиних личинах. Біблійному Адамові, як знаємо, була дана влада над тваринами (Буття. 11, 19). Вирішальну космогонічну місію виконують вони і в українських колядках, пірнаючи в правічні космічні води і виносячи звідти здебільшого «дрібний пісочок» і «золотий камінь», з яких пізніше твориться Всесвіт. Цю функцію виконують здебільшого три голуби, та стрічаються мотиви і з соколами, рідше — з лебедями, ластівками, соловейками, а іноді навіть з орлами. Така роль їм посиљна, оскільки вони виступають персоніфікованими божественними сутностями. Птахи були посланцями Небес. Не випадково старий Максим відсилає туди жайворонка: «Лети собі геть до неба, скажи *своєму Богові*, що най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий потужний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за єго волі я лишивси сам на всі землі. Най *твій Бог* (в обох випадках курсив мій. — *Р. П.*) співанками мене не гулить, забирайси!» (с. 204). Правдоподібно, що саме тому птахи у фольклорних зразках нерідко виступають помічниками чи провідниками в потойбіччі. Зрештою, саму душу людини найчастіше уявляли ними.

Відтак напрошується здогад, що художня структура «Синів» мала би формуватися на перехресті двох «світів» — земного і небесного. Справді, алюзії до персоналій християнського пантеону стрічаються ще до з'яви образу жайворонків принаймні двічі, ніби наштотуючи читача на попередню думку, що «драматургія» твору розігруватиметься на кону поміж небом і землею. Вперше це викликане наріканнями Максима на холодну й облуплену піч у самотній хаті, де «образи на стінах почорніли, а світі дивлються на пусту хату, як голодні пси» (с. 202). Епізодом нижче герой погрожує гарячому й нестримному коневі розлучитися з ним: «Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світій Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати...». Причому в обох випадках зв'язок божественних сутностей з глибинними смисловими реаліями новели не викликає сумніву. Порівняння святих із голодними псами прямо вказує, що мусив статися болючий розрив у структурі релігійного буття і світоладу загалом. Фігурально кажучи, Космічне яйце не просто тріснуло чи розбилося — воно розполовинилося так, що навіть поставило богів і людей у певну опозицію.

Щоб зрозуміти суть такої «космічної драми», необхідно зважити на зміни релігійних орієнтирів і пріоритетів у первісних

суспільствах. На певному етапі в духовному житті релігійної людини сталися істотні переміни: Верховне божество, Творець, здійснивши космогонічну місію, втрачає своє практичне релігійне значення і віддаляється від людини на «Вище небо». Його заміщають інші божественні фігури: Великі Матері-богині, міфічні предки, боги сонця чи грози. Та вони могли лише примножувати щось чи відтворювати вже готові реальності, але не самотійно їх творити, могли управляти космічними ритмами, але не встановлювати їх. Однак розуміючи силу й космогонічну вагу Творця, архаїчна людина все-таки поклонялася його наступникам. Очевидно тому, що останні стояли ближче і їхні «подихи» вона відчувала щодень. Це були божества динамічні і легкодоступні. Їх вважали безпосередніми подателями життя та його благ, спасителями й помічниками в критичних ситуаціях. Це було «богоявлення сил життя» і життєвих енергій, родючості і гармонії. Отож, людина надала перевагу конкретно-чуттєвому і безпосередньо даному, притлумивши в собі первні духовного і вічносущого. Це й стало «першим “падінням” людини, яке привело до входження в історію» або, назагал кажучи, «входженням у життя»¹.

Із віддаленням від людини Вищої божественної істоти зруйнувалася єдність фізичного і духовного, життя земного і небесного, тому Небо відділилося від Землі, Космічне яйце розбилося, вивільнивши незагнuzдані стихійні сили й енергії. Наслідком такого розриву первісної космічної цілості й стало «вигнання з Раю». Одначе той «райський міф», коли Небо і Земля становили одне ціле чи принаймні перебували близько одне від одного, властивий багатьом народам. Тоді легко можна було перебратися з одного світу в інший, «боги спускалися на землю і перебували серед людей, а люди, зі свого боку, могли підніматися на небеса»². Особливо поширені такі міфи в народів Океанії й Південно-Східній Азії. Та пригадаймо українську казку і зрозуміємо, наскільки багата вона на подібні міфологічні сюжети і наскільки глибоко вкорінена в древнє знання.

У «Синах» автор відразу привертає увагу читача до тієї первозданно-ідеальної цільності світобуття Максима. Виявляється, що його особистий космос зазнав «розколу» внаслідок смерті дружини і синів. А до того й образи на покутті знали пошанівок,

¹ *Еліаде М.* Священное и мирское. — С. 157.

² Там само. — С. 63.

і лад панував у стосунках між господарями й святими, і оселя як мікромодель Всесвіту радувала око. Адже «стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли» (с. 202). Метонімічна конструкція, в якій новеліст акцентує на зовнішніх атрибутах наче й безмовних божеств, не називаючи їх самих, підсилює космологічну колізію розколу первинної цілості, доконалого світоладу. Імовірно, що боги відступилися від Максима та його оселі, перетворивши її на пустку, не лише через непошанівок до ікон. Зав'язка тієї драми десь поза реальним часо-простором твору.

У другій із виділених вище сцен ніякої очевидної напруги у стосунках із небожителями, а тим більше катаклізмів, наче не намічається і святий Юрій названий тут довільно. Та й Максим апелює, по суті, до коня. Насправді й тут, натякаючи на зміеборчий мотив, письменник повторно привертає увагу читача до «космічної драми», викликаній руйнацією предковічної теургічної цілості. Адже Змії у прадавні часи втілював, як можна судити хоча б із теокосмогонічної концепції орфіків, начало начал світового Буття і прирівнювався до Логоса, до «Божественного глагола» тощо. Не випадково обов'язковим атрибутом мудрої Афіни Паллади стала змія. А в минулому сама ця богиня, за орфічним гімном, була Змієм. У змія втілювався й Зевс, пошлюблюючись із Персефоною. Правдоподібно, що Змії мав вирішальне слово в космотворчих рухах, особливо на початкових його етапах. Зваживши на таку його природу, зрозуміємо, чому лише він може дати раду розгнuzданим стихіям, що вихопилися передчасно з розбитого казкового яйця. Адже він не просто «з лицем Бога», — він «всепороджуюча причина», він сам — Бог. У «Мольбі за християн» Афінагора читаємо: «Згідно з Орфеєм, началом усього була *Вода*. З Води ж утворився Намул. З них обох народилася жива істота *Дракон* з прирослою головою лева і лицем бога посередині — між обома головами — по імені *Геракл*, або *Хронос*. Цей Геракл створив величезне за розмірами *Яйце*, яке після наповнення від сильного тиску розколалося надвоє. По верхньому схилу утворилося Небо, а внизу виникла Земля»¹. Тобто саме від Дракона (Змія) почалася космогонія і генеалогія. Наступні «покоління»

¹ Цит. за кн.: *Лосев А.* Мифология греков и римлян. — М., 1996. — С. 718.

богів різні автори подають неоднаково. Та не це суть важливо: головне, що Змій володів настільки могутніми творчими потугами, що міг «наказувати» зовсім невпорядковим стихіям Хаосу і формувати з цілком роз'єднаних елементів гармонійну систему Всесвіту. Тому дати лад порозбрєдалим казковим тваринам означало певний космогонічний акт. Звідси — потреба жертви. А все це разом узяте однозначно свідчить, що в структурі космосу сталися радикальні зміни.

Отож, і в «Синах» персоніфіковані колізії тієї архетипної драми не забарилися. Спів жайворонка над головою спричиняє справжню бурю в душі героя. І біль, і гнів, і скарга б'ють з його грудей, як полум'я з розжареного горна. Починається з відсилення птахи до «свого Бога» і бажання бачити на її місці своїх синів. Зрозуміло, що таке прохання адресоване небесному волостелинові, «бо як він такий потужний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за єго волі я лишивси сам на всі землі. Най твій Бог співанками мене не гулить, забирайси!» (с. 204).

Образ жайворонків теж суголосний прадавнім, ще міфологічним уявленням українців. В академічному виданні «Казки про тварин» (К., 1976) у розділі «Голоси тварин» надibuємо кілька цікавих зразків стосовно цього. Виявляється, що жайворонок, летючи вгору, співає:

— Кий несу, кий несу,
Бога бити, Бога бити.

Кий має символізувати стеблина в дзьобі. А коли стеблина летить додолу, він ніби оправдується:

— Долю Бог мав,
Же кий упав... (с. 502—503).

Як можна бачити, В. Стефаник використав два етнологічні мотиви (якийсь містичний зв'язок жайворонка з небесними чертогами і антагонізм його з Богом), однак цілком підпорядкував їх власній художньо-естетичній концепції, вдаючись навіть до зовсім протилежних ходів: стосунки Бога й жайворонків за народними уявленнями далеко не мирні й не ідилічні, тоді як у новеліста цей птах виступає посланцем небес і сам є, може, навіть втіленням божественного Абсолюту.

Жайворонок не хоче летіти до Бога, заливаючись натомість несамовитим співом. Це викликає змішані почуття і спогади. З одного боку, Максим нагадав собі той час первозданної світ-

лості й чистоти, коли «мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, що-с співала, так треба було робити». Тоді «твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали Божий глас і надо мнов, і над блискучими плугами, і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев, і вся земля, і всі люди відблискували золотом» (с. 204). Це й був його особистий Священний час абсолютних сутностей і вищої реальності, індивідуальний час первісної цілості й райського Буття. Ще не руйнованої, не нівеченої, не шматованої трагічними колізіями визвольних змагань.

Та відразу ж у свідомість вторгається реальна дійсність. І це ментальне «входження в історичний час» таке болюче, аж викликає спалах люті. Думка про безповоротну втрату синів, а ще більше — що навіть не знає, де їхні могили, породжує штормову хвилю нарікань і оскаржень: «Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-с мав! Ти свого воскресив, кажуть. А я тобі кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...» (с. 205). І — як апофеоз душевної муки Максима — прокляття з його вуст: до небес, до Бога, у безвість («Най тобі оця синя баня так потріскає, як мое серце...»).

Усе ж богоборчий пафос Максимових слів аж ніяк не є спробою, умовно кажучи, скинути Небесного волостелина з його престолу. Не є це й атеїзмом чи боговідступництвом. Герой «Синів» тут подібний до біблійного Якова, який, сумніваючись і протестуючи, шукаючи й аналізуючи Бога, у підсумку запобігає його ласки й особливої любові, аж Творець «відкрив йому лице Своє». Бунтуючи проти Бога, Яків ратує за свободу духу. Не пасивний послух, лише активний чин, що доходить деколи до суперечки з небожителями, пошук божественних сутностей — такий сенс поступку обох богоборців.

Втрата «золотого віку» для Максима рівнозначна порушенню родової цільності. А розпад її в естетиці В. Стефаніка, як довів це свого часу В. Іванишин у статті «Син землі», рівнозначна зникнові національної соборності. Герой свариться з Богом, тому що той відвернувся не лише від його синів, а й від України, задля світлої будущини якої сини й полягли. Причому важко навіть з певністю сказати, що для нього істотніше. Розум, звісно,

затмарює втрата дітей, та інтуїтивно він передчував цю трагедію. Ще коли Андрій прийшов прощатися, виступаючи з січовиками за національно-державницькі ідеали: «Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. «Сину, — кажу, — та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, *най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгає у свій бік*» (курсив мій. — Р. П.) (с. 206). Внутрішньо Максим не може змиритися з думкою, що зруйнована не лише його особистісний «весь Світ», а й національний космос сплюндровано, і ворог таки «віторгає» рідну землю «у свій бік». І оця, сказати б, вселенська несправедливість не дає спокою й на хвилину і гнітить свідомість.

Різкі апеляції скривдженого долею чоловіка до Бога є скоріше своєрідним варіантом вияву «ностальгії за Раєм», що присутня в тій чи іншій формі в релігійній поведінці як архаїчної так і сучасної людини, аніж власне бунтом проти Неба чи боговідступництвом. Вони покликані повернути — нехай подумки, нехай на мить — ту первісну гармонію й ідеальний світолад, що панували до незнаного «гріхопадіння». Максим не відкидає Бога як такого, а лише у формі «огненної інвективи» дошукується сенсу божественних законів і причин порушення рівноваги між небом і землею. Тому й коло «дійових осіб», строго кажучи, обмежене ним (його мікрокосмосом) та «Божою птицею», а все інше: і рахманні ниви, і коні, і люди, і все-все, — ніби відступають у тінь (чи лише мелькають у дивовижному калейдоскопі життя перед незвичним трохи діалогом-спілкуванням). Тому й змінюється врешті-решт бунт героя проханням до невісток чи коханок синів, аби заглянули хоч на хвилину і звеселили його самоту. Словом, повернули тихий «Рай». А поки що, аби можна жити, він мусить робити це час від часу самостійно, що й спричиняє його дещо драстичну поведінку. Отож і закінчується твір лагідною молитвою. Тепер уже до Божої Матері, що, як мати, здатна глибше й живіше відчути безмір батьківського горя: «А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох» (с. 205). Ставлячи в один ряд Богоматір з дитятком і своїми синів, Максим подумки поновлює розірвані в позапам'ятні часи нитки, що в'язали в одну цілість земне і небесне, фізичне і духовне, регенеруючи таким чином первородне Космічне яйце, з якого й почалося «Різдво Світа».

Максим так ревне домагається сповнення універсального закону вселенської справедливості, тому що гостро відчуває свою космічну спорідненість із Всесвітом, а рівночасно й відповідальність за стан світобуття. Адже він — як отой прадавній homo religiosus, що живе в освяченому космосі і фізично відчуває на кожному кроці космічну священність. Навіть більше — він залучений до цієї вищої реальності не просто як сторонній спостерігач, а як безпосередній активний учасник, дійова особа «космічних ігор» (С. Гроф), а його активність ґрунтується якраз на розумінні того, що від нього, від його зусиль, часом надмірних, залежить благополуччя «Світу».

Як можна зрозуміти, первісне суспільство знало низку неперехідних й абсолютних цінностей, зв'язаних із сакральним. Структура його складна, багатолінійна і внутрішньо динамічна. Головним чином вона співвідноситься з такими поняттями, як Священний час і Священний простір. А в принципі будь-який предмет чи річ із навколишньої дійсності могли мати релігійне значення, оскільки священне виявляє себе через «структури Світу», які вважали елементами божественного творення.

Скажімо, горб, до якого фатальна, якась аж наче нелюдська сила прикувала Івана Дідуха. Коло нього герой не просто «вік свій спендив і окалічів», — у ньому весь сенс Іванового життя і чи не найсправжніша реальність, а ширше — початок і кінець Світу. У тому поклонінні горбові є щось незвичне, ірраціональне, містичне. Для людини хліборобського складу душі важлива не просто нива як клаптик землі і безпросвітна праця на ній, — істотна насамперед родючість ниви та її спроможність давати яре зерно. Тому й прагне хлібороб завсігди до рахманної землі — такої що «їв би». Дідух же родючі ґрунти віддає для обробітку дружині й синам, а сам «найбільше коло горба заходиться». Для нього той горб є шматком географічного простору, на впорядкування якого спрямовує якісь аж наче надлюдські зусилля, а водночас він як місце прояву священного становить вищу реальність.

Простір для архаїчної людини, як і час, не були однорідними й нейтральними. У географічних царинах вона знала місця більше і менше значимі, і ота якісна неоднорідність місця, переконає М. Еліаде, визначалася тими об'єктами, вчинками й діями, які розгорталися в його площині, і залежала від його освяченості, тобто ієрофанії — вторгнення священного в реальний світ. Лише такі місця вважали справжніми і реально існуючими. На все

інше, чого ще не торкнулося світло Божественних глаголів, дивилися як на неоформлену, неструктуровану й аморфну стихію. Воно, власне, ні простором не було, ні онтологічною цінністю не володіло.

Тому художній світ В. Стефаника загалом, як і кожную найдрібнішу річ у ньому, наділено «живими» ознаками. Зрозуміло, що сказане стосується перш за все предметів і явищ, які традиційно символізують «розрив» в однорідному просторі і належать до категорій «вічного буття». Звідси — часто вживаний щодо їхньої характеристики прийом прозопеї, тобто надання їх аксесуарам властивостей живих істот. Приміром — оселя. Як мікро-модель космосу, вона, згідно з логікою мислення людини релігійної ідеології, живе і дихає кожним нервом і кожним волоконцем своєї священної істоти. Такими проступають контури її «патрета» і в творах покутського новеліста. Акцентуючи на цьому, автор вдається до відповідних художніх засобів.

Подібну картину спостерігаємо вже в «Синій книжечці». Антін почергово пропиває «двацять штири морги поля», город, «а тепер хату продав». Найтяжчою була, певна річ, розлука з оселею як «Центром світу». Тут усе сповнене тривоги, розпачу й болю. Низкою синекдох, поєднаних із прозопеею, письменник підкреслює структурованість і організованість за певними принципами Антонового Всесвіту. Відтак усе, що творить із житла єдиний космогонізований простір, намагається втримати героя коло себе: і поріг, і призьба, і вікна, і ліс. Усі ці персоніфіковані атрибути нагадують хор з античної трагедії, що різними голосами виконують один за одним спільний мотив. Бо всі вони є космогонізованими величинами і втрата їх символізує зник священного і поступове западання його в безодню хаотичних вирів. «Виходжу надвір, а ліс шумить, словами говорить: верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!» — тонко відчуває стан «живого» довкілля герой (с. 33). Натомість призьба не просто «пасивно» виконує своє соло, а якимось аж наче несамовито вчепилася в свого колишнього господаря і не відпускає: «Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє».

І насамкінець — вікна: «Лиш поступив-єм си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала». За народними віруваннями

українців, вікна — це своєрідні «очі оселі». Вони виконували передовсім оберегову функцію: якщо вікна «належно не захистити», крізь них «могла... проникати нечиста сила»¹. І коли Антін полишає рідні пенати напризволяще, туди, вочевидь, хлинула всяка покруч як втілення сил «розверстого простору» Хаосу. Вікна щедро ллють сльози в надії спинити господаря, та водночас вони прагнуть очиститися і порятуватися від тієї нечисті. Дарма. Антін не просто не перечить нашестю ворожих сил, — він власноруч витирає ті «цілющі» сльози і тим ніби закриває очі мерцеві. «Обтер-єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й віступив-єм цалком». Відтепер про ніяке вороття назад не може бути мови. Адже тим жестом Антін погасив останню ледь-ледь жевріючу жарину власного космосу і в такий спосіб своїми руками поверг її в небуття. Дисфемізмом «прісцев», вкладеним у вуста війта, автор висловлює не стільки зневагу чи образу на свого героя, скільки неприязнь, відразу й огиду до позбавленого вищих вартостей «темного» світу, що до нього скочується все Антонове існування. Це вже навіть не світ, а страшна персоніфікована почвара — «чорна машина, що з червоного рота прокльони стогне». Не дивно, що вона втрачає конкретні контури і переводиться за межі феноменологічного, позбавленого речевості світу, а заодно і будь-яке життя зійшло нанівець.

Врешті-решт все зводиться до синьої книжечки. Спадною градацією новеліст домагається величезного — і не лише художнього! — ефекту. Синя книжечка стає тим вістрям, чи пуантом, за І. Франком, до якого «маліє» світ Антона. Однак це вже реальність іншого, не космогонізованого порядку. Вона — наче гостре жало, що отруєє все живе довкілля. «— Аді, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по всекі вірі» (с. 34).

Синя книжечка символізує все загалом і ніщо конкретно (ніщо живе, по-справжньому реальне, священне). Справді-бо, герой з нею може піти «на край світа» і всюди буде мати «двері втворені». Обставина місця «усюда» повторюється двічі. Причому в другому випадку вона творить окреме речення, тобто ко́лон тут зливається з міжфразовим компонентом і з фразою,

¹ *Скуратівський В.* Русалії. — К., 1996. — С. 441—443.

що повинно б визначати сутність Антонового буття, і цим, власне, мав би закінчуватися твір. Якби воно насправді так було, то будь-яка конкретизація виглядала б зайвою. Однак додаючи низку коротеньких — формальних, та не семантичних — сурядних речень («І по панах, і по жидах, і по всекі вірі!»), причому всі вони без підмета й присудка, та ще й висловлені з «нервовою» окличною інтонацією, В. Стефаник підкреслює нереальність й ілюзорність тієї огидної почвари. Так, Антін може піти, куди йому заманеться, та всюди він буде лише попихачем чи посібником сил зла. Усе автоматично перевтілюється в ніщо. Спадна градація (стосовно Космосу) стає наростаючою — з погляду Хаосу. Тому й бачиться героєві навсебіч «темна», ворожа людині й світові стихія, «не-світ». Той новий для Антона простір без берегів, без форми, без смислу. Одне слово — пристанище лютого змія.

Стефаникові герої майже завжди діють, «звіряючи» себе з закономірностями міфологічної свідомості. Згідно з нею, вартісними й реальними є лише дві мітки: час «Начал» і «теперішній момент», коли через ритуальні дії відтворювали первісні ситуації. Все інше або зовсім не помічали, або на нього звертали увагу тоді й остільки, коли й оскільки воно хоча б якось торкалося цих інваріантних величин. Строго кажучи, ми не знаємо, скільки часу минуло відтоді, як Антонові «все пішло... з рук, а ніщо в руки». Рік, два, п'ять, десять?.. Та воно й не суть важливо. З погляду первісної логіки це вважалося чимось ефемерним і примарним, позбавленим справжніх цінностей і екзистенційного смислу.

Мабуть, лише в «Палієві» отій ефемерній, «безкровній» реальності приділено певну увагу. Та це мало свій смисл. Більшу частину свідомого життя герой потратив на слугування іншим, байдуже чи навіть вороже налаштованим до його власного буття. Федір не зміг обжити менш-більш належно домашній вівтар навіть тоді, коли дозволяли обставини. Може тому, що його «начало» зв'язане було не з творенням і не з ідеальними реальностями, а з прокляттям татові й примарами наймитської долі. Схоже, «Рай» у батьківській оселі обернувся для Федора пеклом. Тому всі спроби вибудувати «свій Світ» у зародку були приречені на невдачу: все життя його позбавлене справжніх цінностей і перетворилося на «ніщойність». Хіба природа коли-не-коли рятувала від погибелі. Але навіть ті скупі хвилини, коли припадав до землі і єднався з первісними космічними

стихіями, йшли на те, аби відновити сили для завтрашнього слугування. Логічний вихід із такого становища — спопелити символ могутності, або «центр» тієї почвари, біля якої «всю силу лишив».

Здебільшого ж у художньому космосі новеліста спостерігаємо іншу картину. Скажімо, в «Майстрові» чітко розмежовано дві згадувані хронологічні мітки. Вони відділені навіть авторськими репліками. «Начало начал» Івана позначене тим часом, коли його зусиллями на чиємусь подвір'ї «дивиси, а будинок, як дзигарок, виріс». І мріялося йому, «що най лиш пожию з десять років, та й село геть передудую». Тоді йому на душі ставало «так... весело, як мамі, що дивиться на свої діти» і «так... легко, що сто миль перелетів бих...» (с. 50). А про теперішній свій стан не варто й згадувати. Природно тому, що він навіть «не розказував своєї історії» до кінця, — дещо з того, що сталося пізніше, довідуємося зі слів слухачів у корчмі.

А стара Тимчиха («Ангел») не просто повертається подумки в ті часи, коли ще чоловік не помер, — вона «живе» минулим. Бо «за ним» (тобто за газдою) почувала себе газдинею, коли була повна сил та енергії і мало зважала на дрібні негаразди. Навіть поодинокі скарги на дітей чи на чоловіка, як от: «був-єс плохий, куда-м ті потрутила, туда подавав-єс си», — не можуть затьмарити загалом приємних вражень від спогаду, бо «все я із-за твоєї голови була газдинею. Була-м та й була-м» (с. 61). Тому минуле (у його міфологічному розумінні) й сучасне героїні не просто тісно поєдналися, а й настільки зрослися, що розполовинити їх практично неможливо.

Іноді таке органічне сполучення хронологічно різних площин приводило до непорозуміння чи викривлення сутності творів В. Стефаніка. Так, Івана Дідуха нерідко ще й досі характеризують як злидаря й бідняка. Хоча ще І. Франко перечив: «Хіба в “Камінному хресті” нуждарі вибираються за море?»¹. Висновок роблять, певно, на основі того, що після повернення з війська герой «мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем». І хоча відтоді багато часу минуло, та в свідомості читача зосталась лише ця іпостась його чутності й замістила собою інші. Та це й не дивно. Іван так часто вертається подумки до тих днів, коли він отримав той горб у спадок і взявся його обживати, що складається враження, буцімто ні-

¹ Василь Стефанік у критиці і спогадах. — С. 62.

чого більше в нього й не було і весь сенс життя лише до одного зводився.

Виразно помітні міфо-ритуальні «опори» художнього мислення В. Стефаніка також при осмисленні їх з погляду внутрішньої динаміки мистецьких структур. Мова не тільки і навіть не стільки про зовнішньо-видимі параметри: широку амплітуду смислових та естетичних коливань, різкі перепади «нервових температур», сугестивну енергію життєвих катаклізмів і напружену мускулатуру художніх колізій, — а про засадничі аспекти естетичної свідомості.

Як відомо, сутність міфу визначають не окремі елементи, а спосіб їх поєднання. Будь-які моделюючі системи в первісних суспільствах опиралися на існування антиномічних залежностей, що й забезпечувало їхню внутрішню зв'язність і цільність. За спостереженнями французького етнографа і соціолога К. Леві-Строса, без «внутрішньої опозиції протилежних пар» не обходилася жодна логічно-інтелектуальна процедура і жодна класифікація істот, природних чи соціальних явищ. Зі здатності «постійно протиставляти» дослідник виводив головний логічний принцип «благородного дикуна»¹. З іншого боку, міфологічна рефлексія не просто «виходить із усвідомлення ряду опозицій», — вона «спрямована на їхнє поступове “осереднення” (“зближення”»².

Центральний смисловий «вузол» відносин у творах В. Стефаніка зав'язано, про що вже йшлося, навколо головної антиномічної пари: доля і людська воля, фатум, приреченість і власна ініціатива героя. Саме ці величини стали визначальними «міфемами» непересічного творчого набутку письменника і на їх основі здебільшого устійнено художній конфлікт. Відповідно до законів міфологічного мислення, ці опозиційні одиниці повинні б якось «зближуватися» і «примирятися» або через «низку медіаторів» («групи перестановок») бути замінені еквівалентними формами. Справді, первісна думка знала способи «долання» навіть таких чи подібних до них протиріч. Щоправда, до повного і остаточного їх «зняття» не доходило, а лише до «пом'якшення», до поступового «осереднення».

¹ *Леві-Стросс К.* Первобытное мышление. — М., 1994. — С. 154, 174.

² *Леві-Строс К.* Структурна антропология. — К., 1997. — С. 213.

Сутність головного з них повністю узгоджується із загальними устремліннями людини релігійних суспільств і зводилася до постійного й ненастанного переживання архетипу Раю. Первісний менталітет надавав важливого, ба більше — світоглядного значення цьому екзистенційному «поверненню до Начал». Все-ленський смисл його, доводить М. Еліаде, полягав у тому, щоб жити якомога ближче до богів і в певному сенсі зрівнятися з ними — шляхом повторення їхніх дій. Адже «Начало» — це час Творення і виходу творчої енергії «в Світ», тобто його космогонізація і впорядкування. Повторюючи або наслідуючи акти божественного промислу, людина домагалася відновлення первісної ідеальної цілості, коли ще не сталося «розриву», а отже, Небо ще не відділилося від Землі, гармонія між небожителями і смертними не порушувалася, ба навіть не існувало смерті й хвороб. Цей основоположний постулат «закону життя» виявляє себе в древніх знахарських практиках, у духовному досвіді східних мудреців, зокрема, в даоській техніці «повернення до Яйця», врешті-решт, він мав лікувальне застосування (на його основі, приміром, ґрунтується методика психоаналізу). Усі вони сходяться в одному: дієвого результату стосовно фізичного, психічного чи духовного зцілення можна домогтися лише через «ритуали відновлення минулого».

До такого ж «психотерапевтичного» засобу вдається більшість Стефаникових персонажів, починаючи від Антона з «Синьої книжечки» і закінчуючи героями останніх творів. Особливо це стосується т. зв. психологічних новел настрою, побудованих на односторонньому діалозі. Так чинять герої «Скону», «Басарабів», «Синів», «Марії», «Діда Гриця», «Межі», «Гріха» тощо. Усі вони, відчувши на собі жорстокі удари долі, намагаються відновити минуле, повернутися до тих первісних ситуацій, із яких усе почалося. Кожен із них має окрему «точку відліку» трагедії, якій, відповідно до логіки міфо-ритуальних комплексів, передує існування «ідеальної теургії». Про неї може мелькати лише згадка («Синя книжечка»), може бути дана менш-більш повна характеристика («Майстер», «Вечірня година», «Сини»), та найчастіше контури її проступають десь із підтексту, як, скажімо, в «Катрусі».

Узагальнено кажучи, доля загалом, як і кожен вчинок, гріх, злочин і т. ін., мають свою «історію». Щоб подолати їх, тобто побороти «історію», треба вернутися до їхніх витоків. Адже «звільнення від часу» прирівнювалося до звільнення від гріха, від долі.

Тому так настійно і вперто покладається більшість героїв новеліста на ментальну інверсію у власне минуле.

Хоча є в доробку В. Стефаника твір, який першою ж своєю фразою натякає на вказаний напрям долання головних суперечностей. «Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою...» (с. 76). А перша фраза в малих жанрових утвореннях, як відомо, «задає тон і веде за собою інші. Спроектowana до теми, перекинута туди, вона стає образом, спалах якого викликає ланцюгову реакцію»¹. Отож, перше речення в «Камінному хресті» вказує на той прадавньо-архаїчний спосіб, яким Іван Дідух буде «узгоджувати» себе зі світом у чи не найкритичнішій для нього ситуації.

Безпосередньо його «регресії в минуле» присвячено начебто лише початковий розділ. Насправді вся художня конструкція твору — це тривожні роздуми про причини «гріхопадіння» і «вигнання» із його власного саду Едемського. Через постійні роздуми й болючі спілкування, різноманітні інверсії й ремінісценції, а все з потаємним бажанням спинити хід часу, аби зберегти все таким, яким воно було раніше. Поставлений камінний хрест на горбі, у самому осерді його космогонізованого простору, у своїй рельєфній виразності й застигло-скульптурній величі теж націлений на це.

У підсумку всі Дідухові потуги спрямовані на те, щоб «оволодіти» часом, здобути владу над ним і «знищити» в фізичному сенсі не лише, сказати б, власну карму, а й спинити розгнuzдану вакханалію еміграції й руйнації онтологічних засад Всесвіту. Відновлення первісних ситуацій необхідне було ще з однієї причини: «Знання джерел та історій конкретних речей і фактів надає якусь магічну силу впливати на них». Інакше кажучи, «пам'ять розглядається як знання» і «той, хто здатний *згадати себе*, володіє більш цінною релігійно-магічною силою, ніж той, хто знає про походження речей»². Отже, щоб позбутися хвороби, гріха чи страждання, треба було якомога більше знати про його походження. Тому в міфологічній свідомості сутність предмета й зводиться до його походження, а знання генези певних реальностей давало «владу» над ними.

Вище відзначено, що здатність постійно протиставляти становить сутнісну ознаку менталітету «благородного дикуна». Звісно ж, що жодна класифікаційна модель, як і систематична діяль-

¹ *Фашенок В.* Новела і новелісти. — К., 1968. — С. 257.

² *Еліаде М.* Аспекти міфа. — М., 1995. — С. 95.

ність загалом, не обмежувалися релігійній свідомості якоюсь однією, окремо взятою парою протиставлень. «Починаючи з бінарної опозиції, що являє собою приклад найбільш простої, яку тільки можна собі уявити, системи, — відзначає Леві-Строс, — така конструкція діє шляхом примикання до кожного з полюсів нових термінів, вибраних остільки, оскільки вступають із нею у відношення опозиції, кореляції або ж аналогії»¹. Власне, широко розгалужені «пакети» таких відповідностей та їхня внутрішня динаміка забезпечують плідність інтелектуальних дій. Внаслідок цього первісні моделюючі системи були досить гнучкими, «відкритими» і всеохопними.

Поняття головних організуючих одиниць щодо художньої системи В. Стефаніка аж ніяк не обмежується дихотомією долі, фатуму і власних бажань. Остання становить лише осердя внутрішньої форми художньої картини світу новеліста, однак у кожному конкретному випадку ця ситуація «розгортається», виконуючи свою смисло- і формотворчу функцію, у різний спосіб, нерідко навіть «віддаючи ініціативу» в руки іншим.

Роль «опосередковуючого класифікатора», тобто головної в певному контексті пари антиномій, відносно до якої групуються всі інші величини й залежності, в художньому світі автора «Синів» може виконувати будь-яка дихотомічна пара, гомологізуючись із «визначальною» в онтологічному, космологічному, екзистенційному, соціальному, психологічному, побутовому і т. ін. планах. Відносно до неї естетична стратегія буде розгортатися на основі принципу «постійного протиставлення» по горизонталі і вертикалі. Нерідко ці величини буває важко конкретно визначити чи назвати, що теж, до речі, зв'язано із залежністю художнього мислення письменника від міфологічних структур.

Навіч означена тенденція в «Камінному хресті». Починається він із такого, сказати б, універсального протиставлення, як *верх* і *низ*, що, за твердженнями фахівців, належить до «чи не найархаїчніших компонентів моделювання світу»². У новеліста воно отримує форму *горба* і *долини*. Причому відразу стає зрозуміло, що всі зусилля героя будуть спрямовані на те, щоб «оживити» залишену без догляду по смерті батьків «букату горба» — «щонайвищу і щонайгіршу над усе сільське поле». Номінація Івана у першому ж абзаці газдою, який не цурається найтяжчої

¹ Леві-Стросс К. Первобытное мышление. — С. 239.

² Павленко Ю. Дохристиянські вірування давнього населення України. — К., 2000. — С. 16.

роботи, передбачає своє «визрівання» і наповнення конкретним змістом.

Очевидних суперечностей між зазначеними одиницями начебто й немає, — лише окремі деталі видають їх внутрішню присутність. А неодноразові художні покликання на протилежності (*догори — згори, під горб — наверх, горб — долишні ниви*) мимоволі творять композиційну антитезу, позначаючи ті «береги», між якими надалі пульсуватиме художня думка. Передовсім насторожує, що зв'язок між цими величинами вимагає тяжких, часом непомірних зусиль: «*Догори* ліз кінь як по льоду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. *Згори* кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі».

Смислово й функціонально тотожними антиномії *горба* і *долини* відразу ж виступає пара *у поле — з поля*. А наприкінці першого розділу вона набуває доволі специфічного, «перевернутого» вигляду — *лави* і *стола*. Виявляється, що Дідух мав звичку їсти лише на лаві. «Був-сми наймитом, а потім відбув-сми десять рік у осььку, та я стола не знав, та й коло стола мені їда не йде до трунку», — пояснював таку дивну поведінку. Ненормальні соціальні умови й економічні доміанти настільки викривили суть речей, що чи не вперше переважив *низ*. Штрих не випадковий, бо, як знаємо, він ще візьме своє і доведе Іванів світ до апокаліптичної прірви.

Надалі «вихідна» в «Камінному хресті» бінарна опозиція трансформується, сягаючи апогею, в фундаментальне для всього міфологічного мислення і для людської природи в цілому протиставлення Космосу і Хаосу, впорядкованого, організованого, узаконеного і безперервного, дискретного, неоформленого начал. Повернувшись «із війська додому», Дідух узявся обживати ту наче й непридатну для урожаю «букату горба». Раніше «межі ніякої на нім не було» і взагалі «ніхто не орав його і не сіяв». Лише «Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не зносили його в яруги» (с. 77). Діяв, як і належить людині стійкої землеробської культури та релігійної ідеології: не просто вихопити з «зіваючої» пащі «страшного велета» і впорядкувати шматок простору, а й відмежувати його, обгородити від зазіхань природних стихій і злих сил. На те спрямовувалися всі сили й енергія героя, що іноді, здавалося, пере-

ходило межі людських можливостей. Та космогонія, власне, й вимагає непомірної праці. Перемога над Змієм ще нікому й ніде не давалася легко. Отож й Іванові не раз «аж шкіра з колін обскакує», та він мало на це зважав.

Побіжно в першому ж розділі твору намічено ще кілька пар протиставлень. Деякі з них пізніше виявлять свої внутрішні потенції, інші зазнають у процесі свого «визрівання» певних видозмін і модифікацій, а ще інші творять фон або «рамку» для художньої дії.

Скажімо, окреслені межі трудового дня Дідуха (*перед сходом сонця — заходяче сонце*) покликають до життя інші медіативні вузли: справжня праця і байдикування, почуття обов'язку, свого покликання на землі, життя як саможертва («Але доки ні ноги носе, то мус родити хліб!») і втрата, занування відповідальності за стан світобуття. Поки що другі, опозиційні компоненти можуть не називатися і про них лише здогадуємося (приміром, Іванових синів взагалі не показано в праці — автор обмежується лише емоційно нейтральною згадкою, що вони «робили»), та саме вони стали головними призвідниками еміграційної «гарячки».

Зрештою, новеліст завжди уникав прямих характеристик, бо це суперечило б самій суті художньої думки, яка за своєю природою покликана «втікати» від понятійних визначень і цуратися їх, щоби через конкретно-чуттєві символи сугерувати більше смислової енергії.

Містична прив'язаність до *свого* горба поставила Дідуха в певну опозицію до села і до рідні. Перша виявляється в тому, що ніхто не наважувався обробляти той горб, а Івана «брали на сміх»; другі з мовчазної згоди протиставили себе тим, що працювали «на інших нивах», а «Іван найбільше коло горба заходився». Та якщо село невдовзі змінило думку про газду, хоча до обробітку горба й не бралосся, то намічена колізія з домочадцями дедалі поглиблюватиметься і врешті-решт приведе до фатального кінця.

У подібному ключі можна б проаналізувати весь твір. Однак і цього, гадаю, достатньо, щоб зрозуміти, що художня структура «Камінного хреста», умовно кажучи, переповнена протиставленнями, з їх подальшими зближеннями і відштовхуваннями, дихотомічних одиниць. З цієї складної внутрішньої динаміки формуються різноманітні художні клітини, плоть і кров оповідання. У вигляді міцної мускулатури й напружених м'язів вони облуп-

тують живий організм твору й виступають його головними формотворчими (не пориваючи однак зв'язку зі змістовими параметрами) факторами. Причому буває важко навіть визначити, яка із пар протиставлень є більш вартісна і, сказати б, «первинніша». Маю на увазі не онтологічну їх значущість, а функціональне призначення. Зрештою, це й не суть важливо.

Схожу картину відмітили етнологи в «туземному мисленні». Міфологічна рефлексія покликана була «згладити» або «зблизити» відмінності між різними пластами буття, насамперед між біологічною та соціальною його формами. «Міфологічна система і породжувані нею уявлення, — констатував згадуваний французький вчений, — слугують для встановлення відношень гомології між природними і соціальними умовами або, точніше, для визначення закону еквівалентності між значимими контрастами, розташованими на багатьох планах: географічному, метеорологічному, зоологічному, ботанічному, технічному, економічному, соціальному, ритуальному, релігійному і філософському»¹. «Подолання опозиції між природою і культурою» забезпечувало їх сприйняття і переживання як цілісного організму. У підсумку такі протиставлення зводилися до формальних «ролей», виступаючи «кодами, придатними для перенесення повідомлення в інші коди, і для вираження у власній системі повідомлень, що надходять каналами різних кодів». Саме це забезпечувало можливість встановлення гомологічних відносин між різними життєвими рівнями і можливість «вільно переходити» від однієї субсистеми до іншої.

Можна допустити існування подібних гомологічних залежностей і в художньому світі В. Стефаника. Вище можна було пересвідчитися, як початково окреслена на перших сторінках «Камінного хреста» антитеза *горба* і *долини* могла вільно трансформуватися, не втрачаючи головного змісту, в інші пари протиставлень. Така гомологія передбачає можливість прочитання всього тексту крізь призму одного із його рівнів. Кожна зазначена дихотомічна опозиція має право на самостійне буття і може стати ключем до розуміння всієї художньої системи². Це перед-

¹ *Леви-Стросс* К. Первобытное мышление. — С. 183.

² Тому мали значною мірою рацію й ті (а до них належали не лише ідеологічно заангажовані радянські літературознавці, а й такі відомі постаті, як Леся Українка, М. Зеров та ін.), хто осмислював творчість письменника крізь призму відтворених у ній соціальних та економічних відносин. Інша річ, який із аспектів (соціальний, художній, метафізичний)

бачає і різні відповіді на питання, що ж усе таки стало причиною еміграції галицького селянства за океан. Втрата священних зв'язків із землею і внутрішньої спорідненості з нею, «сини з жінкою», демографічні проблеми і нестача землі, важкі соціальні умови й економічне упослідження, непомірні податки, агенти?.. У принципі тут прийнятне пояснення, яке впливає із будь-якої пари смислових «кодів». Вони здатні «забезпечити зворотність повідомлень, що стосуються кожного рівня». Чи не це спантеличило навіть енциклопедично освіченого І. Франка, який дещо навіть роздратовано писав, що в «Камінному хресті» автор «при всій артистичній фінезії, з якою малює само явище, виказує повний брак розуміння причин і ваги того явища»¹.

Певна річ, що в художньому царстві новеліста до повної й остаточної гомології ніде й ніколи не доходило. Принаймні в аксіологічному й екзистенційному планах чітко простежується ієрархія. Вона, зрозуміло, не збігається з наративною структурою, але завжди формує свою систему координат. Подібна динамічна структура наочно демонструє, як у творах новеліста відбувається поєднання позачасових, глобальних істин людського буття з їх соціальною і «земельною» заангажованістю.

Тому нині повинні відійти в минуле погляди, згідно з якими В. Стефаніка проголошували співцем лише «мужицької розпуки» й економічного упослідження. З іншого боку, не правомірно й науково не коректно було б зводити все багатоманіття художньо-самобутнього доробку новеліста лише до «білого світла Абсолюту» (О. Черненко), тобто до самих лише універсальних, вселюдських істин. Хоча б тому, що соціологічний підхід до вивчення художніх величин у принципі є необхідним, а наукове осягнення соціальної природи красного письменства є одним із першорядних моментів пізнавального процесу, тільки б на цьому все не замикалося і тільки б це була справжня соціологія літератури. Адже кожне естетичне явище так або інакше співвідноситься з реальною дійсністю.

Отож, художня дія в Стефаніковому космосі розгортається принаймні в трьох часових площинах водночас: метафізичній, психологічній та соціальній, — отримуючи змістове наповнен-

відіграє домінуючу роль. А найважливіше, що розмову треба б переводити в русло *своєрідності* соціальної природи новеліста.

¹ Ф<ранко> І. Рецензія на брошуру Хр. Алчевської «Мужицька дитина — Василь Стефанік»// Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 8. — № 904. — С. 2.

ня з кожного з цих джерел. Причому реальні події й факти для письменника не були простими ілюстраціями більш глибоких істин. Соціальний план зображення і вираження існує в його творах нарівні з іншими як повнокровна і самодостатня величина. То інше питання: правдивими чи неправдивими є твори новеліста відповідно до законів фізично-об'єктивного світу. Однак правду про суспільно-економічні умови життя галицького селянина повинна б сказати насамперед соціологія, а не література. І запропонований вище аналіз дозволяє виокремити ті засади, на яких відбувається поєднання в автора «Камінного хреста» чуттєвого і надчуттєвого, фізичного і метафізичного, реально-буттєвого й універсального. Нещодавно М. Коцюбинська справедливо відмітила, що «у творчості Стефаніка геніально знайдено міру зосередження загальнолюдського в конкретній, соціально, національно й психологічно визначеній людській особистості»¹. Зараз можемо додати, що таке злиття (або «міра зосередження») відбулося якраз тому, що основою художнього мислення письменника є структури міфу, які, власне, передбачають зближення чи навіть «зустріч» різних смислових і зображально-виражальних течій.

Роман Піхманець

¹ Коцюбинська М. «Безлично голі образки» і біле світло Абсолюту // Слово і час. — 1992. — № 5. — С. 57.

КОМЕНТАРІ

Наше видання є спробою якомога повніше представити творчий доробок В. Стефаніка. Окрім суто художніх творів, воно охоплює також автобіографії й автобіографічні твори, публіцистичні та літературно-критичні статті, виступи письменника та його листи. Вважаємо за потрібне подати й деякі з незакінчених творів, котрі не просто вводять у творчу лабораторію автора, а й відкривають окремі нові грані його художньої обдарованості.

Перед упорядниками творів В. Стефаніка завжди стояли принаймні дві важливі й досі остаточно не вирішені проблеми. Перша стосується «останньої авторської редакції», тобто текстів, які слід брати за основу публікації. В Україні масові видання художніх текстів новеліста (приміром: Твори. — К.: Дніпро, 1964; Вибране. — Ужгород: Карпати, 1979 та ін.) здійснювалися на основі останньої прижиттєвої збірки «Твори», виданої ювілейним комітетом у Львові в 1933 році. Не будемо порушувати усталеної традиції, та не вважаємо такий підхід оптимальним. Адже ювілейне видання — хоча й готувалося за участю автора, а зміни в текстах погоджувалися з ним — усе ж зазнало деякої редакторської правки, зокрема, мову оповідань та новел наближено до тодішньої літературної норми. Необхідно зважати й на загальний фізичний і психологічний стан письменника на початку 30-х років. 8 січня 1930 року він зазнав паралічу, і вся права частина тіла омертвіла. З приходом весни здоров'я дещо поправилося, але остаточно побороти недугу вже ніколи не вдалося. «Він, що ніколи не вмів поволи ходити, а як той вітер шугав з місця на місце», тепер «шкутильгає, ледве ходить»; «він, що так гарно і сильно вмів говорити, щораз частіше забуває слова і з труднощами може скласти речення», — писав син новеліста, який частіше виступав під маминим

ним прізвищем (Гаморак Юрій. Василь Стефаник: Спроба біографії // Стефаник Василь. Твори: Друге видання. — Регенсбург, 1948. — С. XLI, XLII). Зрозуміло, що в такому стані про «згоду» автора з редактором і видавцями можна говорити лише умовно. Найкраще й науково найбільш коректно було б здійснювати передруки на основі тих збірок, які В. Стефаник сам готував до друку («Дорога», «Мое слово» й «Земля»), а також першодруків у періодиці, звіривши тексти з автографами. Але в нас досі немає наукового видання, яке б ґрунтувалося на такому принципі. Видавці й упорядники академічного видання: Василь Стефаник. Повне зібрання творів: В 3 т. — Т. 1. — К.: Вид-во АН УРСР, 1949) почасти намагалися застосувати такий підхід, опираючись на збірки «Синя книжечка», «Камінний хрест», «Дорога», «Мое слово» й «Земля», але до кінця не дотримувалися заявлених «правил гри», і з текстологічного погляду їхнє видання має чимало вад. За таких умов доводиться йти за усталеною традицією. За основу нашого видання узято найбільш повне масове видання творів В. Стефаника — Вибране (Ужгород, 1979), упорядковане В. Лесиним і Ф. Погребенником. Натомість незакінчені твори й листи подаємо переважно за академічним тритомником (К., 1949—1954), відповідно за II і III томами. Аби не повторюватися і з метою економії місця в примітках обумовлюємо лише ті позиції, які стосуються інших видань.

Друга, не менш складна й досі остаточно не вирішена проблема видання творів В. Стефаника зв'язана з мовними особливостями його художніх структур, а відтак й інших форм самовияву авторської свідомості. Зрозуміло, що наше видання не є академічним, отож задля кращого їх розуміння тут допустимі деякі корективи. Однак покутський діалект для Стефаника був однією з найважливіших прикмет його художнього мислення. Крім діалектних особливостей (на лексичному, фонетичному, морфологічному і синтаксичному рівнях), творам новеліста була властива ще деформація слів в устах дитини та неосвічених селян, що виконувало стилістичну роль, а також деякі суто мовленеві відмінності, залежні від характеру творчого задуму, психологічного стану персонажа, його реакцій на світ і на оточення. Тому й застерігав автор редакторів: «Тільки мужицької мови мені не калічте». З іншого боку, його гнітило, що через певне перенасичення елементами покутського говору його оповідання й новели важкі для сприйняття, тому просив мовознавців, аби якось «при-

способили» такі діалектні відмінності до української літературної мови. Зважаймо й на те, що тодішній правопис, як, зрештою й поліграфічна техніка, неспроможні були адекватно відтворити говіркову специфіку покутян, тому в Стефаника часто трапляються різні — наближені до «головної» — форми написання одного й того самого слова.

Виходячи з цього, ми намагалися якомога менше втручатися в текст. Зміни торкнулися лише правописних норм і деяких незначних діалектних ознак фонетичного характеру. Розділові знаки вживаємо відповідно до сучасних правил пунктуації, унормовано вживання апострофа, розділових знаків при прямій мові і т. ін.

НОВЕЛИ ТА ОПОВІДАННЯ

Синя книжечка

Перша збірка художніх творів письменника вийшла навесні 1899 року в Чернівцях накладом друкарні «Руська рада» і складалася з невеличкої передмови і 15 новел (жанрове визначення «новела», як, зрештою, й «оповідання», вживаємо умовно, оскільки творчий набуток В. Стефаника з погляду генології дуже й дуже розмаїтий). Повна назва її — «Синя книжечка: Образки Василя Стефаника». Деякі з поміщених тут творів («Синя книжечка», «Виводили з села», «Стратився», «У корчмі», «Побожна» і «Сама-саміська») вперше були надруковані — зі значними редакторськими «втручаннями», що викликало невдоволення автора, — наприкінці 1897 року в чернівецькій газеті «Праця» під криптонімом «С». Отож при підготовці збірки до друку виникла потреба їх не просто наново редагувати, а почасти й переробляти. За свідченням сина Юрія, «цю збірку письменник дуже дбайливо підготовляв до друку, більшу частину новел, що ввійшли до неї, проредагував ще раз, сам перераджував коректу...» (див.: Примітки // Стефанік Василь. Твори. — С. 318). Деякі зміни й виправлення вносив автор у тексти поміщених у «Синій книжечці» творів при підготовці їх до передруку в збірці «Мое слово». Саме тексти надрукованих тут новел та оповідань Юрій Гаморак вважає «за останню і найкращу їх редакцію» (с. 328).

1914 року в Києві з'явилося друге видання книги з портретом автора, коротенькою редакційною передмовою і статтею В. Гнатюка «Кілька уваг про мову творів В. Стефаника». Передруковані

тут твори без будь-яких змін, порівняно з першим виданням; не ввійшла до книги лишень новела «Портрет», бо, мовляв, вона «не відноситься до мужицького життя».

Синя книжечка. Вперше надруковано в чернівецькій газеті «Праця», 1897, 21 листопада (3 грудня), № 15—16, с. 119—120 і присвячено «Дунічці» — Євдокії Калитовській, дочці Євгенії і Василя Калитовських із с. Трійці, в домі яких написано твір. Тут же готувалася до друку збірка «Синя книжечка». За спогадами Д. Лукіяновича, творча історія новели сягає 1890 року, часу навчання В. Стефаніка в Коломийській гімназії, коли в журналі «Поступ», № 3, який редагували в Станіславові, а вибили на гектографі в Тернополі, був опублікований її первісний варіант під назвою «Форналь Антін». Про зміст і характер цього твору нічого конкретно сказати не можна, бо журнал не зберігся.

Виводили з села. Вперше надруковано під назвою «Виводили з села» в чернівецькій «Праці» за 24 жовтня (5 листопада) 1897 року, № 14, с. 111—112. Готуючи новелу для збірки, письменник дещо переробив її і змінив назву на «Виводили з села» (інші редакції твору див.: I, 264—266). А своєрідним прототипом її став написаний влітку цього ж року твір без заголовка, який починався словами «З хорім надвір...», що його разом з сімома іншими «образками» автор надіслав Вацлаву (1867—1950) і Софії (1866—1925) Морачевським зі Сторожинця на Буковині, де тоді гостював у домі батька Софії. Власне їй і присвячено новелу. А написано її, судячи з усього, влітку-восени 1897 року.

Стратився. Тематично новела продовжує «Виводили з села». Безпосереднім поштовхом до її написання стало самогубство двоюрідного брата письменника Луки у Львові під час перебування на військовій службі. Припускають, що написана вона влітку-восени 1897 року, а надрукована вперше без підпису в газеті «Праця», 1897, 21 листопада (3 грудня), № 15—16, с. 116—117. Вміщена в «Праці» редакція (див.: I, 266—268) значно різниться від тексту збірки.

У корчмі. Цю новелу було написано приблизно тоді ж, коли й попередню, і вперше надруковано в тому самому но-

мері чернівецької «Праці» (с. 117—119). Підписано криптонімом «С».

Лесева фамілія. Новелу створено в 1898 році, а вперше вона з'явилася друком у «Синій книжечці» (с. 38—44).

Мамин синок. Твір написано в 1898 році і вперше надруковано в збірці «Синя книжечка» (с. 47—53). Присвячено трирічному синові В. і С. Морачевських «Юрчикові» (1896—1935).

Майстер. Новела створена, скоріше за все, в 1898 році і вперше надрукована в «Синій книжечці» (с. 57—64).

Побожна. Вперше надруковано під криптонімом «С» в чернівецькій «Праці» за 1897 рік, 19 (31) грудня, № 17, с. 132—133. Написана новела, як припускають, невдовзі перед публікацією. Готуючи до видання «Синю книжечку», автор суттєво її доопрацював (пор. із першодруком: I, 270—271).

Катруся. Точна дата написання твору невідома. Припускають, що сталося це десь у 1898 або на поч. 1899 року. Новелу вперше надруковано в «Синій книжечці» (с. 75—84).

Ангел. Новела з такою назвою вперше з'явилася в «Синій книжечці» (с. 87—92) з присвятою «Зонечці» — Софії Данилович. У листі письменника до С. Морачевської за 1898 рік стрічаємо художню оповідку з такою самою назвою і близьким сюжетом. Цей останній присвячувався синові адресатки Ю. Морачевському. В українському стефанікознавстві його прийнято вважати за першу чорнову редакцію новели «Ангел» (див.: I, 272—273). Однак син новеліста, Юрій Гаморак, вважає ці твори за цілком самостійні і подає їх окремо. «Дві новели під однаковим наголовком, сюжетом, правда, нагадують одна одну, але з огляду на їх мистецьке оформлення треба визнати їх за два самостійні оповідання» (Твори, 325). Ми дотримуємося усталеної в українському літературознавстві традиції і подаємо лише твір, надрукований у «Синій книжечці»; написаний він десь у кінці 1898 або на поч. 1899 року. Якби В. Стефанік вважав ці новели за самостійні, то неминуче опублікував би їх так у якомусь із видань своїх оповідань та новел чи принаймні згадав би про свій

твір із такою назвою. Але про присвяченого «Юрчикові» «Ангела» в нього ніде й ніколи не згадано.

С а м а - с а м і с ь к а . Новелу написано влітку-восени 1897 року і вперше надруковано в газеті «Праця», 1897, 21 листопада (3 грудня), № 15—16, с. 124—125, під криптонімом «С». Одну із ранніх — та не перших — редакцій твору, що її Юрій Гаморак вважає за самостійну поезію в прозі, В. Стефаник надіслав В. та С. Морачевським. У Відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛШ) зберігаються два початки перших редакцій твору. У першодруку новела значно різниться від тексту збірки «Синя книжечка» (інші редакції див.: I, 273—275).

О с і н ь . Новелу написано в 1898 році і вперше опубліковано в збірці «Синя книжечка» (с. 101—108).

Ш к о д а . Як і попередня, ця новела створена в 1898 році й уперше надрукована в «Синій книжечці» (с. 111—115).

Н о в и н а . Зовнішнім поштовхом до написання твору стала реальна подія, що трапилася в с. Трійця на Покутті. Про неї письменник не раз оповідав у листах до В. Морачевського та О. Кобилянської (див.: III, 160—162). Власне ті листи стали першими начерками майбутнього твору, написаного на поч. 1899 року і вперше опублікованого в збірці «Синя книжечка» (с. 119—124).

П о р т р е т . Новелу написано навесні 1897 року. Перший варіант її письменник надіслав у листі до В. й С. Морачевських у серпні цього ж року (див.: I, 279—280). Прототипом головного героя твору став батько Софії — Анастасій Окуневський, який був лікарем у Сторожинці на Буковині, а ще раніше певний час (1865—1866) займав парафію в Русові; пізніше, уже як повітовий лікар, на прохання В. Стефаника приїжджав лікувати матір письменника. Йому й присвячено новелу («Д-рові А. О.»). Згодом автор ґрунтовно доопрацював, а в багатьох моментах і переробив її. Вперше надруковано в «Синій книжечці» (с. 127—130). У наступних виданнях творів В. Стефаника ця новела з різних причин не передруковувалася.

Камінний хрест

Друга збірка новел та оповідань В. Стефаника вийшла у Львові в 1900 році накладом М. Яцкова і С-ки. Повна назва її — «Камінний хрест: Студії і образки». Вона була присвячена священникові з сусіднього з Русовим села Стецева Кирилові Гаморакові (1835—1909) — добре знаному в краї українському патріотові й громадському діячеві, «людині високої культури і предоброго серця» (Юрій Гаморак). У дід о. Кирила Гаморака письменник загостив починаючи десь із 1888 року, і відтоді близькі стосунки єднали його з усією родиною, особливо з дочками пароха. Сердечні почуття до Євгенії (по чоловікові — Калитовської) спричинили появу таких шедеврів ліричної прози, як «Дорога» і «Моє слово», Ольга 26 січня 1904 року стала дружиною новеліста, а після її смерті дітей виховувала й опікувалася сім'єю її сестра Олена Плешкан. У збірку «Камінний хрест» увійшло 9 творів. Усі вони пізніше передруковані, часом із доповненнями і виправленнями, в збірці «Моє слово» (1905).

Камінний хрест. Новелу написано в кінці 1898 або на поч. 1899 року. Однак творча історія її почалася, можна сказати, ще з перших років медичних студій В. Стефаника в Кракові. Живучи неподалік від залізничного вокзалу, він постійно бачив там понурі валки емігрантів, що тягнулися за океан у пошуках кращої долі. А безпосередній поштовх творчому горінню дала зустріч на краківському дворці зі своїм земляком Стефаном Дідухом. Тривалий час В. Стефаник із ним листувався. На одному з русівських горбів він справді поставив перед виїздом до Канади кам'яний хрест, який стоїть там і нині. Допомогає збагнути смислові глибини твору стаття «Для дітей». Творча праця над «Камінним хрестом» відзначалася особливою напругою і драматизмом. Пізніше автор гірко посміхався: «Волосся мені паде цілими жменями від того “Хреста камінного”, а в одному з листів до О. Гаморак переповідав у трохи іронічній формі розповіді Сафата Шмігера, з яким тоді разом винаймали квартиру, серед краківських друзів (див.: *Костащук Василь*. Володар дум селянських. — Ужгород: Карпати, 1968. — С. 79—80). Вперше новелу надруковано в «Літературно-науковому віснику» (Т. VI. — Кн. 5. — С. 255—265) з присвятою К. Гаморакові, в листі до якого від 8 черня пояснює концепцію твору й сенс присвяти. В однойменній збірці його друковано з незначними виправленнями.

З а с і д а н н я. Новелу створено наприкінці 1897 або, ймовірно, на поч. 1898 року і разом із двома іншими («З міста йдучи» та «Вечірня година») надіслано до журналу «Літературно-науковий вісник». Редакції вони здалися «занадто сирими» і «борзо шкіцованими», одне слово — «сирій матеріал», про що автора й повідомив один із редакторів Осип Маковей (1867—1925). В. Стефаник не погодився з такою оцінкою і в листі-відповіді від 11 березня 1898 року обґрунтовував своє право і право українського письменства загалом на нові художні форми і нові принципи художнього освоєння дійсності, а відтак і вимагав повернути «скрипти». Редакція, очевидно, погодилася з аргументами молодого автора і надрукувала всі три новели у розділі «Фотографії з життя» (Т. II. — Кн. 5. — С. 129—142). Упорядники видання творів В. Стефаника 1964 року В. Лесин і Ф. Погребенник припускають, що вирішальним тут стало слово І. Франка. Перша редакція твору під назвою «Старі і молоді» дещо відрізняється від тексту першодруку (див.: I, 281—284).

З міста йдучи. Як і попередню, цю новелу теж було написано, очевидно, на початку 1898, а може, навіть наприкінці 1897 року. У процесі підготовки до друку вона зазнала подібної долі. У збірці «Камінний хрест» передрукована без змін (с. 40—51).

Святий вечір. Новелу написано в 1898 або на поч. 1899 року. Уперше вона з'явилася друком в газеті «Будучність» (Львів. — 1899. — № 2. — 1 липня) із підзаголовком «Із квітів нашої землі». У збірці «Камінний хрест» передрукована без змін (с. 51—59).

Діти. Вперше надруковано в збірці «Камінний хрест» (с. 59—62). А перша редакція твору, без заголовка, що починалася словами «Йшов з поля...», була надіслана разом з іншими сімома творами зі Сторожинця на Буковині Морачевським у серпні 1897 року. Правдоподібно, що безпосередньо тоді вона була й написана, хоча Юрій Гаморак припускає, що час створення новели — весна 1897 року (див.: Твори, 319). Готуючи новелу для збірки, письменник її ґрунтовно переробив і майже вдвічі розширив (пор. із першодруком: I, 284—285).

Підпис. Новелу написано в січні-лютому 1899 року й невдовзі надруковано в «Літературно-науковому віснику» (Т. V. —

Кн. 3. — С. 287—289). Поштовхом до творчої активності письменника послужила реальна подія, що мала місце в Русові: небога В. Стефаніка Євдокія вчила селян писати свої прізвиська, щоби не платити за це поручителям і нотарям. У процесі підготовки до друку збірки «Камінний хрест» новелу суттєво перероблено й змінено структуру (пор. первісний варіант: I, 285—287).

Л а н. Уперше надруковано в збірці «Камінний хрест» (с. 69—70). А приблизна дата написання мініатюри — 1898 або початок 1899 року.

Л и с т. В основі сюжету лежить правдива подія, яка мала місце в с. Пістинь на Косівщині: відомий діяч української радикальної партії і добрий приятель Стефаніка з гімназійних років Федір Котюк убив свою дружину, бо не дозволяла йому вести активну виборчу агітацію (детальніше про це див. лист письменника до В. Морачевського за листопад 1897 року). Був засуджений до семи років ув'язнення і помер у тюрмі. Довідавшись про нещастя, В. Стефанік всіляко намагався полегшити долю Федора, збираючи гроші на адвоката, а пізніше турбуючись про його дітей (див.: III, 123—125). Новелу створено влітку або восени 1897 року на підставі реального листа арештованого і вперше надруковано в чернівецькій «Праці» (1897. — № 17. — 19 грудня. — С. 130—132) під криптонімом «С». Для збірки «Камінний хрест» автор ґрунтовно її доопрацював, а місцями й переробив (пор. із текстом першодруку й змістом листа Федора Котюка, що його В. Стефанік цитує В. Морачевському: I, 287—290). Твір має присвяту: «Політичним арештантам-мужикам на Святий вечір».

В е ч і р н я г о д и н а. Як згадувалося, новелу вперше надруковано разом із «Засіданням» та «З міста йдучи» у «Літературно-науковому віснику». Вона має кілька редакцій, і всі вони надзвичайно цікаві для розуміння фактів внутрішньої біографії письменника. Перший начерк цього автобіографічного твору див. у листі до В. Морачевського за січень 1898 року (III, 133—135), автограф же другої, чистової редакції зберігається в ІЛШ. Він датований 30 січня 1898 року і має назву «Мужицька дитина» (опубліковано: I, 292—295).

Роман Піхманець

ГЛОСАРІЙ

В покутській говірці, якою розмовляють персонажі стефаникових новел, збереглось багато архаїчних рис української мови. Це стосується синтаксису, морфології, лексики, фонетики... Ось лише деякі приклади таких особливостей: утворення вищого ступеня прикметників і прислівників за допомогою частки *май* (*май безпешніше, май боязливі*); префікс *ві-* (*віходжу, вінесла, вірідю*); складні форми минулого часу (*-ес, -ем*); енклітичні форми особових займенників (*ми, ти, си, му* — в давальному відмінку, *мі, ті, го, ї* — в знахідному); рухома зворотна частка *-ся* як в пре-, так і в постпозиції в різних фонетичних варіантах (*ся, са, си*); підсилювальна частка *ади*; залишки форми двоїни (*дві галузці*); закінчення *-ов* в орудному відмінку (*з Миколов, за мнов*) тощо. Але найбільше це стосується лексики. Навіть приблизні підрахунки показують: в мові діалогів нараховується багато сотень місцевих, маловідомих за межами регіону слів. Додаткові труднощі полягають у тому, що деякі слова вживаються не в одному, а в кількох різних значеннях. Або ж трапляються слова начебто звичайні, але вживані у відмінному від очікуваного значенні (наприклад, «дідівський» в значенні «жебраківський» або «слухний» в значенні «слухняний, порядний, добрий»). Треба пам'ятати також про те, що діалектам притаманна специфічна властивість сильного впливу контексту на семантику слова. Мається на увазі, що слово, так би мовити, «набуває» конкретного значення лише в реченні, у фразі, і в залежності від зміста висловлювання може змінювати це значення в досить широкому діапазоні (див., наприклад, *попри, годити*).

Наголошуємо, що глосарій укладався з суто практичною метою: полегшити сприймання і розуміння текстів пересічним читачем, — через це він не є ані нормативним, ані вичерпно

всеохоплюючим. Треба також пам'ятати, що це пояснювальний словник не до покутської говірки, а до текстів Стефаніка. Ми мусили враховувати, приміром, несталість слововживання і орфографії автора (одне й те саме слово Стефанік часто й пише не однаково, і вживає в трохи відмінних значеннях). Крім того, «перекладались» на сучасну українську мову не лише діалектизми (та ідіолектизми), але й архаїзми тощо. Отже приймати рішення щодо відбору слова, його тлумачення, цитат-прикладів, а інколи навіть розміщення доводилось індивідуально в кожному окремому випадку. Сподіваємось, наша праця не була марною, і словник допоможе вам глибше і точніше зрозуміти зміст і сенс окремих слів та словосполучень, взагалі чудесної стефанікової мови, а через це наблизить до усвідомлення краси і величі творів геніального українського класика ХХ століття.

Головні використані джерела:

Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. — К., 1958.

Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом. — К., 1968.

Словник української мови. В 11 т. — К., 1970—1980.

Гуцульські говірки. Короткий словник. — Львів, 1997.

Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1—4. — Чернівці, 1971—1976.

Етимологічний словник української мови. Т. 1—4 (вид. не закінчене). — К., 1982, 1985, 1989, 2004.

Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Т. 1—2. — К., 1984.

Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. — К., 1987.

Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 1989.

Українсько-російський словник. — 7-ме вид. — К., 1990.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — К., 1995.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001.

А — і («пив, а пив, а пив»).

Аби-м — щоб я.

Аби-с — щоб ти.

Аби-сте — щоб ви.

Авус, авс — усе, кінець.

Агій на тебе! — осудливий вигук.

Аді — поглянь-но, дивись.

Аже — але ж.

Акзамент — іспит, екзамен («не зіціруй хлопця та не бери на акзамент, бо ще всне без вечери»).

Амінъ зробити — вбити.

Англьос — піджак.

Аністрат — судовий документ на право власності на землю та витяг із ґрунтовних книг, що на землю не записано ніякого боргу (див. «табула»).

Антрамент — чорнило («убравси, розілляв по собі антрамент і пішов, байстрило, до школи»).

Аранжер — розпорядник, організатор.

Аркушок — судовий документ, що стверджує власність на ґрунт («принеси аркушок і аністрат та й підеш на посідзене»).

Архиримський — архіерейський («мой, та ти написала-си в якесь архиримське браство та гадаєш, що-с вже света?»).

Аспірації — прагнення, устремління.

Аушь, айш — геть! (до курей).

Ая — авжеж, атож, аякже.

Б-м — бо я («перевертайтеся в гробі, небожета, б-м лайдак»).

Бабрати — порпатись, перекидати (речі); робити щось недбало, неохайно; бруднити.

Бавитись — *також*: розважатись («ішов разом з нами, бавився, в карти грав»).

Бадю (клична форма від «бадьо») — дядько (звертання до старшого віком чоловіка).

Бай — тут: забава, потіха, розвага («то ти хочеш добрим сусідам бай зробити?»).

Байда — шматок, кусень, грудка («булок повні пазухи та й цукру добру байдуду»).

Байки — *також*: дрібниці (в значенні — щось незначуще: «Сонце, бачу, пече, аж люде чорніють, але байки, коби білий хліб їсти»).

Байрат — рада в селі або сільський виборний (член цієї ради).

Балан — білий віл.

Балу та балу — слово за словом.

Бандиги гнути — плести нісенітниці, плескати язиком.

Банно — тужно, жалко, шкода («банно за родом та й за своїм селом»).

Бантина — жердка, перекладаина.

Банувати — тужити, сумувати, жаліти; нарікати.

Банька — циліндрична або опукла посудина.

Барабуля — картопля.

Бахур — хлопчак.

Башта — тут: рот («Семен їв і не припирав башти»).

Бевка — затірка, бовтанка з борошна, звареного в воді без нічого.

Безвзглядність — нещадність, невблаганність.

Безклубий — той, в кого слабкі або ушкоджені стегна («ну, ганциго, кіпай тими безклубими боками!»).

Безконешне озеро — безкрає.

Безпешне — напевне.

Белендіти — плутано говорити, базікати («щось він мені там белендів та й каже, що коби, каже, у вашім селі менше люди тих казетів на пошті спроваджували»).

Бельфер — 1) вчитель (хедера); 2) хлопчисько.

Бенькарт — байстрюк.

Бервено — колода.

Бестія — звір («страшні бестії вишкірюють зуби з полотен»).

Било — бадилля, огудина.

Бинда — стрічка.

Би-м — я б.

Би-с — ти б.

Бих — би («най бих укупі були»; «та й бих руки по лікті обрубав»; «хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути»).

Бігатись — про корову: злучатись з бугаєм.

Бігме — їй-богу.

Бідити — бідувати.

Біси — бійся.

Бічи, забічи — бігти, забігти.

Блуд — *також*: помилка, хиба.

Блудні очі — блукаючий погляд («лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирі-заний»).

Блянш — білило (*космет.*)

Бовваніти — тут: деревіти, засинати («стоять тихонько, лица їх поволеньки бовваніють»).

Бойки — етнічна група українців, жителів Бойківщини, історико-етнографічної області між Гуцульщиною і Лемківщиною («а у вас, у бойків, бачу, коровами орють?»).

Борзенько — швиденько.

Борзо — швидко, хутко.

Борше — швидче, хутчіш.

Бохонець, бохонь — паляниця, буханець хліба.

Бранка — рекрутський набір.

Брехунка — ворожка, знахарка, шептуха («ти, каже небіщик, якась брехунка та дай мені розв'язок на сон»).

Бре — звертання до знайомих (букв.: брате, браття).

Бризднути — *також*: померти («відай, вже котресь із нас бриздне, відай, уже бузьків не будемо видіти...»).

Бризнути — впасти («тіло лишиться в хаті, і голова бризне до хорім, аби кров з неї пси лизали»).

Брика — вантажний віз; бричка.

Брінькнути — дзенькнути («куля брінькнула та й убила маму»).

Бубень — під час продажу з торгів б'ють у бубен, щоб скликати покупців («вже на бубень вікликають»).

Бубніти, бубнити — *також*: набрякати.

Бузьок — чорногуз, бусел, лелека.

Буката (-тка, -точка) — крихта, скибка, кусень, шматок, частка (хліба, поля).

Бульбона — прірва, ковбаня, вир, чорторій.

Бурнус, бурнусик — пальто, пальтечко.

Бута — пиха, погорда, зарозумілість.

Бучкувати — бити бучком.

Бучок — кийок, палиця; різка, лозина.

Бучя — буки, палиці («таже я доста набрав бучя, доки я навчивси розуму»).

Вагатись — посміти, наважитись («ні один най не вагаєси поступити отут»).

Вадити — робити шкоду, шкодити.

Важитися — наважитися, наважуватися.

Важки — віжки.

Вакації — канікули.

Валити — бити, щоб упав («почали валити бучками по ногах»).

Валуватися — вовтузитися, борсатися, перевалюватися («з ним валувалиси зо три годині по хаті: їх штири, а він один»).

Вандрувати — мандрувати.

Варіат — божевільний, навіжений.

Варт — *також*: треба («вже я їх і не перу як варт»).

Вартний — цінний, дорогий.

Вартувати — *також*: коштувати, мати цінність (від «вар-тість»).

Васпан — мосьпан, вельможний пан.

Ватерка — маленьке вогнище; жаринка з люльки («витягає снопок із стріхи, насипає в нього з люльки ватерки і тікає»).

Веймір — галас, вигук; ой лишенько.

Велебна — шановна, поважна.

Вереня — невеличка верета, ряднина («брали подушки, та верені»).

Верета — велике, більше від верені рядно; різнокольоровий килим з грубої вовни («заслонювали веретами вікна»).

Верітка — те саме, що вереня: ряденце, ряднина («дід буде нести дрантиву, чорну верітку на плечах»).

Верства — 1) шар («дріботів ногами по грубій верстві пороху»); 2) однолітки («моя верства вімерла і на війнах погуб-ла»).

Вертеп — тут: печера («над вертепом зірда ясна світу за-сіяла»; «так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі»).

Взглядний — відносний.

Виважувати землю — вивертати шмат землі («гармати виважували землю з її предвічної постелі»).

Виглядати на когось — бути подібним до когось, скидатись на когось («виглядав на нещасливого борця, що от-от здасться на ласку і неласку ворога»).

Вигода — тут: сприяння, допомога («мужичка сміється, дякує йому за вигоду і йде»).

Видіний — бачений.

Виелімінований — виключений, усунутий.

Вийти на край — перемогти, здобути верх («тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти»).

Викарбутити — викотити («часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг»).

Виклярований — очищений, переброджений; *перен.* сформований, вироблений (*нім.* klag — ясний).

Виксель — вексель.

Винявши — за винятком («винявши Вас і ще кількоро людей попри Вас»).

Виобразувати — виховати.

Випорпати — вигрібти, виколупати, вирити, викопати (з землі).

Висуватись, висунутись — виходити (з хати), вилізти (з-за столу).

Витинати — вижинати («витавав коло плотів бодяки»).

Вібути — тут: відбути військову службу («вібув-сми десять рік у воську»).

Вівернути — скинути — наприклад, з воза («наймив-єм фіру, та ліпше вже відвезти на могилу, та вівернути, та й збу-тиси»).

Вів'єзатись — тут: виговоритись, виповісти.

Вівкати — нявкати, надокучати слабким плачем чи криком («не вівкай, бо спарю» — тобто не нявкай, бо дістанеш).

Відай — либонь, мабуть, певно, здається.

Відки голова — звідки хочеш («треба брати гроший відки голова»).

Відпекуватись — відмовлятись (від когось), зрікатись.

Відпуст — відпущення гріхів; ходити на відпуст — ходити на богомілья; давати на відпуст — жертвувати гроші якомусь святому, щоб допоміг в біді.

Відрубати — тут *також*: перерізати мотузку і зняти повішеного.

Відтрутити — відробити («два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може, якось відтрутите, але більше не приходіть»).

Відходити від себе — зомлівати, непритомніти («учитель покарав мене вісімнайцяти палицями. Я від себе відходив і в крові своїй купався»).

Відчімхнутись — відчахнутись.

Війт, віт — сільський староста.

Вікапаний — крапля в краплю, цілковито подібний.

Вікликане — публічний продаж за борги («десь ще з осені з'їхала комісія з банку до него та й каже: або гроші, або пускаєм маєток на вікликане»).

Вікорінувати — тут: вигнати («то я тебе вікорінував на старість із твоєї хати?»).

Віно — посаг.

Вінчувати — віншувати, вітати, поздоровляти, обдаровувати.

Віполічкувати — набити по лиці, надавати ляпасів.

Віпулити — вилупити («а ти вже очі віпулині, як цибулі»).

Віпуцувати (наприклад, коня) — вичистити до блиску.

Віритель — позикодавець.

Віридити — зібрати в дорогу («я тебе разом з сонцем вірідю»).

Вістаріти розум — втратити розум.

Вітекати — вистачати грошей; спромогтися, мати змогу, бути під силу — наприклад, виконати обіцяне («але роки були ціпко тісні, та й як все не вітекав»).

Віторгати — відняти, забрати силоміць.

Віфатає — смерть вихопить («най їх і зараз віфатає та й мене з ними»).

Віхоруєси — вихворіється, тобто вилікується («най віп'є тоті медицини, що-м узев з аптиці, та най або віхоруєси, або як сама хоче...»).

Віци, віцци — звідси.

Віче — збори.

Вішолопати — витріпати, витрясти («вішолопала послідний феник» — останній гріш).

Вкінци — *також*: нарешті, врешті рещт («Вкінци я таки зібрався писати до Вас»).

Влазливий — такий, що весь час настирливо кудись лізе («була одна білоголова вівця, та така влазлива, що жадній сіянці не дарувала»).

Волічка — заполоч, кольорові бавовняні нитки для гаптування, мережання.

Воловід — налігач; мотузка довжиною до п'яти сажнів.

Волока — те саме що паволоч: зав'язка в постолах («плів волоки до постолів»).

Волотка — колосок.

Волотко — било колеса.

Вонітувати — ригати.

Восько — військо.

Впороти — вдарити, побити («але вона, що має під руками, та як ні впоре!» — тобто: як мене вдарить).

Вритний — нав'язливий, настирливий, шкідливий («такої вже вритної натури»).

Всотуватися — втягуватися.

Встарати (собі) — здобути тяжкою працею.

Встеклість — скаженість, лють («доведу його до встеклості, і люди будуть умирати зі страху»).

Всякати — всотуватись, всмоктуватись, просочуватись.

Втворені (двері) — відчинені.

Втеркатися — втрутитися, пхати носа.

Втети — відрубати («було одну <руку> втети ще малому»); зрізати, відпороти (див. «штерн»).

Втирати на когось — сваритись, докоряти.

Втовмасювати — вштовхувати, втоптувати.

Втроїти — отруїти.

Вчинитись — 1) зробитись («десь вода велика вчинилася»); 2) стати, постати («десь коло того саду вчинилася церква»); 3) опинитись («не знаю і як, і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом»).

Вужевка — шнур, мотузка.

Вуйко — дядько, брат матері (або — жінки).

Вуйна — дядина, тітка, сестра матері.

Вушивці — вошиві («ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцька»).

Вуші — нужа, воші («ви, невмивані, вперед вуші повібивайте, а потім учіть газдів розуму»).

Гадка — 1) думка; 2) згадка («прийшли їй на гадку слова старого Тимка»); 3) намір («здоймив руки вгору, як коли би мав гадку злетіти»); 4) сподівання, надія («термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук»; «не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив»).

Гадкувати — думати, міркувати («гадкувала собі баба»).

Гай — нумо (спонукальний, заохочувальний вигук).

Гайнувати — 1) гуляти («ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив, аби не гайнував»); 2) розтринькувати, марнотратити («була-с поредна газдиня, тежко-с працювала, не гайнувала-с»).

Галаган — стара австрійська монета номіналом 4 крейцери.

Галопа (рости) — швидко.

Гандри бити — байдикувати, ледарювати.

Ганцига — худа, стара шкапа.

Ганьбити — сварити, соромити.

Гаптах — «струнко» при військовій муштрі (*нім.* *habt-acht!*).

Гаравус — геть, по всьому («руки по лікті обрубав: лиш раз, два — та й руки гаравус!»).

Гаразд (у голові) — розум.

Гарак — ром («давай вудку, давай піво, давай гарак»).

Гарбата, гербата — чай.

Гарувати — тяжко без відпочинку працювати, надриватися на роботі.

Гачі — тут: сукняні штани.

Гезди — осьде, тутечки.

Гейби — наче, ніби, немов.

Гелот — невільник, раб.

Гелт — добробут, гроші (*нім.* das Geld; «був гелт» — був гарний час, добре велося).

Гет — цілком, зовсім (вказує на найвищий ступінь явища або дії: «гет дивно стало би Вам»).

Гидно — погано.

Гиндель — баришництво; лихварство; перекупництво («землю на гиндель пускають»; *нім.* der Handel).

Гиндлювати — лихварити; перекуплювати («не гиндлюй зо мнов» — тут: «не торгуйся»).

Гирцювати — гарцювати.

Гиря — грива, кучма волосся на голові.

Гійкати — кричати «гей», поганяти коней; в переносному розумінні — наставляти, навчати, закликати, наказувати («ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив»).

Гір — тут (*нім.* hier).

Гла — голка.

Глемедати — ковтати, жадібно їсти.

Глипнути — зиркнути, глянути.

Гноєна нива — угноєна, удобрена гноєм.

Го — його.

Гобортка — жіноча білизна, різновид плахти; спідниця; взагалі одежа.

Годен — здатний, спроможний («вже не годен ноги за собов волочити»).

Годити — 1) чекати («чекай, жди, годи, най люди придуть»); 2) допомагати («най пан Бог твоїм дітем годить»); 3) догоджати («старій дуже тяжко було їх годити в малій хаті»); 4) щастити («годило, у руки йшло, як з води йшло»); 5) мирити («дуже тяжко було їх годити в малій хаті»).

Годитись — домовлятись («їдь в інше село годитися»); погоджуватись («ті, що не годяться з попередними»).

Голюкати — кричати.

Голяр — перукар, цирульник («сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер»).

Гоміт — гомін.

Гони — чиєсь поле, за звичай вузьке та довге («говорив на четверо гонів заголосно»).

Гони короткі, не далекі — тут: залишок життєвого терміну («пиймо, бре, бо гони наші короткі»; «не далекі ваші гони, кості, як мечі, із шкіри вілазе»).

Горівка — горілка.

Горівчиний — п'яний.

Горн — димар, комин.

Гофа — подвір'я (тут — в'язниці; *нім. der Hof*).

Грань — жар, розжарене вугілля.

Гредка — жердка під стелею для розвішування одержі; також полиця для посуду.

Гренути — вдарити об землю («як тобов грону, та й по нитці розлетишси, який же-с тежкий»).

Грижіти(сь) — журитись, гризтисся чимось, мати клопіт.

Гріб — могила.

Грінка — скибка («укрій собі гріночку хліба»); шматок («на тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай»).

Грядка — те саме, що гредка.

Гулити — манити, приваблювати; дурити, обманювати («не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чесати, та й гулить тебе»).

Гуляти — *також*: танцювати («хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки»).

Гураган — ураган.

Гурма — юрба, натовп.

Гямба, гамба — пащека, рот («пий та й запри собі гамбу»; «таку маєш гямбу нехарапутну»).

Газда, газдиня — хазяїн, господар (-ка).

Гатунок — тут *також*: 1) причина («на який гатунок я маю на чужі приспі сидіти?»); 2) прохання («а вас, газди, я ще маю на два гатунки просити»); 3) взагалі різновид будь-чого («все так, цілий гатунок такий» — точнісінько так).

Гвер — рушниця, гвинтівка.

Грасувати — скаженіти, казитись, знушатись, мучити, витоптувати душу по ночах («то ви собі зятяте, як то гріх грасує, доки не відкуплений»).

Грейцір, грейцар — крейцер, дрібна монета (1/100 австро-угорського гульдена).

Грешний — гречний, шанобливий, чемний.

Гудз — вузол; шукати гудза — шукати привід до сварки («чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш?»).

Д — до.

Данець — танок.

Двигати — носити, нести.

Двір — панська економія.

Двірець — вокзал.

Дебля — ледве.

Деканальний соборчик — місцевий, регіональний церковний собор (деканат об'єднував декілька парафій).

Делькотіти — труситись, тремтіти.

Деревище — домовина, труна.

Деревіти — застигати (від втоми, страху тощо); ставати твердим, як дерево; втрачати чутливість, терпнути, німіти.

Деревня — вироби з дерева («старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої немало призбиралося за п'ятдесятлітнє газдування»).

Деревце — новорічна або весільна смерічка.

Десені — візерунки, узор.

Дедя, дьидя — батько, тато.

Дзелений — зелений.

Дзигарок — годинник.

Дзоркати — брязкати.

Дзумбелати — гнuzдати.

Дзуркотіти — брязкати («дзуркотіла краденими перлами»).

Димісія — відставка, спровадження на пенсію.

Дідичний — спадковий, успадкований.

Дідичність — спадщина; звичаї.

Дідівський — старцівський.

Діточий — дитячий.

Добитись — *також*: дістатись, дійти («пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добилися»).

Догорити — допекти, завдати горя («прости ми, стара, що-м ти не раз догорив»).

Дознаки так — точнісінько так.

Доконче, доконежно — обов'язково, неодмінно, неминує; достатньо.

До корити — образити («як чим докорив-єм, то за-будьте»).

До лаби — дощенту.

Долів — вниз («сльоза покотилася долів»).

Допасти — наздогнати і вхопитись.

Допоминатись — домагатись, вимагати, наполягати.

Доробало — одоробло (лайка).

Доробкевич — вискочка, парвеню.

Дорогове — податок за користування дорогами.

Дорожитися — розбігатися, розгалужуватись («а моя дорога, аді, стома стежками дорожитьси по полю»).

Досягнути — *також*: дістати, дотягтись («досягніть з полиці бохоня»).

Дохторувати — лікувати.

До цинтля — дощенту.

Доцегати — діставати, дотягуватись («було брати довші буки, аби-сте ліпше доцегали»; «будьте ласкаві, а доцегніть-ко, а покушійте»).

Драб — голодранець, босяк; пройдисвіт, негідник.

Драганистий — високий, стрункий.

Дранка — рвана стара одежа («Митриха сиділа на припічку і латала дранки»).

Дрантивий — 1) обшарпаний («входжу до якого дрантвого салону»); 2) подертий («нести дрантиву, чорну верітку на плечах»); 3) хрипкий («дрантивим голосом цілу коляду відколядувала»).

Дрихлавий — спорохнявілий.

Дрібкий — маленький, крихітний.

Дрочитись — дражнитись.

Дрощі — дрижаки, тремтіння.

Дубати — дибати, поволі ходити; ходити по світі, жити.

Дуга — *також*: веселка, райдуга («на свіжій ріллі під веселою дугою стояла його любов»).

Дука — багатій.

Дулуман — грубший кінець чогось, наприклад, люшні.

Дурно — даремно, марно.

Дуситися — душитись.

Дуча, дучка — 1) яма, могила («сьогодні-завтра до дучі маєш збиратиси»); 2) нора («хлопці почнуть шукати дуч по полю»); 3) дірка.

Дюгати — стусати, штовхати, штрикати.

Дюгом вдарити — коротким тичком, без замаху («закладаєш великий палець межи два малі та й дюгом его попід ребра, все дюгом. Це легка бійка, але болюча дуже»).

Евентуальний — можливий при нагоді, за певних обставин.

Єгомосць — піп.

Єрщений, ірщений — хрещений.

Жадний — жодний.

Жалувати — співчувати, жаліти.

Жвиндіти — незрозуміло говорити; ревти; тут: спантеличувати, забивати баки хитрими розмовами («тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю — та й не дригнеш!»).

Жебри — жебракування, жебраки.

Жель — жаль, туга.

Жмит — жмуток, жменя.

Жовнір, жовняр — солдат, військовий.

Заасекурований — застрахований («їх хати були заасекуровані від огню та грому»).

Забавлетися — *також*: затримуватися («та ще забавтеси, бо як умру, то в ці хаті не мете напиватиси»); баритися («повертайси здоровий назад та не забавлейси»).

Заборзо — передчасно.

Забракнути — не вистачити.

Забрукані (пальці) — брудні.

Заввихнути — заспішити.

Заводини — перша частина весілля, під час якої танцює молодь («чого стоїте, як на заводинах»).

Заволання — запросини, заклик, виклик («на заволення» — негайно).

Заволічковий (банк) — позичковий.

Зав'єзати світ кому — зробити комусь життя безрадісним, немилим («мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, тото-с ми світ зав'єзала!»).

Загріти голову — запаморочити горілкою.

Загулювати — підманювати, підкликати.

Задаткове товариство — тут, вочевидь: позикова (лихварська) фірма.

Задовжений — закладений (про майно, землю тощо), такий, на якому є борги («бо такі ґрунта задовжені»).

Заєдно — раз у раз, завжди («він мовчав заєдно»).

Заказити — заразити; направити на хибний шлях.

Заки — поки, доки.

Закіскати — зачистити; витягти.

Закладати — *також*: засновувати («закладають задаткові товариства»).

Законтентуватися — задовольнитися.

Закопати — встромити («закопає зараз у себе ніж»).

Закришка — те, що кришать у борщ як заправу (цибуля, петрушка, кріп тощо).

Заладувати — навантажити («дадуть пару волів, заладують тебе з родиною, і їдь в інше село»).

Залямити — побачити, помітити («що залямить та й до жидів за горівку несе»).

Замилити — помилитись, схибити, зробити або сказати щось неправильно.

Замкнути очі — стулити повіки.

Замлаво — надто повільно або слабко.

Замогти — подужати, перемогти («ти не дивиси, що я старий, але я ще такого звіря заможу»).

Заніз — дубова палиця, яку встромляють в кінці ярма і так замикають шию волів («ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі»).

Запастися — втратити свідомість («і знов запався»).

Запіворити — заверещати; заплакати.

Запіяти — заспівати («аж як кури запіяли, то він ледве піднявся»).

Запобігати — тут: 1) догоджати («а то запобігали-м <дітям>, обоє, яєчка желували <собі> на яєшницю»); 2) здобувати, знаходити когось, користуватись чимось («а може, де є війна, та вона <смерть> там запобігає, бо там молоде гине таке, що лише цулуй»).

Запорпати — закопати, зарити, заґрібти («лишилося ще трохи грошей, то він вернувся в луг, запорпав їх під корч»); поховати («стару запорпав в землю»).

Запрезентувати себе — відрекомендуватись, назватись.

Запудитись — налякатись.

Зарабувати маєток — захопити, відібрати майно («озме гроші, маєток зарабує»).

Заразісько — одразу; одночасно.

Зарібний (заробний) — той, що живе із заробітку («аді, ваш тато ще мав ґрунт і води, а ви вже зарібний чоловік»).

Заруматися — зарюмсатись, заплакатись.

Заря — заграва.

Заряд — управління, керівництво.

Застановитися — замислитись; з'ясувати.

Зателепаний — задрипаний, неохайний, нечепура («інші газди як газди; а він такий зателепаний, як колера»).

Затягтись — *також*: повіситись («Басараби знов зачинають вішатися, не мають гаразду в голові. Та лиш тому три роки, як Лесь затягся»).

Заходити — *також*: вступати в стосунки, мати з кимось/чимось щось спільне («я з попом собі не заходжу, бо то гроші коштує»; «я з горівков собі не заходжу, бо нема відки»).

Зачмелити, зачмили́ти(сь) — приголомшити(сь); розгубитись.

Зашкірюватися — недоречно посміхатись.

Зашнурок — зашморг мотузки.

Збавлети, збавляти — рятувати («десь такі люди є, що чоловіка збавляють»; «збавляєш мене від смерті»).

Збанятко — кухлик.

Збиткувати(ся) — знущатися з когось.

Збиточник — витівник, пустун, шибеник.

Збуй — розбійник.

Згаровані (пальці) — спрацьовані (порівн. *гарувати*).

Згідно (глянув) — зверхньо, погордливо.

Згонити — зносити, валити («вітер ні із ніг згонить»).

Згрібний — пошитий з грубого полотна («не одну сльозу я згрібним рукавом обтерав»).

Згуста — часто.

Здоволети — випрошувати, отримувати дозвіл.

Здоймити — здійснити («здоймив руки вгору»).

Здоровити — вітати, зичити здоров'я.

Здривілий — зогнилий; такий, що втратив міцність, якості (про дерево, шкіру тощо).

Здрихлявіти — струхлявіти.

Здубоніти — тупотіти, гупати («як хто здубонів у сінях, то вони тікали на піч д бабі»).

Ззиратись — дивитись («люди ззираються на покаяніє»).

Ззолити — вимучити, приневолити.

Зимно — холодно.

Зібгати — зігнути («зібганий у поясі»; «ото-с ні, небоже, зібгав у дугу»).

Зіздріти — оглянути, охопити поглядом.

Зіперти — спинити («підо мнов аж ноги дрожуть, аби борше додому, а вони <діти> зіпруть, та й мус сідати та роздавати дарунки»).

Зіпертися — зупинитися, стати.

Зіцірувати — муштрувати.

Злісний — лісник.

«Злодійка» — потайна кишенья («клав у “злодійку” п’єтку та й гайда до коршми»).

Злр. — *скороч.*: золотий ринський (*див.* с 417).

Змагатись — тут: намагатись.

Змарганій — виснажений, змарнілий, втомлений.

З-межи — з, від («не розноси мою працю з-межи дітій» — не неси зароблене мною від <наших> дітей).

Змогласи дуже — знесилилась, знемоглась, змучилась («а жінка ніц не плаче, змогласи дуже»).

Змора — кошмар, гнітючий привид, тяжке марення.

Знати — *також*: знатись на чомусь («він і до худоби знав»).

Зниділий — хирлявий, змарнілий, схудлий.

Знижитись — принижуватись, поводитись покірливо.

Зновитися — трапитися якійсь новині («у вас, Гьоргію, щось зновилоси?»).

Зредукувати — скоротити.

Зріхтувати — приготувати, вилагодити.

Зроблений, зробок — виснажений роботою.

Зубці — солом’яна стрічка, з якої шиють капелюха («мав-ем, кажу вам, такий капелюх з зубців, що був бих го і за лева не дав»).

Зумкотіти — дзичати («мухи зумкотіли»).

Ігноранція — неуцтво, нетямущість.

Ід — до.

Ізгонити — валити («вітер ні з ніз ізгонить»).

Іззиратись — те саме, що ззиратись: дивитись («всі храмові іззираються як на чудо»).

Ізнірнути — зникнути, втекти.

І мити — ловити, хапати.

Інтерпеляція — звернення депутата парламенту до уряду з запитом.

Іритувати — дратувати, сердити, нервувати.

Існіський — точнісінько такий.

Істик — палиця з залізним наконечником для очищення плуга від землі; направляти істики — гострити.

Ї — їй («вже ї не застану»); їй («я чесом хочу ї дати огрозу»); в неї («ноги ї посиніли»).

Їдь — отрута; їдкість.

Ймити, імити — ловити.

Ймитиси — хапатись, триматись.

Кабат, кабата — куртка, пальто, солдатський мундир («у зелених кабатах, із люльками в зубах»).

Кавалок, ковалок — шматок.

Кавулька — загнена ручка в ціпка.

Кадавер — труп, мрець, небіжчик.

Кадет — учень.

Казета — газета.

Кальвін — недовірок; *також*: безсердечна людина, забіяка.

Камазелька — жилетка з вовни, сукна.

Каня — шуліка («чекаєте тої смерті, як каня дощу»).

Капарати — бідувати; важко працювати, надриватись («ліпше вмерти та не капарати цілий вік по чужім полі»).

Капурець — кінець, капут («якби ні жінка мізинним пальцем кинула, та й бих капурець зробив»).

Касарня — казарма («поліцай надійшов та й справив до касарні»).

Касино — клуб, казино.

Касувати — анулювати, скасовувати; ліквідувати.

Катаринка — шарманка.

Катранє, катрання — убрання; лахміття.

Кашливий — закашляний.

Кау — кажу («Господи святий, кау, що бідні голові діяти»).

Квестія — питання, проблема, справа.

Квізітник — тут: арештант (*ірон.*); взагалі: урядовець, що стягує борги (реквізує речі), судовий виконавець.

Кер вавити — кривавити.

Керниця — криниця, колодязь.

Кертиця — кріт, кротиця.

Кербутом — перевертом, перекидаючись («згори, з височенної високості, снопи ячмінні кербутом на нього падають»).

Кивати — 1) хитати головою; махати рукою; рухати пальцем, подаючи знак; 2) зачіпати, красти, зазіхати («я чужого не люблю кивати»).

Кинути — *також*: 1) ворухнути («не міг ні руков, ні ноговкинути»); 2) торкнутись («якби ні жінка мізинним пальцем кинула»).

Киптар, кіптар — вишиваний козушок без рукавів.

Кицка — вивернута заступом або плугом брила землі з травою; шмат дерну.

Кібзувати (сь) — міркувати; наважуватись.

Кілько — стільки.

Кількоро — декілька.

Кіпати — тіпати («кіпай боками» — ворущись, йди).

Кічня — згряя.

Класти — *також*: ставити («клав наперед себе пляшку горівки»).

Клевець — молоток («в голові — як коли би цигани клевцями гатили»).

Клинок — вішалка (власне, кілок, вбитий в стіну, який слугує за вішалку).

Клуб — згорток, жмут; стегно в худоби.

Клякнути, клячити — вклякати навколішки («знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами об підлогу гримають»).

Кнайпа — пивниця, шинок (*нім.* die Kneipe).

Коби — якби, коли б.

Ковбок — короткий обрубок дерева (вживається як стілець).

Коверець — килимок.

Ковінька — 1) палиця; 2) стебло (наприклад, соняшника чи кукурудзи) з корінням, що збирають на паливо («ковінька як суха, то вона дуже добра»).

Ковнев — ковінкою («таков ковнев в мене попудила <вдарила>»).

Ковнір — комір; комірець, що пристібався до сорочки гудзиками.

Ковтати — *також*: бити, стукати («легонечно ковтала головою в стіну»).

Кожівка — кужіль.

Кокошитись — гороїжитись, бундючитись.

Колешня — кошара, стайня.

Колійовець — залізничник.

Колія — 1) залізниця; 2) коло («як порція обійшла колю, то Іван її поставив лігма коло пляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю»).

Колодка — замок (навісний).

Колопеньки — конопельки («колопеньок не посієш»).

Комерс — спільна (святкова, урочиста) вечеря, бенкет («Потім був комерс з тостами»).

Комірне — наймане житло.

Комісар — урядовець, що виконує поліційні функції; пристав («...комісар в'їздив в село форшпаном»; «лихо вже знов наднесло якогось урядника...»).

Коміть головою — догори ногами, шкереберть.

Конечний — обов'язковий, неодмінний; потрібний («в справі з'їзду — всі годяться і уважають его за конечний»; «гній до врожаю ладного збіжя конечний»).

Коновка — відро (дерев'яне); кухоль.

Консеквенція — послідовність; висновок; наслідок.

Контентуватися — годуватись, їсти; пригощатись.

Контетний — задоволений («будь контетний, як маєш на хорбаці дранку»; «ми всі такі контетні вашими словами»); ситий («пусти з-за стола — я контетний»).

Конфітура — варення.

Копа — стіжок з 60 снопів.

Копилюк — байстрюк.

Корець — кухоль чи ківш з держакон; стара міра сипких тіл на центнер («сто корців на днину перемолола би та й ще би дивиласи, чи нема де других сто»).

Коробка — тут *також*: дід або баба («тягають стару коробку по читальнях, а вона вертає з ними додому та радується, як дівка»).

Корса — передня зігнена частина полоза в санях; скривлена кістка.

Корч — куш.

Коршма — корчма, шинок.

Кошниця — круглий плетений сарай, комора для сушіння кукурудзи, збіжжя.

Кошт — грошовий збиток («я вам кошту не нароблю ще й вам лишу»); примусова платня («пускають письмо до віта, аби тато платив кошта»); штраф («ревізії по хатах, процеси, кошта і кримінали»).

Крак — гак, скоба.

Кранкати — каркати, накликати біду.

Кременал, кримінал — в'язниця, ув'язнення; злочин.

Креперувати — пропадати, гинути.

Кривати — шкутильгати, накульгувати.

Кривдувати — скаржитись, нарікати.

Кримінальник — злочинець.

Крїрвати — мучитись, криваво заробляти.

Крїшка — трошки; здобуток.

Кукати — кувати («кукати, як глуха зазуля»).

Кулеша — мамалига, густа каша з кукурудзяного борошна («мачали студену кулешу в сметану»).

Купа — *також*: невеличкий натовп («коло громадської канцелярії стояли дві купи»).

Кур — півень («кури запіяли» — півні заспівали).

Куражка — тут: капелюх («обернувся за куражкою»).

Куренда — єпископське письмове послання, циркуляр, яке відсилалось по церквах від одної до іншої, доки не оббігало всю парафію (*латинськ.* *сиггере* — бігати).

Кучма — тут: волохата хутряна шапка.

Лабa — лапа; нога; що до лаби — доценту.

Лагодити — готувати (тут: страву).

Лагодити на лаву — готувати (мити, вбирати) мерця («воліла бих ті на лаву лагодити!»).

Лайдак — нероба, ледащо; поганець, мерзотник.

Лакім — охочий.

Лакітки — ласощі.

Ландати, ландувати — тут: швендяти, вештатись, тинятись, нишпорити («десь воно ландає»; «це якесь старе дупло, не буде ландувати ночами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку...»).

Ланц — ланцюг.

Латка — *також*: панок, підпанок.

Латюга — голодранець; хитрун.

Лев — австрійська грошова одиниця.

Леда — будь-хто, будь-який.

Лежа — хвороба, лежання через неї; лежати гнила — пролежати («коби хоть Бог змилувався та муки вам довгої не дав та й лежати гнилої, аби вас борзо спретава»).

Лєнка — панок, ледар, ледащо; зневажлива назва міського жителя.

Лєрва — лярва, хвойда («ти, стара лєрво»).

Лижка — ложка.

Лилики — кажани.

Лісниця — зелене яблуко з дикої яблуні, кислиця.

Ліцитація — аукціон, торги; ліцитувати — продавати на торгах.

Лужко — ліжко.

Лумер — номер, число («одного лумера не знаєш, що ксьондз казав на казаню»).

Лупина — лушпиння, шкаралупа.

Луський ладикал — руський (себто український) радикал (член селянської радикальної партії в Галичині) (у дитячій вимові).

Луфко — олівець.

Лучити (сь) — 1) статись, скоїтись, трапитись; натрапити, неочікувано зустрітись з кимось («якби ще раз було лучилося арештоване, я би втік»; «єї не лучиться жених. Лучився — все пропало»; «але чо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав»); 2) об'єднуватись («лучімся з партією соціалістичною»).

Любувати — пестити.

Людовий — народний.

Люксусовий — розкішний, пишний.

Люфа — дуло вогнепальної зброї.

Люфт — повітря.

Люшня — крива дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком.

Ляшок — полячок, зменшене від «лях» — поляк («вже ті ляшки мають добрий апетит»).

Магістрат — міська управа.

Мазур, мадзур — західногалицький поляк-селянин.

Май — певно («як ті пес надигає, та й роздере, а з бучком май безпешніше»); гей («та що, май, чувати в місті, віте?»); надто («всі, що май боязливі, повтікали»); травень.

Мак: на мак розбитий — на дрібні скалки, в друзки.

Маком сісти — потрапити в біду; зазнати поразки (тут конкретно: гепнутись на долівку).

Марікувати — нарікати, ремствувати («не марікуйте, куме, та не гнівить Бога, бо то єго воля, не ваша»).

Маркотно — тужно, млосно, марудно, моторошно, сумно, самотньо.

Марний — *також*: хирлявий, хворобливий, змарнілий; зів'ялий («діти і слуги були брудні і марні»; «то ті марні цвіти, що ніколи сонця задосить не мають»).

Масть — *також*: мастило, шмаровидло, дьоготь («з тими чобітьми він сідав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтем. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла»).

Матріян — матеріал.

Матура — випускний іспит; атестат.

Маціцький — найменший («я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького»).

Машір — марш, іди геть! («стара, гай, машір — інц, цвай, драй»).

Маючий — заможний, багатий («Такі маючі будуть у нас Вахнянини, Барвінські, Романчуки, Даниловичі, Остапчуки»).

Ме — має, мусить («тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити»); буде, збирається («дала аптикареві <рецепт>, а сама дивиться, як він ме тот лік вілагоджувати»); почне («леже на піч та ме співати»).

Мева — чайка.

Мелдуватиси, мельдуватиси — відмічатися (в списку тощо); зголошуватись, повідомляти про свою згоду, пропонувати свої послуги («мелдуюси до панської служби»); доповідати, доносити («йду мелдуватиси» — тут: йду зізнаватись в скоєному злочині).

Мелдунок — повідомлення, донос («лиш бих руки обрубав, та й сардак на себе, та й на мелдунок» — тут: тільки-но відрубав руки, не зволікаючи вдягнувся і пішов зізнаватись).

Мерза (*клична форма*: мерзо) — гидота, бридота; негідь, погань («а ти, мерзо, знов хочеш робити веймір»).

Мете — будете; маєте, мусите.

Меш — будеш, маєш — з відтінком вимушеності («мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити»; «ти вже великий, вже меш зо мнов у поле ходити»); (з)можеш («на бучок, бо якби ті де пес надибав, та й би роз'їв, а так меш мати оборону»).

Ми — мені («прийде ми си від хати йти» — доведеться мені з дому піти; «ми ся здає» — здається мені).

Микати — скубти, смикати («чупер собі микав зі злості»).

Минутися — *також*: скінчитись («гроші минулиси»).

Мід — мед.

Мізерне лице — хворобливе, худе.

Місто — *також*: замість («зігнав оскому на попі місто на коломийських бельферах»).

Млавозелений — блідо-зелений, слабкозелений.

Млака — болотиста сіножать; трясовина, драговина.

Млин — *також*: галас («як не глухнути в такім мліні»).

Мляскати — плямкати.

Мнекий на голову — несповна розуму; мнекий на сумліне — слабкий характером, податливий.

Мнецкати — м'яти, місити.

Мнесо — м'ясо.

Мо — 1) може («та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то ще би-с, мо, дубали поволі»); 2) гей («мо, Андрій, а ти що купиш мамі?»).

Могила — *також*: цвинтар.

Мозиль — мозоля («поклав хату з цього мозиля» — збудував хату завдяки цим мозолям).

Мой — гей («мой, ти, шибенику»); вигук, що вживається при звертанні до когось знайомого разом з ім'ям або замість нього («мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала»).

Морг — трохи більше як півдесятини землі (0,56 га).

Морснути — вдарити («намацав поліно коло себе, та-єм го морснув по ніжках»).

Москаль — презирлива назва росіян («ішов разом з нами, бавився, в карти грав, а на старість таки показав московську душу. Москаль москалем»).

Моспане — звертання: шановний добродію.

Мотилиця — тут: заборгованість.

Моц — міць, сила («від Божої моці ніхто не сховаєси»); дуже, сильно («за ню вони моц розпитують»).

Моцуватися — напинатися, натягтися (про жили, посторонки тощо), натужуватися.

Мошонка — гаманець («то мені в мошонці все гроші хибують» — тут: то-то я в гаманці весь час грошей недораховуюсь).

Му — йому.

Муть — будуть, з відтінком «мають, мусять» («всі будуть дивитися та й муть казати: аді, який Андрійко красний!»; «муть

вас люди нагадувати та й хреста вашого на світу неділю не минуть»).

Набезпешно — напевне («набезпешно вже її не застану»).

Набриніти — набрякнути, опухнути.

Навертати — підносити, підсовувати («води дрогобицької до писка не можу повернути — і смердить, і солена»).

Навидіти — любити, шанувати («маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидить, той буде також»).

На все — *також*: назавжди («раз на все викинути»).

Наганяти — 1) приносити («сон нагонив ті привиди»); 2) виганяти («нагнали нас з нашої землі»); 3) підганяти («нагнав коні та й прімкнув»).

Нагаруватись — тяжко напружуватись («нагаруйси цілий тиждень, та ще у церкві гаптах стій!»).

Наголову — скоро.

Назломану голову — геть, світ за очі.

Най — хай.

Найборше — якнайшвидше.

Накладець — видавець (тобто той, що друкує наклад).

Намено — ім'я.

Наметність, нам'єтність — пристрасть, жадання.

Намнецькати — нам'яти боки («хлопці, ану богача трохи намнецькаймо!»).

Напа — географічна мапа.

Напастувати — присікатися, прискіпуватись, чіплятись до когось, сварити («напастував вашого царя, що дуже мучить наш нарід»).

Написатись — записатись, вступити до лав («написаласи в якесь архиримське браство»).

Напіяти — наспівати («він мені таке напіяв, що де»).

Направці — навпростець, наопрощки («буду полем бічи направці тай тебе здогоню»).

Напудити(сь) — налякати, налякатись («напудився так, що аж його піт обсипав»).

Нараїти — порадити, напоумити («та хто вас на таке нараїв?»).

Настарчити — настачити, забезпечити («ви гадаєте, що віта не найдемо, ми би з села на цілу околицю вітів настарчили»).

Настати — *також*: 1) зробитись («тепер молоді газди мудрі настали»; «худоба інакша настала»); 2) з'явитись («як настав мадзур, та й найшов кожущину»).

Натарапом — поспіхом, нахрапом, по-хамському, нахабно («були-сте поредний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого»).

Нахвалити — тут: підбурити, намовити («та тут і нахвалили, аби спалити двір»).

Начиняти — *також*: народжувати («начинила вас та й лишила на мою голову»).

Начінка — святочна страва з кукурудзяної муки; приправа, гарнір до страви.

На який гатунок — у який спосіб, через що.

Не біси — не бійся.

Неборенько — звертання: те саме, що «небораче».

Недогідно — незручно; невігідно.

Незабавки — незабаром.

Незадовжений — не обтяжений боргами.

Нездали — нездатний.

Ненастанний — безперервний, безупинний («як не буде прикований до ненастанної праці»).

Нендза — 1) нужа («своїм нендзі рада, що-м заплодила, бо все вкусить, то от як тепліше в шкіру»); 2) злидні, бруд, біда («не мете на Різдво у такі нендзі сидіти»).

Непранка — дуже брудний одяг, який давно не знав прання («скиньте непранку та най на вас сорочку натягну»).

Нехарапутний — брудний, неохайний; бридкий («таку маєш гямбу нехарапутну, як у старої конини»).

Нехтолиця — тут: сивуха; взагалі — недбайлива, ледача жінка (лайл.)

Нешті румунешті — буквально: не знаю румунської (nu știu românește); тут як жартівливе: нема румунки (румунської горілки).

Нипати — нишпорити, вишукувати («нипає над метриками»); порпатись, копирсатись («кожний коло чогось нипав»).

Ні — *також*: мене («сказав панам, що ні жінка біла»; «мушиш на ні дивитися»).

Нім — *також*: перш ніж, поки не («мені кров йшла з очей, з вух, з горла, нім я навчивси розуму, та нім ноги дужі стали»).

Ністро — Дністер.

Ніц — ніщо, нічого.

Нора — 1) джерело («сльози плили, як вода з нори»); 2) фістула, свищ, нориця («невістці нори по плечах просікають»).

Нотаблі — тут (іронічно-зневажл.): поважні шановані виборні представники.

Нотар, нотаруш — нотаріус.

Нудко — нудно, тоскно.

Нютувати — міркувати, роздумувати.

Ня — гей («Доцю, ня, а подивиси, як воно виглядає»).

Обава — побоювання, страх.

Обарінок — бублик.

Обачіне — милосердя; обачіне мати — пожаліти, зглянутись («обачіне май над нами»).

Обгонитись — боронитись, захищатись, відганяючи від себе («мусю дедеву палицу брати, аби від псів обгонитиси»).

Обернутися — *також*: початись знову («ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чого ви нас поскликали? — питався Іван, аби сварка не обернулася»).

Обідець зробити — справити панахиду за померлим і запросити гостей на обід («службу наймили та й обідець зробили»).

Обіскати — бити воші («є такі, що на соломі сплють, а зубами обіскаються»).

Обітнути — врубати («руки обітну, єк вербу підчимаю»).

Обкидок — витрати на найнеобхідніше (одежу, реманент і т.ін.).

Облатувати кого — латати комусь всю його одежу.

Обмаєний — прикрашений зеленню («люди йдуть до церкви, село обмаєне»).

Обмара, обмарити — привид, привидітись («щось ні обмарило» — якась мара на мене найшла).

Обмертвлювати — лишати свідомості, присипляти (на час операції), давати наркоз.

Обмикати коси — поскубти, вискубати («мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу, та й підеш у ту Гамерику, як жидівка»).

Обмінений — змарнілий; приголомшений, сам не по собі («сів він на лаві та й такий обмінений сидить, що аж»).

Обміркуватись — передумати, роздумати, змінити намір («хотів сварити, але обміркувався»).

Обначовувати — давати притулок на ніч («ніхто <сироту> не обначовує»).

Оборіг — повітка на 4 стовпах для зберігання сіна, збіжжя та ін.

Обрабувати — пограбувати.

Образок — 1) малюнок, ілюстрація («мав-єм книжку з образками»); 2) прозова мініатюра («написав лиш образок та й Вам дав»).

Обріхувати — тут: побити («Касіяно боїтси, а его найліпше траба обріхувати!»).

Обсербувати — доглядати, піклуватись («аби-сте знали, як мене мій син на старість обсербує!»).

Обсервація — спостереження, спостережливість.

Обсотувати — обплутувати, обсновувати, затягувати.

Обталапатись — заляпатись.

Обтети — відрубати («ні жінка била, а я руки обтєв» — тобто: мене жінка била, а я <за це їй> руки відрубав).

Обхарити — обчистити.

Обцаси — підбори, закаблуки.

Обшари (двірські) — панське майно.

Огроза — настрашка, острашка, пристрашка (давати острашку — погрожувати).

Оденок — копиця, стіжок немолоченого збіжжя, сіна, соломи на дерев'яній підстильці; сама така підстилка («ані хліба в оденках, ані худоби, все Тимофій поспродував»).

Одерзнути — піднести настрій, підбадьорити («горівка тебе трохи одерзне, бо-с геть уплошів»).

Одідичити — успадкувати.

Одова — вдова.

Озди — осьде, осьо, тут.

Озми — візьми («Синку, озми мене з собов»).

Окіп — рів («перевернеси десь у окіп та й пси розтегнуть»); **за окопом** — за ровом («вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі»).

Око — *також*: міра об'єму хмільних напоїв близько одного-півтора літра; чотиригранна пляшка такої місткості з короткою шийкою («складаємося на око горілки»).

Окрайка — тканий вишиваний (жіночий), також в'язаний поясок.

Окрушки — об'їдок хліба, шматочок.

Опал — паливо; опалення.

Опецьок — тут: піч («на опецьку горить каганець такий, як зеренце пшениці»).

Опінія — думка, переконання.

Оплатки — податки.

Опроче — (все) інше («Опроче добре»); крім того («Опроче образованих людей і межі мужчинами так мало»).

Ордунок — порядок («коні були в мене в ордунку, цісар міг сідати»).

Орнарія — плата батракам за роботу натурою, переважно збіжжям («та аби пан дали мені корець орнарії таки зараз»).

Орнат, орнати — ризи католицького священика; урочистий царський одяг головного персонажа релігійної сцени в середньовічному східно-християнському мистецтві.

Орудка — справа (залагодити орудку; йти за орудками — йти у справах).

Орчик — дерев'яний або залізний валок, до якого прикріплюють посторонки в упряжці; барок («лиш раз свиснув по голові орчиком — та й череп хрус на місці»).

Оскарженє — звинувачення.

Остікатися — лютувати, скаженіти.

Отемніти — засліпнути.

Офіцини — флігель.

Охитник — доброволець.

Ошуканство — обман, обдурювання.

Пава — пір'їна павича як оздоба («в капелюх із павами його убрав»).

Павза — перерва.

Павун — павич.

Падолист — листопад.

Падькатися — бідкатися.

Пажерливий — ненаситний.

Пазити — пильнувати, стерегти; доглядати («та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?»).

Пайка — частка будь-чого: відсоток людей («то як лиш двацїта пайка дасть по левові за казету, та й си зробля тисічі тисіченні грошій»); частка землі, наділ («Іван узявся свою пайку копати і сіяти»).

Пайташ — патlach; дідуган.

Паламариха — жінка паламаря (дячка, псаломщика, причетника).

Пантрувати — пильнувати, стежити; доглядати («Пантрую, аби мужицка правда стала на верхи»).

Панчина — панщина.

Парити — тут: бити («але би-с парив, але би-с бив!»).

Парох — піп.

Паруграф — закон («ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка била?»).

Паршек — буквально — хворий на пархи, вкритий пархами; в мові персонажів зустрічається лише для означення єврея-корчмаря, а також лихваря («мой, ти, паршеку <...> давай, бре, горівки»; «тенди паршек лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула»; «паршеку, а ти ж, мой, що корову із колешні виводиш?»).

Пасиночок — бічний пагін рослини («десь гарбузик урвала, десь пасиночок уломила»).

Пасія — лють, шал, несамовитість.

Патороч — клопіт, морока; біда.

Патритись — належати.

Пацити — терпіти, потерпати, нести відповідальність, покарання («мені однако пацити <відповідати за вбивство>, ци за одну, ци за дві»; «може би-м, яку днину посидів, а може бих, і годину не пацев»).

Пацюк — *також*: кабан («мадьяри заробували два пацюки, що варті триста корон»).

Пенсія — *також*: жалування, щомісячна тверда платня, оклад («учителі з високими пенсіями»).

Перебанувати — перетерпіти жаль, тугу; перестати жаліти.

Перебиратись — *також*: перевдягатись («дівки перебираються на парубків, парубки на дівок»).

Перебігати — *також*: обганяти («хлопці будуть, як лощачки, то перебігати діда, то лишатися далеко позаду»).

Перевалити — 1) вивернути, перекинути («у тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик»); 2) вдарити, вперіщити («озму яке лихо та й перевалю»).

Перевекслювалоси — перемінилось, переінакшилось (*нім.* wechseln).

Перед мінатов — хвилину тому.

Переднівок — переджнивний час.

Пережити — тут: спожити; випити («будьте ласкаві, мої куми, та переживайте ще по одні»).

Переносити — *також*: переводити (в інше місце: «мати, сільська молодиця, пійшла правди шукати — і учителя перенесли»).

Перепуджений — переляканий («голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і, перепуджені, злітають під небо»).

Періста худоба — плямистої масті.

Персть — порох, пилюка.

Перфідно — зрадливо, віроломно.

Печатка — печатка.

П'єтка — п'ять ринських (десять австрійських крон).

Пивка — м'яч.

Пивки — вовняний клубок, куди встромляють голки.

Пивниця — підвал.

Пильний — терміновий, невідкладний («не мали нічо пильнішого, як донести», «пишіть скорим часом, пильною годиною»).

Пиняво — мляво, повільно.

Писок — рот («годує їх мухами та черваками. Писки їм напухають»); обличчя («як вібіжить та дасть у писок»).

Півкошкульок, півкошкулька — маніжка.

Піворити — верещати тонким голосом; кричати, гримати.

Пігнути — схилитися.

Під — *також*: горище («Та й чоловікам наказуйте, аби вони ему із поду найменшої крішки не брали»).

Підвіяний — хисткий («ноги делькотіли, як підвіяні»); пустоголовий («ти, підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти меш мене бити»).

Підмулювати — підточувати («вода снопи підмулює, колешні підмиває»).

Підсіння — рундук для продажу товарів.

Підтички жіночі — нижня частина жіночої сорочки, пришита, звичайно в поясі, до верхньої («не віховаєшси, богачу, у підтичках жіночих»; «хапати молодиці за підтичку»).

Підчімхати — підрубати.

Пільний — польовий («чоло ясне, як керничка при пільній дорозі»; «пільні коники»).

Пірватиси — надірватись (від зусиль).

Пірший (на пірший вогонь) — спочатку («А жида береш на пірший вогонь за пейси»).

Пістувати — виховувати, нянчити, доглядати.

Пістунка — нянька.

Піти — співати.

Піхати — кидати, сипати («скаменюшники град піхають, то як на котре село добрі, то дрібно піхають, а як на котре злі, то такий, як куречі яйці»).

Піак — п'яниця.

Платва — зрубаний стовбур великого дерева; паралельна до сволока балка, на якій закріплюються крокви.

Платина — хустина.

Плахта — *також*: покривало.

Плебанія — парафія (або садиба) священника.

Пленіпотент — уповноважений.

Плюта — дощова осіння негода, сльота.

Пляц — майдан, місце.

Пляцком — ниць.

Побережник — лісовий сторож, карбівничий.

Повісмо — жмут (10—12 жмень) вичесаних для прядіння конопель або льону.

Повіхоплювати — повмирати («ходіть-ко трохи босі, та, може, вас борше повіхаплює» — скоріше помрете).

Поводувати — спричиняти; скеровувати.

Погріб — поховання, похорон.

Подибатись — зустрітись («в селі вони всі подибались»).

Подлуг припісу (мельдуватися) — згідно закону (зголоситись).

Подолеки — віддалік, осторонь («стоїте подолеки та й скавулите, як щенюки»).

Позаяк — тому що, бо.

Позір — погляд; позір давати — звертати увагу, доглядати, наглядати («а найдужче, аби ви, мамо, на найменшу, Марійку, позір дали»); спозирати, пильнувати («а бабі наказував, аби вона не лише чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути»).

Позмилювати — припускатися помилки, помилятися.

Покаяніє, покояніє — ганьба, сором («мой, та же це покояніє на увесь світ, аби жінка лупила чоловіка»); покарання, спокута («сесі Басараби то на покаяніє людське родяться, і багатіють, і душу гублять»; «але колись на ці землі буде покаяніє, бо нарід поріжеси!»).

Покласти — *також*: 1) поставити («в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу»; «на горбі хресток камінний поклав»); 2) побудувати («два роки минуло, заки поклав хату»);

«гуцул поклав-таки церкву в Луговиськах»); 3) вдягнути («чобота на ногу не покладуть»).

Покласти на ґрунт — відділити від себе на другу садибу, виділити на окреме господарство («дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів»).

Покласти на письмі — написати («своє порекло на письмі покласти»).

Полекша — полегкість, полегшення.

Полишник — ляпас, удар в обличчя («дайте кілька полишників, най тікає»).

Політок — (щорічний) врожай («хоч той горб його переломив, то політки давав добрі»).

Половий — 1) кольору полови; блідо-жовтий. 2) блідо-руді масті («Воли мої половії»).

Помийник, помийниця — зневажлива лайлива назва чоловіка, жінки («я був помийник жидівський, я валєвси попід жидівські лави, по всіх кременалах»; «але-м, старий, п'яна, але-м помийнице»).

Помикати — швидко пересуватися, миготіти, мерехтіти.

Помінити — присягнути, дати обітницю, обіцянку.

Помір — масове вимирання внаслідок епідемії.

Понащірювали (вуха) — понаставляли, нашорошили.

Попарити — тут: побити, відшмагати («на нього і комісара напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили»).

Попасати — тут: пожити ще, змарнувати ще деякий час («дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі навесну помандрував на могилу»).

Попосочити — побити до крові; знищити («то ж мало попосочили та покалічили?!»).

Поправити — *також*: вдарити у відповідь («вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла»).

Попри — *також*: повз («старий повіз офіцирів попри ті <могильні> хрестики»); довкола («віночок із жовто-брудних цвітів, що ростуть попри камінях на подвір'ях»); вздовж («плоти попри дороги тріщали і падали»); за («взяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває»); поряд («йдучи попри Вас»).

Попудити — тут: вдарити, перетягти, вперіщити («таков ковнев в мене попудила, що мнесо вірвало»).

Порекло — прізвище.

Поривач — кочерга, коцюба.

Пороти — різати («чьо мене, брє, пореш без ножа?»); розтинати («на животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали»).

Порунтати — порушити, зачепити, взяти, вкрасти.

Порушливий — нечесний, шахраюватий, злодійкуватий («не будеш порушливий, а роботи не меш боятиси, та й те найму»).

Порція — чарка горілки.

Посідзенє — засідання, збори.

Посісти — заволодіти, надбати, успадкувати («маєтків від вас не посів-єм» — майна від вас не успадкував).

Поскобати — поскубити.

Посоловіти — засмутитись («і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли»).

Постараний — старанний, працьовитий.

Постерунок — поліційний пост.

Поступованє — дії, вчинки.

Потакувати — погоджувачись, хитати головою.

Потенькувати — тьохкати, тремтіти.

Потручувати — підганяти з роботою («Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лише їсти»); скеровувати в роботі («куда-м ті потрутила, тудя подавав-єс си»).

Почітувати — думати, гадати, вважати («почітую собі на велику <зірку>, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нев»).

Пошибає гадка гадку — наздоганяє думка думку («гадка гадку рівно пошибає»; «гадка гадку пошибала»).

Пошити (хату) — перекрити соломоя.

Пошта — пліткарка, сільська «поштарка».

Правдатися — сперечатись.

Правник — юрист, правознавець.

Преложоний — керівник, начальник, директор, управитель («мій преложоний хоче, аби-м пристала на єго віру»).

Пренумерата — передплата (на часопис).

Престол — трибуна, кафедра.

Прецінь — адже; проте, однак.

Претати — збирати, складати; заощаджувати.

Прив'язанне — прихильність, симпатія; зв'язок.

Призвоїто — гречно, пристойно.

Приказати — підтвердити.

Примістя — притулок.

Припадково — випадково.

Приперти — замкнути (когось); стулити (рота).

Припертись — *також*: зубожіти («геть нарід приперси, а на Великдень таки рідко котрий солонину має»).

Припис, припіс — певний порядок, установлений керівними органами держави, розпорядження, наказ, правило.

Припорпати — тут: поховати (буквально: закопати, зарити, загірбити, притрусивши землю).

Припочивок — перепочинок.

Припрятати — прибрати в кімнаті («припрятче в покою та готовте ліпший обід»).

Приспа — призьба.

Пристанівок — притулок.

Прихарити — прибрати, вимити, вичистити в приміщенні («мушиш завтра прихарити канцелярію»).

Прицега — присяга.

Прицегати — присягати («мой, жінко, де ти мені прицегала? Ци на смітю, ци в церкові?»).

Причілок — бокова частина даху («Господи, яка тогди буря зірвалася! Мені з хати цілий причілок урвало»).

Прімкнути — 1) втекти («нагнав коні та й прімкнув [від жінки]»); 2) всилити нитку в голку («нитки не прімкнеш, бо прірвеси»; «гли прімкнути вже-м не годна»); взагалі проходити крізь щось («а із губів єї не прімкнеся слово»).

Прісцев-ес — тут: розтринькав, проциндрив.

Проводатор — тут: поводитир, керманич (той, що веде).

Пролигати — проковтувати.

Пролупити очі — прокинутись («та й лише <вранці> очі пролупиш, то зараз тебе тота роса їсть»); отямитись і зосередитись на чомусь («Проць плюнув, пролупив очі й довго дивився на жида»); пильно вдивлятись («вночі то в кожний кут пролуплюю очі, ци де з кута не привидиться»).

Про мене — виражає згоду (з відтінком байдужості) з чиеюсь думкою, бажанням, наміром («то йди про мене»).

Промикатись — пробиватись, прориватись, просочуватись, долаючи перепони, перешкоди («верешить, аж крізь вуха промикаєси»).

Пропінація — до 1875 р. монопольне право магнатів і шляхти на виробництво і продаж горілки.

Пропутати (гроші) — розтринькати, повитрачати.

Пропуцувати — протринькати, витратити.

Просікати — проступати, виступати (про воду, кров, сльози).

Проскрібований — виключний.

Протокол, протокул — *також*: слідство («я тобі буду казати, як на протоколі»).

Професор, професорка — вчитель, вчителька.

Проши, а проши — прошу, будь ласка.

Прошивка — мережка (на комірі).

Прошкробати — завинити, зробити щось не до ладу («чоловік боїться, аби щось не прошкробав»).

Проща — прощальна промова по вмерлому («отам коло воріт та піп прощі казав»).

Пуга — батіг («кроїли тіло пугами»).

Пудити — 1) мчати куди («сіла я в ту колію, пудить, гадаю, зараз буду його видіти»); 2) лякати кого (*див.* напудити, спудитись).

Пужівно — держак батога (пуги), кнутовище («люшні не показуй, бо вмере відразу, але пужівном настраш»).

Пукати — репатись («зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту»); розчухуватись («голова пукає начетверо»); лопатись, тріскатись.

Пунт — пункт («це перший пунт»; «це другий пунт»).

Пустек — пустун, шибеник («такий пустек, що хату догори ногами здоймає»).

Путерія — міць, сила, дужість («чекаю, аби воно <дитина> убралоси в силу, аби путерії набрало»).

Пуцувати — чистити.

Пушка — пучка, дрібка.

Рабівник — грабіжник, злодій.

Радний — обраний односельцями член громадської ради села.

Раднійше — з більшим задоволенням, радістю.

Рантух — (дешево) тонке (біле) полотно; намітка; лантух.

Рата — частина сплачуваного боргу.

Ратиці вівернути — вмерти.

Рахмане, рахмани — *міф.* праведники, що, за уявленнями русинів, жили під землею, весь рік постилися і їли лише на Великдень.

Реверенда — сутана.

Ревне — 1) ретельно, старанно; 2) широко, зворушливо; 3) гірко, сумно, болісно; 4) рясно, густо; 5) ревниво.

Регула — правило.

Резигнація — цілковита покірливість долі, (само)зречення («вона, як бідна милосердна сестра, з сумом і резигнацією хоч чим-тим хотіла допомогти нещасливим раненим»).

Рейвах — галас, гармидер.

Реперація — операція.

Репухатий — гладкий, череватий (*зневажл.*).

Речинець — строк, термін.

Решетина — свиняча пошесть.

Решта — кінець, по всьому («не моє — та й решта!»).

Ред — уряд, провід; *також*: рядок («спишу, як у книжці, такими синіми редами»); порядок («тепер межі людьми нема реду»); порядкування («ти мені не давай ред у мої хаті»).

Рзати — іржати.

Ригороз — державний іспит на здобуття вченого ступеня.

Ринський — дві австрійські крони.

Риншток — рівчак для стікання дощової води.

Рискаль, рускаль — лопата, заступ.

Рихт — право («ніхто до того рихту не має» — це нікого не стосується; буквально: ніхто не має права втручатись).

Рихтіг — справді, дійсно (*нім. richtig*).

Риципка — рецепт на ліки.

Різка (вода) — холодна («як різка вода в новий збанок»).

Ріхтувати — тут: 1) залякувати, починати бити («пана ріхтуєси знов на іншу моду; люшні не показуй, бо вмре відразу, але пужівном настраш»); 2) бити («стару за старі прошивки добре виріхтувати»); 3) обслуговувати («Марійка добре нас ріхтує»).

Розв'язати (сон) — розтлумачити.

Розв'язок — пояснення, тлумачення («дай мені розв'язок на сон»).

Розвій — розвиток.

Розводити — заспокоювати, розраджувати.

Розволочувати — розбещувати, привчати волочитись («він нам діти розволочує»).

Розвора — жердина, якою подовжують віз («ходив поперед ворота з куснем грубої розвори»).

Розгорнений — роздягнутий, голий.

Роз'їсти — тут: загризти («якби ті де пес надибав, та й би роз'їв»).

Розказ — наказ, розпорядження.

Розкидають гроби — тут: розкопують могили (з метою ексгумації та розтину загиблих).

Розколібина — щілина, тріщина, розколина.

Розпосочити — потовкти, розтрити; побити («на винне яблуко бих розпосочив»).

Розпукатись — розчахнутись («камінь, та й розпук би си із желю»); «розпукалася від кашлю» — кашляла, мало не луснула.

Розтручувати — розштовхувати, розганяти.

Розтулок — думка, розум («дав мені Бог такий розтулок у голові»).

Розфурети — розкидати, розметати.

Розчіканий — пошматований.

Рубець — *також*: складка; шов; крайка (вузенька щільно виткана смужка по краях тканини, нерідко з іншої, грубішої пряжі).

Руй — мовчи (*нім.* Ruhe! — тихо!).

Румунка, ромунка — румунська горілка.

Рунтати — непокоїти, руйнувати, рушити, зачіпати; брати, красти.

Руснак — те саме, що русин (самоназва галицьких українців).

Рутенствувати — тут: поводитись, як за звичай, «порутенськи» (*зневажл.*).

Рутенський — *також*: взагалі русинський, західноукраїнський.

Рутенці — за словами Франка, спільна назва частини освіченої, проте міщансько-буржуазної русинської інтелігенції; тип місцевих (зокрема гуцульських) суспільно-політичних опортуністів.

Ряд — *також*: уряд, влада (*див.* Ред).

Саля — зал.

Саманати — скидатись на кого («саманає на анархіста»).

Самолівка — одноголосний церковний хоровий спів.

Сарака — бідак, бідолаха.

Сардак, сардачина, сердачина — свита з грубого сукна.

Свершок — цвіркун.

Свидовий — трохи недостиглий, недоспілий.

Свідім — свідомий («темний і не свідім»); обізнаний з чогось, знаючий щось («Богу душу винен і нічо не свідім!»).

Світило — ліхтар («дорогами тисячі світил в один шнур понасилювані»).

Світити (поле) — святити.

Секвертант — збирач податків («ще не находивси такий секвертант, аби що з него стег за податок»).

Сес, сесі, сеся — цей, ці, ця.

Си — відокремлена зворотна частка: -ся, -сь («най пан Ббог твоїм дітем годить, де си поступ'ють»; «та ще снів ми си недавно»; «най си діє, що хоче»; «зібрав я си та й іду»).

Сидіти через город — бути сусідою через город.

Сикати, сикнути — бризкати, бризнути.

Синя книжка службова — тут: посвідчення особи, яке видає сільський староста (війт) селянину, котрий залишає село.

Сице — так («сице рекомою» — так званою).

Сінник — матрац, набитий сіном або соломою.

Січкаря — солomorізка.

Сішки — стовпчики, на яких ставляться піч і лави в хаті.

Скази — огріхи (при оранні поля).

Скаменюшник — різновид чорта (назва походить від прокльону: *а був би ти скам'янів!*).

Скаправіти — загноїтись, закиснути — про очі («ти читаєш у книжках, аж скаправів-єс»).

Скарбов'янин — робітник у скарбі (поміщицькому дворі).

Скарбона — каса.

Скидатися — цуратися, забувати (за когось), соромитись.

Скін — смерть.

Склеп, склепик — *також*: крамничка; пивна.

Скоботати — лоскотати.

Сконд — звідки (з пол.).

Скрипт — рукопис.

Слабувати — хворіти.

Слимуз — слимак, равлик.

Слуп — стовп («не стій у церкві, як слуп»).

Слушний — *також*: 1) слухняний, порядний, добрий; 2) гарний, підходящий, задовільний («поле є і людям бідним заробки слушні»).

Слюб — шлюб.

Слямазарність — повільність.

Смарувати — змащувати, шмарувати («він смарував чоботи»).

Сновавка — прилад для звивання ниток.

Собов — собою («а дедю озмеш з собов?»).

Сокотити — *див.* Пазити.

Солонина — свиняче сало (солоне).

Сопівка — сопілка («на сопівку граю»).

Сопух, сопуха — сморід.

Сотати — снувати, плести («а дід буде далі сотати свої думи»); тягти, волочити («сотався день по дневі мирно і супокійно»); виривати, висмикувати («та не сотай огирчине»).

Спамнетати (сь) — привести до тями («мене збудили та трохи спамнетали»; «люди, спамнетайте его»); отямитись, схаменутись («зробився день, та й люди спамнеталиси»).

Спарнота — спека.

Спацер, спацерок — прогулянка.

Спендити (вік) — перевести, занастити.

Спенцер — одяг на зразок жилетки.

Сперти (коня) — зупинити.

Спіжарня — комора.

Сполікувати — вимивати, змивати.

Спочений — спочилий.

Справити — *також*: відвести, відконвоювати («поліцай надійшов та й справив до касарні»).

Спросити — скликати, зібрати («спросив Іван ціле село»).

Спудитись — злякатись («грумада бузьків упала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився»).

Спуза — попіл.

Спуст — тут: засув («засуває двері на всі спусти»).

Сталий — тут: нерухомий («від заходу било на них світло <...> тверде і стале»).

Станція — тут: кімната («ходіть за мною до другої станції, там сядете»).

Старогрецький — розумний, дотепний.

Старший брат — член церковної ради.

Стеклий — оскаженілий, скажений.

Стегнутиси — назбирати, наскладати грошей.

Стратитись — накласти на себе руки («пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб»).

Стрих — горище.

Стрій — 1) вбрання, одяг; 2) устрій (світу).

Строїтись — отруїтись, строєний — отруєний.

Стручувати — зіштовхувати («одни одних стручували в провали»); струшувати («Чорними долонями стручували піт з чола»).

Студений, студінь — холодний, холод.

Ступінь — тут: лобуряка, телепень, незграба («о, якого газду маю, видите ступня!»).

Суголовка — місце, де кінчається нива; межа.

Суда — сюди («дай суда борзенько»).

Супліка — письмове прохання або скарга.

Сурдут — сюртук, піджак.

Табула — таблиця; судовий список власників ґрунту (урядові ґрунтові книги) («табула чиста» — ґрунт без боргів).

Таже — адже.

Тайстра — вишивана торба.

Талапнути — вдарити («талапну раз — та й дух віскочив»).

Таний, тано — дешевий, дешево.

Твар — лице («твар мала бліду як крейда»).

Теліпатись — хитатись, розгойдуватись («не телепайси над книжков, як шибеник на грабку»).

Теменний — величезний.

Ти — *також*: тобі.

Ті, тє — тебе.

Тімне — тім'я, потилиця.

Тісний — *також*: скрутний, сутужний («тісні роки настали»).

Тлінний — живий («я ледви тлінний»).

Тоаст — тост.

Товарина — одна тварина великої рогатої худоби («іде до тебе шандар. Скує тебе, наб'єси, як товарини»).

Тогідний — торішній.

Толока — тут: вигін, пасовисько («п'яний викрикує на толоці», «діти вибігають із хати на толоку»).

Торг прибити — сторгуватися.

Торгати — тягати.

Торочитись — сновигати туди й сюди, плутатись; розсіпатися, розсмикуватись.

Тот — 1) той; 2) чорт, дідько («вже ті тот висадив на бантину» — вже тебе чорт підняв на перекладину: про повішеного).

Тото — оте, оце.

Травити — їсти.

Трактамент — частування, гостива.

Траснути — ляснути («минув вік, як у батіг траснув»).

Тратитись — *також*: кінчати життя самогубством.

Тратувати — топтати.

Трафити — потрапити, натрапити («дужий, ей, тото дужий, але на душого трафив»); влучити («як мене куля трафить»).

Трафіка — тютюнова крамничка (трафіка з папірками — така, де є й папір на цигарки).

Третильник — бідняк, що обробляє чуже поле за третину врожаю.

Три дні — тут: життя («чоловік, що мус свої три дні на місці коротати»).

Тринкар — могорич.

Трібувати — пробувати.

Тріло — отрута.

Тріскатися — *також*: побиватися («„А ви ж чого так тріскаєтеся?“ — питаю»).

Трубити (зерно) — теревити, терти, нищити («миші зерно трубять та шкоду робля»).

Трунва — труна, домовина.

Трунок — 1) напій («загальним трунком галицьких голодарів є горівка»); 2) шлунок («бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?»).

Трутити, тручати — штовхати, спихати («люди пануть удолину так, якби їх хто трутив у бульбону»); вскочити, стрибнути в щось («трутю в став»).

Тумана пускати — обдурювати.

Турма — згряя птахів.

Туск — туга, сум, жаль.

Тямити — тут: пам'ятати («Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще донедавна тямив»).

Тьи — тебе.

Уберія — одяг, вбрання.

Увалити — 1) витратити, заплатити забагато («увалила-м два леви, як у болото»); 2) перебити («увалить му ноги, як псові, аби тегав за собов»).

Ув'євати — в'янути.

Увихатися — поспішати з роботою, поратись («жінка слушає того та, як скрипочка, увихаєси по хаті»); безперестанку рухатись біля чогось, сновигати («по селі увихаються шандарі»).

Угурний — упертий; набридливий, настирливий.

Уздріти — побачити.

Укінчений — такий, що має належну підготовку, вміння, з належною освітою. В листі до Кобилянської вживано в іронічному сенсі: «укінчений» тут значить — заздалегідь вибраний (молодий чоловік), але якраз ще не «підготовлений» до того, що на нього чекає («Старий йде до якогось укінченого і просить на склянчину»).

Україна — *також*: край.

Умислово — розумово.

Упіс — вступна плата (грошовий внесок за впис в члени банку і т. ін.).

Уряд — *також*: державна служба, посада («по слабості я зараз виступив з уряду, подався на пенсію»).

Урядкувати — порядкувати, розпоряджатись.

Урядник — урядовець, чиновник.

Усотаний — висмоктаний, виснажений; буквально: такий, з якого всі сили висотали («увечір лиш си укажеш до хати такий, як віхоть, як мийка, усотаний, а вони тобі в один голос і жінка, і діти: «Нема хліба!»).

Утворитися — *також*: розпочатися.

Уторгати — здобути великою працею; вимучити.

Фаєрман — тут: крутій.

Файний, файно — гарний, гарно.

Фалате — дрантя, лахміття, дрібні шматочки.

Фамілія — сім'я, родина.

Фасувати — діставати, одержувати; фасувати пенції — одержувати сталу заробітну платню.

Фатати — хапати, ловити.

Феник — австрійський мідний гріш («коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідець був»).

Ферії — канікули.

Ф и л я — 1) хвиля; 2) хвилина, мить.

Ф і р а — віз.

Ф і р м а н — візник.

Ф і с т — хвіст.

Ф о р с у в а т и с ь — надто напружуватись.

Ф о р т — безперестану («дзвінок на горі форт дзвонить»).

Ф о р ш п а н — обов'язкова (по черзі) селянська служба підводою з конем («їхати форшпаном», «йти на форшпан»).

Ф о т е л ь — крісло.

Ф у к а т и — виявляти невдоволення («фукають бідні, їде або не їде»).

Ф у н т о в а м у к а — борошно найвищого ґатунку, яке продавали на фунти («хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки»).

Ф у р е т и — кидати, жбурляти («а жите наше фурети будем ворові під ноги, як вошиву сорочку на війні»).

Ф у р н у т и — кинути, скинути («фурни тото катранне» — скинь оце лахміття).

Ф у т и т и с я — тягатись, волочитись.

Х а б а л ь — розпусник, гульвіса, волоцюга, любовник.

Х а л а с у в а т и — їсти поспішаючи, давлячись («халасував, аж йому очі вилазили»).

Х а п а т н я — 1) поспіх; 2) хапанина, хабарництво, здирництво.

Х в а л е н и й — ухвалений, затверджений, призначений.

Х и б у в а т и — бракувати, не вистачати («які мені побожні, лиш фоста на заді хибує»).

Х и л е т и с и — згинатись, хилитись.

Х и н а — Китай.

Х і с н о — корисно.

Х л о п — селянин, чоловік; мужик (пол.).

Х л о п е н н и й — дужий, міцний («ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були»).

Х о в — вирощування, плекання.

Х о л о д — тінь, холодок.

Х о м н у т и — вдарити («Господи, як Каленик Золотий не хомне Касіянка у писок, аж повна миска нацюрокотіла»).

Х о р б а к — хребет, спина.

Х о р о м и — сіни.

Х о с е н , х і с н а — користь, вигода.

Хотя — 1) хоча; 2) хочять.

Хрунівство — в Галичині на початку ХХ ст. ганебне суспільне явище: купівля-продаж виборчих голосів; в переносному розумінні — зрадництво, запроданство.

Цайг — дешева фабрична бавовняна тканина; цайговий — із такої тканини.

Цалком — зовсім.

Цара — сила, велика кількість, юрба («я ще малий був, але так як сьогодні виджу цару народа на его подвір'ю»).

Цему — цього («я цьому не вітримаю»).

Цент — копійка.

Цертифікат — посвідчення.

Цес — цей.

Цєпати, цівати: цвірінкати як горобець або курча (звуконаслід.).

Ци — чи («ци ти здуріла?»).

Цибух — чубук.

Цинтель, до цинтля — вцент, доцента.

Цирулик — перукар.

Цівка — 1) струмінь; 2) шпулька в човнику верстата («дошлє, як з цівки»).

Цізорик — складаний ніжик.

Цілий — *також*: весь («Іван дрожав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів»).

Ціпати — пищати.

Ціпко — дуже, міцно.

Цісар — австрійський імператор.

Ціха — характерна риса, ознака, прикмета; тавро.

Цофнути(ся) — повернути, податись назад; скасувати ухвалу; взяти назад слово; відступити(сь); зректись.

Цукатися — чіплятись, підступати («нечисте цукнулося до мене»).

Цюркотіти — струменіти, текти.

Чалапати — йти поволі.

Чворогранний — чотирикутний.

Чей — либонь, мабуть, певно.

Челядь — наймити, батраки.

Чепіги — рукоятки плуга.

Чепірна́тий — розчепірений, кошлатий, скуйовджений («ще чепірна́те таке, як нечисане повісмо»).

Черес — шкіряний пояс, в якому носили гроші (очевидно, від старослов'янського «чресла»).

Черці — ченці.

Чиколонки — кісточки пальців.

Чилєдинка — челядь, жіноцтво.

Чипіти — нерухомо стояти або сидіти на місці («певне, чипить на снігу та й ме кашляти»); чатувати, вартувати («Романіха її накрила своїм кожухом і чипіла над нею»).

Читальники — члени читальні.

Чихати — чухати.

Чічка — квітка.

Чомбаран — виродок.

Чупер — чуб, чуприна.

Шандар — жандарм.

Шати — вбрання, багата одежа.

Швагер — узагальнююча назва родича через одруження: шурин (брат жінки), зять (чоловік сестри), дівер (брат чоловіка).

Шіфа — корабель (від *нім.* das Schiff — судно, корабель).

Шкільне — плата за навчання в школі.

Шкіц — начерк, ескіз (*нім.* die Skizze).

Шкоботати, скоботати — лоскотати.

Шкода — втрата.

Шлюс — кінець, край.

Шлях трафив — лайка: побила лиха година, грім побив («най того вола шлях трафить, що го корова б'є»).

Шпіхлір — комора, де селяни тримають збіжжя, борошно тощо.

Шпотатися — спотикатись, зашпортуватись.

Шпуряти — жбурляти, кидати («я ті книжки пошпурею»).

Штерн — зірка (*нім.* stern); *перен.*: військові знаки («втети штерна» — розжалувати, зняти з посади, вигнати з армії, буквально — зрізати, відпороти зірку).

Штири — чотири.

Штроф — штраф.

Штубак (із першої класи) — учень-початківець, незнайко.

Штудерний — хитрий, кмітливий; розумний, дотепний, вигадливий.

Ш т у к а — 1) хитрість; 2) мистецтво.

Ш у б р а в и й — обідраний, злиденний.

Ш у р у й — геть, забирайся; ш у р у в а т и — тікати.

Ш у с т к а — дрібна монета, 6 (згодом 10) крейцерів.

Щ е з н и к — домовик, дідько, чорт.

Щ о д о л а б и — дощенту.

Я к в с е — як заведено, як звичайно, як завжди («та й як все не вітекав» — як завжди не хватило грошей).

Володимир Яськов

ЗМІСТ

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Синя книжечка	5
Виводили з села	7
Стратився	9
У корчмі	11
Лесева фамілія	13
Мамин синок	16
Майстер	19
Побожна	23
Катруся	25
Ангел	29
Сама-саміська	32
Осінь	33
Шкода	36
Новина	38
Портрет	41

КАМІННИЙ ХРЕСТ

Камінний хрест	45
Засідання	55
З міста йдучи	61
Святий вечір	66
Діти	69
Підпис	71
Лан	74
Лист	75
Вечірня година	77
Дивосвіт художнього слова Василя Стефаника. <i>В. Піхманець</i>	81
Коментарі. <i>В. Піхманець</i>	115
Глосарій. <i>В. Яськов</i>	124

Літературно-художнє видання

СТЕФАНИК

Василь Семенович

КАМІННИЙ ХРЕСТ

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*

Відповідальна за випуск *К. В. Лимаренко*

Художній редактор *Л. П. Вировець*

Технічний редактор *Г. С. Таран*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *А. М. Гопаченко*

Підписано до друку 12.12.12. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 9,24. Облік.-вид. арк. 8,42.
Тираж 3000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Стефаник В. С.

С 79 Камінний хрест / В. С. Стефаник; післямова і коментарі Р. В. Піхманця; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. — Харків: Фоліо, 2013. — 171 с. — (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-6193-5.

Василь Стефаник (1871—1936) — відомий український письменник, майстер новели. У його реалістичних, самобутніх соціально-психологічних творах постають правдиві картини життя західноукраїнських трудящих кінця XIX — початку XX століття, трагедії і драми бідняків, що позбувалися землі, праці, покидали рідні місця і змушені були емігрувати за океан або гинути від голоду й хвороб.

До видання увійшли новели та оповідання В. Стефаника.

ББК 84(4 УКР)